

A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2024. október 23. – december 24.   XXIV. évfolyam, 4. sz.

ARACS

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Megjelenik évente négyszer.

Alapító: Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Alapítók: **dr. Gubás Jenő** (elnök), **Utasi Jenő** (főszerkesztő), **dr. Vajda Gábor** (felelős szerkesztő)

Kiadó: Aracs Alapítvány, Horgos

Főszerkesztő: Bata János (bata.horgos@gmail.com)

Olvasószerkesztő: Gubás Ágota

Lektor: Kulhanek Edina

Művészeti szerkesztő és fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Számítógépes tördelés: Harangozó Attila

Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka

Nyomdaigazgató: Özvegy Károly

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bata János, Gubás Ágota, Gyurkovics Hunor, Mihályi Katalin, Utasi Jenő

A szerkesztőség címe: 24000 Szabadka – Subotica, Prvog ustanka 20.

Telefon/fax: (+381)-24/542-069

E-mail: gubasagi@gmail.com

A folyóirat olvasható a www.aracs.org.rs honlapon.

E számunkban a délvidéki magyarság holokausztjának 80. évfordulójára emlékezve adunk válogatást Dormán László fotóiból, és bemutatjuk Párkányi Raab Péter Málénkij robot című emlékművét a címlapon és a melléklet első oldalán.

A hátlapon: Gyurkovics Hunor: Emlékmű I–III. (a triptichon első tagja)

Támogatók:

Együttműködő partnereink voltak az Alapítvány a Közjóért és a Magyar Művészeti Akadémia.

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

008+32(497.113)

ARACS : a délvidéki magyarság közéleti folyóirata /
főszerkesztő Bata János. – 1. évf., 1. sz. (2001) –
– Horgos : Fondacija Aracs = Aracs Alapítvány, 2001–. –
Ilustr. ; 29 cm

Tromesečno.
ISSN 1451-1762 = Aracs

COBISS.SR-ID 94357250

Tartalom

Hascák Mária	„Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és a mi Urunk Jézus Krisztustól”	5
Iancu Laura	Versek	6
Dormán László	Szabálytalan, hevenyészett emlékidéző	7
Döbrentei Kornél	Tél	10
80 éve történt: In memoriam a délvidéki magyar holokauszt		
Gubás Ágota	Keresztekben katedrális – méltó emléket vértanúinknak!	11
Perjés Klára	Egy kereszttel sem tudják sírját megjelölni	15
Gutai István	Hogyan mondjuk el a Miatyánkot?	24
Botlik József	Eltitkolt népirtás a Délvidéken	28
Vizvári Soma	Bele merünk nézni végre a szerbekkel a történelmi bűnök mély kútjába? – beszélgetés Mező Gáborral	40
Molnár Adrienn	Eltitkolt népirtás – rekviem a délvidéki magyarokért	43
Dormán László	A Vergődő madár körüli konspiráció egykor és ma	53
Stanyó Tóth Gizella	Séta az újvidéki katonatemetőben, ahova a Makovecz-emlékművet megálmodták	56
Radnai István	Versek	63
Mezey Katalin	Naplójegyzetek XXVII.	64
Tráser László	Cédulák XLI.	67
Borsányi Katinka	Két képeslap Recskről	70
Kondor Katalin	Szobortörténelem – beszélgetés Párkányi Raab Péter szobrászművésszel	71
Julesz János	Versek	77
Sági Zoltán	A bűnbakképzés anatómiája	78
Siflis Zoltán	Tényfeltáró dokumentumfilmekkel hatni a társadalomra	81
Juhász Lili	Okulni a kényszer szülte helyzetből – közoktatás a Covid-járvány alatt	87
Varga Domokos György	Már annak kínos, aki tagadja	91
Gyémánt Richárd	A történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásának etnikai és vallási viszonyai – II. rész	97
Dormán László	fényképeiről	115
Melléklet	.....	121

Dormán László fotóival emlékezünk a délvidéki magyarság holokausztjának 80. évfordulójára.

A harmadszor felállított száz kicsire vigyáz a nagy kereszt az újvidéki katonatemetőben (1992)

„Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és a mi Urunk Jézus Krisztustól”

Kárpátalján mindennap az égre tekintve sutogják az emberek ezt az ígét, melyet Pál apostol jegyzett fel.

A nyári áramkimaradások és az erőszakos besorolások után úgy éreztük, valamennyire enyhült a helyzet. Csendesek lettek az utcák, bátrabban mozogtak a férfiak. Ám ez csak vihar előtti csendnek bizonyult. Igaz, jelenleg nincsenek tervezett áramkimaradások, de a katonaköteles korú férfiakra egyre nagyobb nyomás nehezedik. Az ukrán államelnök elrendelte a hadkötelezettség alsó korhatárának lecsökkentését, eltörölte a mozgósítás alóli mentességet az orvosok, tanárok, köztisztviselők, sofőrök esetében, mert 600 000 katonára van még szüksége az államnak, hogy folytathassa a háborút. Minden település félti az itthon maradt férfiakat. Ha valahol a területi toborzói hivatal „emberhalásza” ellen kivonulnak tiltakozni, ott azonnal minden tüntető adatait jegyzőkönyvbe veszik, és bírósági eljárást indítanak ellene. Rögtön elfojtják az ellenvéleményt, példát statuálva, nehogy a nép fellázadjon a hadsereg ellen. Ezzel kell sajnos együtt élnünk.

Az iskolákban sok helyütt szombatoként is folyik az oktatás, azért, hogy hosszabb lehessen a téli vakáció, mert nem lesz mivel fűteni. Egyre több üzlet, vegyesbolt, sőt gyógyszertár is bezár, mert veszteségesek. A dolgozó nép nem tud előre tervezni, mindig csak az adott napot igyekszik túlélni. Az emberek elfáradtak, elfásultak. Amikor az utcán megszólalnak a légiriadó szirénái, már senki sem szalad az óvóhelyre, az emberek egyszerűen szomorú szemekkel folytatják napi teendőiket.

És ami a kárpátaljai magyarságot érinti? Nos, az szívemarkoló. Sokkal több razzitát tart a hadsereget képviselő hadkiegészítő központ a többségében magyar településeken, mint bárhol máshol. Egy-egy helységen belül utcákat zárnak le, és úgy gyűjtik be, akit „kell”. De nem adjuk fel. Minden külföldi magyar olyan, mint a katicabogár

a gyermekdalban: „Sós kútba tesznek, / Onnan is kivesznek”. Elnyomás alatt is, de élünk! Élünk és cselekszünk! Minden korlátozás és megszorítás ellenére a magyar tannyelvű iskolákban megemlékezünk a márciusi ifjacról, Arad hőseiről, hagyományos szüreti bált tartunk, karácsonyi betlehemes találkozót szervezünk... Lehet, hogy nem hangos médiahíreszteléssel, de a magyarok települések igyekeznek megtartani nemzeti értékeinket, kultúránkat, tanítani történelmünket és továbbörökíteni mindazt, ami arra érdemes. Szinte mindenhol igénylik a találkozókat, a jó beszélgetéseket, az irodalmi esteket. Olykor egy-egy ilyen csendes rendezvényen meg-megjelennek nem magyar nemzetiségű személyek is, mert ők is szeretnének egy kis figyelmet, érezni egy közösség erejét, szeretetét. A nép békét szeretne, egyre kevesebb lelkiereje marad a szenvedés elviseléséhez. Az ország eladósodott, az embereknek (nemzetiségtől függetlenül) nincs jövőképük.

A háború időszaka nem csak szomorúsággal van tele. Egy felmérés adatai szerint 2024-ben csak a Nagyszőlősi járásban 652 gyermek született. Ez mindenképpen egy olyan reménykeltő folyamat, amely arra enged következtetni, lesz jövő, csak tenni kell érte. A magyar tannyelvű oktatási intézmények (óvodák, iskolák, líceumok, gimnáziumok és főiskola) úgy fonódnak össze, mint a kosár vesszői, igyekeznek olyan közösségeket kovácsolni, amelyek erős egységet alkotnak.

Továbbra is működnek tehetséggondozó foglalkozások, felzárkóztató programok, tanulmányi versenyek és szórakoztató táborok. Az erő nem az ütésben rejlik, hanem az összefogásban. Kárpátalján, míg csak lehet, megmentjük és megőrizzük nemzeti örökségünket. Reméljük, hogy a reánk váró tél végre pontot tesz az elmúlt közel három év háborús eseményeire, és végre helyreáll a béke egész Európában. Isten minket úgy segéljen!

Versek

Akkor majd színről színre

Ózeás üzeni Jóbnak
Azon a napon válaszolok
– üzeni az Úr –
válaszolni fogok az égnek
és az elmondja majd a földnek

Vizeskanna

mindaz amit Istenből érzek
álomban jött hozzám
vajon ha a földről lelépek
viszontláthatnám –
tűnődöm arccal a naplementének

vizeskannát hoztam magammal
ugyanazt amivel álomban
remegtem a szomjúságtól
emlékezni kellene a forrásra
ami mindenütt van és nincs sehol

Módszertani alakzatok

nem tudom adni magam
nem vagyok a magamé
*

nem jó és nem rossz ember
elhangelődött hangszer
vagyok
*

gyakorlom a hit kockázatát –
a hit birkózik velem
*

a bizonyítékokat azoknak találják ki
akik azt hiszik Istent be lehet zárni
*

csak az talál Rá
aki már akkor bízik
amikor még nem ismer
*

olykor megzavar egy pici fény
csak eltűnni látom
csak jelét adja létének
*

egy harcról beszél
és egy győzelemről
emeld föl fejed
*

kapaszkodj – a fénnyel
arányosan nő a sötétség
*

föl már nem ragyoghatsz
ha benned a menekülőt
nem előzi meg a megtért
*

minden óra a halálé
amelyben nem szerettük azt
ami volt
*

a halál és a feltámadás
ugyanaz a pillanat
Isten visszafordítja arcodat

Szabálytalan, hevenyészett emlékidéző

Hornyik Miklóst, amikor 1969-ben az Ifjúság című hetilap főszerkesztője lett, már jól ismerem, hiszen előtte a Magyar Szó munkatársa volt. Mindketten abban a Forum-házban dolgoztunk, ahol mindenki ismert mindenkit. Örömmel és bizakodással fogadtuk, amikor az ifjúsági lap élére került. Egy kicsit talán csodálkoztunk is, hogyan engedhették ezt meg az elvtársak, részükről ekkora könnyelműséget ez idáig nemigen tapasztaltunk. Csakhamar kiderült, hogy az időközben Képesre keresztelt Ifjúság történetének nagybetűs Főszerkesztője Hornyik Miklós volt, de nem sokáig maradhatott a lap élén, mert a magyar kommunista elvtársak mégiscsak nehezen viselték ennek a nagy tudású, magyar érzelmű lángésznek az ügyködését, aki az eddig megszokott vonalas párthűség helyett egészen más hangot ütött meg, és akár még a vitriolba mártott humoros cinikusságát is elő tudta venni, ha kellett. El is nevezték a lapot *Mindenre Képes Ifjúságnak*. Hornyik annyival volt idősebb nálam, hogy ő 1944 legelején született, én meg a vége felé, november elején. A dalmáciai Splitben volt katona, és onnan olyan leveleket írt, hogy bár „*a riván kurva jó nők vonaglanak, de nekem most is az jár a fejemben, hogy miután leszereltem, s hazamegyek, indítunk egy folyóiratot Eszmélet címmel, amiben a jugoszláviai magyarság minden baját és bánatát megírjuk, és minden kisebbségi elnyomatását listába vesszük, és kihúzzuk a kisebbségi sors minden hátrányából*”. Nem kis tervek voltak ezek, vagy inkább vágyak, de mondanom sem kell, nem lett belőlük semmi, de az Eszméletből sem. Amikor főszerkesztő lett, be kellett lépnie a kommunista pártba. Főszerkesztő és vezető újságíró abban az időben csak párttag lehetett. „*Ezután belülről fogom bomlasztani a pártot, minden erőmmel és tudásommal azon leszek*” – mondta nemegyszer. Ügyeletes fülek márpedig mindenhol valának, így neveztük tapintatosan a besúgókat, mert a szerkesztőségünkben

akadt belőlük legalább egy, tudtuk is, hogy ki az. És azt is tudtuk, hogy kinek az engedélye kell ahhoz is, hogy egy-egy rázós témát megbirizgáljunk. Nem a főszerkesztő volt az. És azt is megszoktuk, hogy minden hétfőn reggel megjelent Hornyiknál a lappal megbízott belügyes. Ilyenkor bevonultak a főszerkesztői szobába, becsukták az ajtót, és Hornyiknak be kellett számolnia az elmúlt hét szerkesztőségen belüli történéseiről, a helyzetről, de ezzel is együtt lehetett élni, elfogadtuk amolyan realitásnak. A Képes Ifi szerkesztőségével az volt mindig a baj, hogy kevés volt benne a párttag. Főszerkesztő csak párttag lehetett, de az újságíróknak is be kellett volna lépniük a pártba, viszont nálunk nem mindegyik újságíró volt tagja a kommunista pártnak, vagy ahogy akkoriban hívták, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének. A fotósoknak, lektornak, grafikai szerkesztőnek nem volt kötelező. Időnként viszont bennünket, pártonkívülieket is meghívtak a pártértekezletre. Ez a meghívás azt jelentette, hogy kötelező. Aki soha életében nem vett részt ilyen pártértekezleten, nem hiszi el, hogy itt milyen hangulat uralkodott. Mindenki átszellemült lett, halál komoly, mosolyogni nem volt szabad, a párt nem ismeri sem a humort, sem a tréfát. A párt nem izél – írta Hornyik egyik aktuális vídám hangvételi írásában, amely a Forum belső lapjában jelent meg, de aláírás nélkül. Hogy ki írta, azt csak néhányan tudtuk. Ezekben a bővített pártértekezleteken úgy beszélt mindenki, mintha a párt valami megfoghatatlan, nem találkozik jobb szót rá, valami mindenekfeletti istenség lenne. Ránéztem Dudás Károlyra, merthogy ő sem volt valami nagy, meggyőződéses kommunista, s hirtelen ő is félrekapta a tekintetét, meg én is. Ránéztem a hozzám „hasonszórú” párton kívüli kollégáimra, ők is hirtelen lesütötték a szemüket, mert tudtuk, ha egymás szemébe néznénk, úgy buggyanna ki belőlük a röhögés, mint egy óriási gejzír.

Ami pedig az írást illeti, voltak esetek, amikor úgy éreztem, hogy ezt meg kell írnom. Ritkán ugyan, de előfordultak. Szerencsére vagy szerencsétlenségemre ezek a késztetések éppen akkor jöttek rám, amikor Hornyik Miklós volt a főszerkesztő, aki – mint kiderült – író is lett, meg irodalomtörténész, meg kritikus, de mindenekelőtt jó szerkesztő volt. Mellesleg nagyon könnyen és gyorsan írt, csak úgy rázta ki az ingujjából a jobbnál jobb mondatokat, és a széles látókörű műveltsége is megvolt hozzá. Ő kezdett el verni, hogy írjak. Én viszont nagyon lassan írtam, mindent százszor átgondoltam, megrágtam, és amikor egy-egy szó, kifejezés sehogyan sem jutott eszembe, leálltam, s hosszú ideig törtem a fejem, s vagy beugrott, vagy nem. Olyankor odaírtam valami hasonlót, csakhogy haladjak vele. Hornyiknak volt egy jó szokása, hogy ha valaki kéziratot hozott neki, bármit is csinált éppen, letette, és már nyújtotta is a kezét, hogy adjad. Egyből belekezdett az olvasásba, és amikor ahhoz a ponthoz ért, ami sehogyan sem jutott eszembe, már fogta is a ceruzát, húzta át azt a bizonyos hasonló szót, és írta oda a megfelelőt. Ezt akartad mondani? – kérdezte. – Ezt, de sehogyan sem jutott eszembe. – Nem baj – mosolygott, és folytatta az olvasást, amely egyből szerkesztés és lektorálás is volt. Hát így kezdtem el a fotózás mellett írni is.

Hornyik Miklós kiadta, egyebek mellett, a *Beszélgetés írókkal* című könyvét, az interjúalanyait látogattam meg, hol vele, hol nélküle. Jártunk Németh Lászlónál, Weöres Sándornál, Mészöly Miklósnál, Ottlik Gézánál, de például Illyés Gyulához nélküle mentem. Gyula bácsi élvezte a fotózást, a délvidéki magyarok helyzetéről kérdezgetett egyfolytában, én meg mondtam, úgy őszintén, de nem a kirakatot. Fölbontott egy flaska vörösbort, koccintottunk, kortyolgattuk. „Hogy akarod, kint a teraszon, hajóskapitányi sapkával a fejemben? A Balatonon így szoktak fényképezni.” Jó – mondtam –, gyerünk! Kimentünk a teraszra, de egyik kép sem lett jó, mert pózolt, elnézett a semmibe, és ha a tekintet üres, akkor az nem lehet jó kép. Flóra néni közben elrakta a bort, szikrázott a tekintete, éreztem, hogy a pokolba kíván. Gyula bácsi megállt a szoba közepén, és elgondolkodott, egy kicsit bosszús is lehetett, talán éppen az elrakott bor miatt. Ek-

kor csináltam meg a jó képet. Összepakoltam a gépeimet, lencséimet, megköszöntem, hogy ott lehettem, Flóra nénitől elnézést kértem a zavarásért. Gyula bácsi kikísért, és mielőtt elbúcsúztunk volna, odamutatott egy házra: „Látod ezt a kis házat itt balra, egy katona áll a kiskapunál. Itt lakik Kádár.” 1982. május 11-e volt, és Illyés Gyula szűk egy év múlva, 1983. április 15-én meghalt. Egy napon születünk, halottak napján, ő 1902. november 2-án, én 42 évvel később, most vagyok annyi, mint ő akkor.

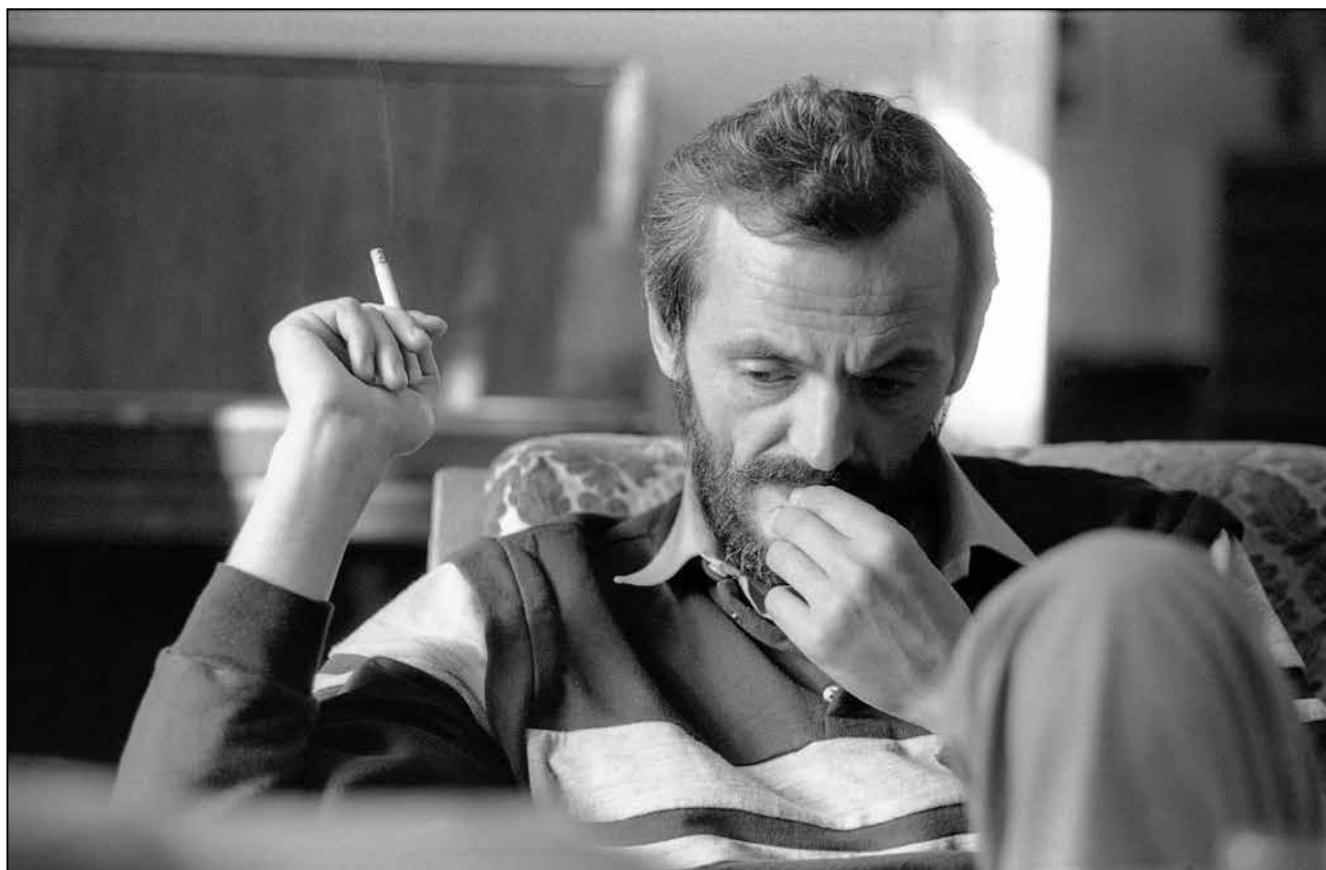
Miklós, miután beteg lett, és átesett néhány műtéten, az egészeztől úgy beszélt, mintha ő maga egy vidám kívülálló lenne. Hasfelmetsző Jack ócska, amatőr pancser Molnár doktorhoz képest, állapította meg. Az utolsó baráti összejövetelére én is hivatalos voltam. Rozsos veknit sütöttem neki, fehér kenyeret már nem ehetett, és vittem a társaságnak ötliteres műanyag palackban jófajta töki bort, ősi magyar fajtát, mézes fehéret. Kannás bort hozol ide nekem – viccelődött, de benne volt a hangjában, hogy valóban nem gondolja komolyan. A világ legjobb bora, kiáltott fel Faragó Laura, az énekesnő, miután megkóstolta. Jó hangulatban telt az este, de tudtuk mindannyian, hogy ez az utolsó. Telefonon még beszélünk néhányszor, a legutolsó valahogy így hangzott el: *Figyelj ide, róka koma* – mondta fénytelen, rozsdás hangon –, *ne szólj közbe, mert csak annyi erőm van, hogy elmondjam, amit akarok.* És elmondta, milyen fotókat kotorjak még elő a készülő könyvhöz. A végén már egészen elhalkult, és katt, letette.

Búcsúztatója a Batthyány téri Szent Annatemplomban volt, hamvai az altemplomban, mondjam úgy, hogy nyugszanak? Módfelett kellemetlen – mondhatná –, ehhez képest Kazinczy kufsteini várfogsága első osztályú szanatórium!

Búcsúztatója után nővére mesélte el nekem azt, amit e szabálytalan születésnap köszöntőm utolsó epizódjaként idézek fel. „Látom rajta, hogy kedvetlen. Ennél valamit? – kérdezem. – Mondd, mit főzök neked, mit ennél? Miklós rám néz, majd lassan megszólal: – Úgy szeretnék még egy kicsit élni.”

Az ő hangján hallom, még az igazin, az életvidámon. Számomra ez az ő utolsó mondata.

Nem ismertem embert, aki jobban szerette az életet, mint ő.

Fotó: Dormán László

Hornyik Miklós 1987-ben – Idén lett volna 80 éves

Tél

Jézus áttűz a nyárból, és megérnek a főlisztított mécsesek a bőrünk alatt. Világgá mentünk anyánkból, fejünkön hetykemód a Nap, rembrandti piros satyak. Ormótlan kiskorú kezünkkel tengert írunk a porba, míg elrohad a nagy cet agyunkban. Íme, pompánk a rögben: csuklónk alól égbe pazaroljuk a szökőkutakat. A Hold ezüst üllőin feketén szikrázik a gyász, és hallgat hazánk, szívében az idő sötét szigetével. Testünk elkékülő bárkáiba zuhog a homok, a homok, keserves anyaföldre zuhog. Jézus még áttűz a nyárból – a hősnek is testszaga van! Vérünk illatából gyöngéd havazást szőnek az angyalok, és a szívünkig lassan fölúszik a hattyú tél.

Égő gyertyák a temerini tömegsíron (1991)

80 éve történt: In memoriam a délvidéki magyar holokauszt

Gubás Ágota

Keresztekből katedrális – méltó emléket vértanúinknak!

„Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan,
hol feje és kereszt elvész a sűrű lombban
és sír a táj?”
(Kosztolányi Dezső: Csáth Gézának)

Nézek egy fotót: 2010 májusában **Makovecz Imre világhírű építész** Újvidéken, a Futaki úti katonatemetőben térdig érő fűben gázolva közelít az őt váró vendéglátójához, Papp Ferenchez,

aki a csonka szárnyú turulmadár melletti megkopott, megtépázott emlékkeresztnél áll. Az építész kezében koszorú, amellyel le kívánja róni kegyeletét a '44-es magyar mártírok előtt, de csak egy olyan fakeresztet lát, amelyről már leverték a megemlékező feliratot. Tekintetét egy kicsit magasabbra emeli, arra a helyre, ahova a kivégzett negyvenezer délvidéki magyar férfi emlékére megálmodta művét, egy kettévágott emlékkápolnát, amelynek vakítóárgára festett, melegséget

Fotó: Ternovác István

Makovecz Imre az újvidéki temetőben

sugárzó nyitott kápolnafalai közé helyezett el sok-sok fekete fakeresztet. De hiába vetette papírra a kiviteli rajzokkal együtt az emlékművet, és hiába jött el személyesen, hogy előbbre vigye az emléktorony felállításának ügyét, az másfél évtized óta fiókban hever, a szerb hatóságok minden kérvényt visszautasítottak. És azóta csaknem újabb tizenöt év telt el.

Ma sincs méltó köztéri emléke a délvidéki magyar holokausztnak. Pedig Újvidék után Szabadkán is megszületett húsz évvel ezelőtt az Aracs Társadalmi Szervezet kezdeményezésére **Szervátiusz Tibor világhírű szobrász** emlékműmakettje. A közös bennük, hogy egyiket sem akarta eddig még megvalósítani sem a szerb, sem a délvidéki magyar politikum.

A világhírű alkotók pedig teljes lelki és művészi alkatukkal átérték délvidéki tragédiánkat, és ebbéli együttérzésükből született meg tisztelgő művük, amelyek makettjeit önzetlenül bocsátották nemzettestvéreik rendelkezésére, de emlékerveik mindaddig fiókban maradnak, míg nem valósul meg ebben a kérdésben egy összmagyar politikai akarat. Ezzel kivívható lenne a többségi nemzet egyetértése is. De ehhez az akaraton kívül munka kell: vállunkra venni a keresztet és cselekedni. A vezető politikusainknak nem azt kellene latolgatniuk, hogy melyik magyar párt vagy melyik civil szervezet volt az emlékműállítás kezdeményezője, vagy azt, hogy a többségi nemzetnek milyen az érzékenysége, hanem a tények és érvek erejére alapozva türelemmel meggyőzni a többséget a délvidéki magyarság jogos igényéről, hogy minél több méltó emléket állíthasson a még soha fel nem tárt tömegsírok helyén vértanúinknak. E jogos igények bátor, de állhatatos kiharcolásában vannak példaképeink, olyanok, mint Papp Ferenc újvidéki mester- és közéleti ember, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének egyik alapító tagja, műemlékvédő egyesület létesítője, a délvidéki magyarság érdekvédelmének fáradhatatlan harcosa, akire éppen ezekben az októberi napokban emlékezhetünk halálának tizedik évfordulója alkalmából.

Még tizennyolc évesen vallási meggyőződése miatt politikai elítéltként két évet a požarevacai börtönben töltött, az 1956-os forradalom idején, mindenszentek napján az újvidéki katonateme-

tőben a megcsonkított turulmadár-emlékműre egy hatalmas virágkoszorút helyezett; 1990-ben az újvidéki katonatemetőben a letarolt honvédsírokra saját kezűleg készített 100 fakeresztet; az újvidéki Városi Tanács tagjaként a magyarság érdekeit képviselte. A magyarságért való kiállásának lehetett a következménye, hogy az 1990-es évek vérzivataros időszakában balesetnek színlelt gyilkosság áldozata lett felnőtt fia a Tarcal-hegységben. Papp Ferencet az Aracs Társadalmi Szervezet 2005-ben Aracs-éremmel tüntette ki, Schmitt Pál magyar államfő 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztje kitüntetését adományozta neki, de mindez nem enyhíthette a családjában történt tragédia miatti fájdalmát, s annak a sziszifuszi küzdelemnek a hiábavalóságát, amelyet évekig folytatott az igazság felderítéséért. Ugyanilyen fáradhatatlanul küzdött a Makovecz-emlékkápolna felállításaért, kilincselve a sokféle engedélyért.

„Amint megszerzik a szükséges engedélyeket, kész vagyok azonnal Újvidékre utazni, hogy hozzáláthassunk a Csonka tornyú kápolnát ábrázoló emlékbjektum megépítéséhez. Türelemtenül várom az értesítést, hogy jöhetnek” – nyilatkozta Makovecz Imre (Vajdaság Ma, 2010. V. 8.). Sajnos nem tudta megvárni, 2011. szeptember 27-én átadta lelkét teremtőjének.

Van azonban megvalósult méltó szobrunk is: Kalmár Ferenc szabadkai szobrász Vergődő madár című emlékműve Szabadkán, a Zentai úti temető melletti téglagyári gödörben, ahová több mint ezer áldozat holttestét földelték el. Az 1944-es népiirtás ötvenedik évfordulójára, 1994. november 2-án avatták fel. Akkor, amikor az egykori Jugoszlávia területén adáz testvérháború folyt, a szovjet népiirtásba torkollott. Ilyen körülmények közepette emlékművet állítani a magyarok ellen elkövetett népiirtásnak, nem kis bátorságot igényelt. Éppen ezért fontos feleleveníteni ezeket a tényeket, történeteket, megemlékezni nemcsak a szobor megalkotójáról, hanem a Vergődő madár megszületésének és felállításának körülményeiről és a kivitelezésben részt vevő bátor emberekről is. Arról is, hogy 2013-ban, közvetlenül a szokásos november 2-i megemlékezési ünnepség előtt ellopták, kitépték a helyéről a többmázsás bronz emlékművet. Nem kis erőfeszítést, szerszámokat, szállítóeszközöket igénylő „munka” volt.

„[...] amikor valakik arra vetemednek, hogy egy ilyen jellegű emlékművet lopjanak el, akkor ott a tárgyi értéken túlmenően annak az eszmei értékét is meggyalázzák, ellopják, sárba tiporják, és ez az, ami igazán megdöbenteti az embert” – nyilatkozta akkor Pásztor István, a VMSZ elnöke (Magyar Szó, 2013. X. 21.).

Hiába hagytak azonban rengeteg nyomot maguk után az elkövetők, hogyha az illetékes szervekben nem volt meg a kézre kerítésüknek a szándéka. A szándéknak ugyanilyen hiányáról magam is meggyőződhettem, amikor egy többszörösen elítélt tolvajt a szabadkai Lányi Ernő-emléktábla ellopásával vádoltak meg, s engem mint a táblát felállító Aracs Társadalmi Szervezet képviselőjét tanúnak hívtak be 2015-ben a szabadkai bíróságra. A szabadkai tolvaj ellen nem tudtam tanúskodni, hisz soha életemben nem láttam, ő viszont a legnagyobb meglepetésemre felém fordulva titokban azt súgta, hogy ő tudja, ki lopta el a Zentai úti temető szobrát! Természetesen nem tudtam mit kezdeni ezzel az információval, mint ahogy azt sem lehetett kibogozni, s nem is lett folytatása az ügynek, hogy ki lopta el az emléktáblát a központban lévő zeneiskola faláról. Pedig a bronz Lányi-táblát a rendőrség már másnap megtalálta egy szabadkai fémfelvásárlónál, igaz, hogy kettéfűrészelve. A felvásárló el is mondta, hogy kitől vette meg, de nem bukkantak az illető nyomára... Hogy a megvádolt elmondta-e a velem közölt információt az illetékeseknek is, nem tudhatom, mert úgy, ahogy hozták a Sremska Mitrovica-i börtönből, bilincsbe verve is vitték vissza. Rá egy évre hivatalos értesítést kaptam, hogy a megvádolt tolvajt ebben az ügyben felmentették a vád alól.

A második megvalósult szobor, egyúttal az első köztéri emlékmű, Szarapka Tibor alkotása. Csúrog község végében, az egykori dögtemetőnek, a későbbi szemételepnek rendbe hozott helyszínén állították föl. Ugyanazon a helyen, ahol Teleki Júlia kezdeményezésére, Légvári Sándor segítségével, 1994-től minden évben koszorúkat helyeztek el a felállított fakesztnél, majd egy gránitkő keresztnél is, de mindegyiket ismeretlenek meggyalázták, lerombolták.

2013-ban Tomislav Nikolić szerb és Áder János magyar államfő közösen hajtott fejet Csúrogon az áldozatok emlékműve előtt, azóta

ezt a történelmi megbékélés gesztusaként tartják számon.

A volt Jugoszlávia területén 70 településen található tömegsírok. A Bácskában 40, a Nyugat-Bánságban 18, a Szerémségben, a Drávaszögben, Szlavóniában és a Muravidéken 3-3, összesen 12 helységben.

A legtöbbjük helyszínét még őrzi az emlékezet, de nem lehet a kegyelet koszorúit elhelyezni, mert már lakóházakat, futballpályát, buszállomást és egyéb létesítményeket építettek temetetlen halottjainkra, hogy ne maradjon nyoma a vérengzéseknek.

Mikor fogjon össze a délvidéki magyarság, az értelmiségiek, a civil szervezetek és a vezető politikusaink annak a magasztos ügynek a megvalósítására, hogy vértanúink számára egy központi, köztéri méltó emlékművet és emlékmúzeumot hozzunk létre? Mikor, ha nem most, a magyar holokauszt 80. évfordulóján? Igen, most, amikor Szerbia és Magyarország között a legjobbak a kapcsolatok.

Talán csak nem várjuk el, hogy a többségi nemzet kezdeményezze azt, hogy emlékműveket emeljünk, vagy olyan méltó emlékmúzeumot, kiállítási teret hozzunk létre, mint amilyen már megvalósult Csúrogon, az egykori Topalovraktár helyén az 1942-es razzia emlékére, vagy amilyen Újvidékre terveznek?

Ne csak a temetőken vagy az egykori szemételepeken, a kivégzések helyszínein hagyjunk emlékjeleket, hanem egy városi köztéren, például Zentán lenne méltó helye Szervátiusz Tibor emlékszobrának, és itt valósulhatna meg a budapesti Terror Házához hasonló koncepcióval az 1944-es délvidéki népiirtás emlékmúzeuma. Forrásanyag lenne hozzá bőven. Kiadványok, fotók, riportok, dokumentumok állnak rendelkezésre, sőt filmek, mint például Siflis Zoltán *Temetetlen holtjaink* és a *Láger történetek* című riportjai. Számos könyv jelent meg, legutóbb **Botlik József** *Eltitkolt népiirtás a Délvidéken* címmel, amely a témát eddig a legalaposabban dolgozta fel, dokumentálta, adatokkal bizonyította, hogy összességében „[...] legalább 40 ezer, de lehet, hogy ennél is több vértanúval kell számolnunk. Ha ehhez hozzáadjuk az újjáalakított Jugoszlá-

via területén szovjet mintára megtervezett lágerekben odahaltakat, akkor az áldozatok száma elérheti a 100 ezer főt. Az egyik leghírhedtebb az Adriai-tengerben fekvő Goli otok (Kopár-sziget) büntetőtelepe, ahol az 1940–1950-es években számos délvidéki magyar, főként értelmiségi is raboskodott.” Idézet a könyvből, amelyből több szemelvényt adunk közre az Aracs e számában. A képanyag pedig bemutatja nemcsak a 80 évvel ezelőtt történt népirtás emlékhelyeit, hanem megidézi a munkatáborokba elhurcoltak tragédiáját is, amelyet Párkányi Raab Péter budapesti szobrász *Málenkij robot* című alkotása jelenít meg. A monumentális emlékmű Budapesten, a Ferencvárosi pályaudvar előtt látható, azon a helyszínen, ahonnan elszállították a foglyokat, és a szobrász az ott található robosztus betonbunkerhez helyezett el egy eredeti vagon, amelynek oldalán, bronz domborművön érzékelteti az elhurcoltak tömegét. Az Aracs címlapjára került a szoboregyüttesnek az a részlete, amelyről Feledy Balázs művészettörténész így ír: „A figurák, személyek mintegy összekapaszkodó együttese elindul/kiindul a kocsiból és az életből. A rabságba, de jellemzően a halálba, melyet úgy érzékeltet a művész, hogy szinte a levegőbe emelkednek, légiessé válnak, s már csak ruházatok, öltözetük – tehát testi mivoltuk külső burka – jelzi, hogy ezekben valamikor hús-vér emberek éltek, dolgoztak.” Szívszorogatóak ezek az itt közölt képek, írások, történetek, de megrendítőek voltak azok az események is, amelyekre a nyolc évtized távolságából is emlékeznünk kell.

Nem lehet örökké azt mondani, hogy nem alkalmas az idő (most azzal indokolva, hogy nem szabad megbontani ezt a kiváló politikai kapcsolatot, és hogy mások a prioritások), nincs alkalmatlan idő. Figyelmezzük Hornyik Miklós még 1992-ben megfogalmazott intelmét: „[...] politikai béklyóinktól végre megszabadulva most az legyen a feladatunk, hogy a megértés és türelem jegyében megteremtsük népünk lelki egységét itthon és a nagyvilágban.” Lelki egységünket pedig nagymértékben megerősítené, ha a még mindig nem eléggé kibeszélt tragédiánkról nem feledkeznénk meg, és egy méltó köztéri szobor előtt róhatnánk le kegyeletünket, halottaink mártíriumára emlékezve.

Reméljük, hogy egyszer életre kel a két világhírű művész álma is. És a megemlékezések, emléktanácskozások mellett tankönyveink is megváltoznak. Ezekből miért hiányzik vagy miért van csak érintőlegesen jelen bennük a délvidéki magyarság holokausztja?

És miért nem akarta nevén nevezni a tényeket olyan mérvadó szerv, mint a *Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság*, amikor **Nyolcvan éve történtek a magyarellenes atrocitások – A történelmi megbékélés egy évtizede** címmel fogalmazta meg annak a szabadkai tanácskozásnak a tartalmát, amelyet 2024. november 13-án közösen szervezett meg a *Szabadka város területén 1944-ben és 1945-ben ártatlanul kivégzett áldozatok kegyeleti bizottságával*. Pedig ezek a szakemberek jól tudják, hogy nyolcvan évvel ezelőtt nem magyarellenes atrocitás, hanem népirtás történt.

Nem a téma szakembere, de mégiscsak mérvadó személy, a szabadkai képviselő-testület elnöke (akinek a dédapját is kivégezték azon a helyszínen) a Vergődő madár emlékműnél az idei megemlékezéskor mondott beszédében így fogalmazott: „Azért vagyunk itt, hogy [...] újra és újra elmondjuk, nincs jó és rossz nemzet, csak jó és rossz emberek vannak. Most azok emléke előtt tisztelgünk, akiket az erőszak ragadott el az önbíráskodás legkegyetlenebb eszközeivel, akiket csak titokban gyászolhattak hozzátartozóik...” – Népirtás helyett atrocitás, majd önbíráskodás...

A történelmi megbékélés egy évtizede és a további évek sem hozhatnak igazi megnyugvást, ha elfedjük az igazságot. Csak az őszinte szembenézés, a tények és érzelmek kölcsönös tisztelete, a sine ira et studio (harag és részrehajlás nélkül) elve eredményezhet igazi megbékélést a két nép együttélésében.

Az Aracs szerkesztősége arra vállalkozott, hogy az itt közölt írásokból, a fotókon bemutatott kereszttekből, emlékjelekből, makettek-ből egy virtuális, egy lélekkatedrális állítson fel, így adózva az ártatlanul kivégzettek emlékének, hogy a jövő generáció is minél többet tudjon meg ezekről a történelmi tényekről, ne feledkezzen meg róluk, becsülje meg elődeik véráldozatát.

Egy kereszttel sem tudják sírját megjelölni

Hegyi Józsefre emlékezik lánya, Margit

Hegyi Margit 1930-ban született Újvidéken, 1944-ig ott is élt szüleivel és három fivérével, köztük a Down-kóros öccsével. Édesapja a háború alatt, 1943–44-ben sok-sok embernek, köztük szerbeknek és zsidóknak is megmentette az életét Újvidéken. Amikor a helyzetük – a szerb partizánok visszatérte után – veszélyessé vált, Budapestre költöztek. A Kossuth téren, az óvóhelyen töltötték '44 karácsonyát, még folytak a harcok, amikor édesapja kimerészkedett a pincéből, hogy körülnézzen. Soha többé nem látták viszont. Évek múlva tudták meg, hogy a partizánok legfőbb bűnéről a kommunisták elleni magatartását rótták fel neki, ezért fogták el, vitték vissza Újvidékre, akasztották fel a Halpiacon, és dobták olyan földbe, amelyen most emeletes házak sorjázna. Egy kereszttel sem tudják a sírját megjelölni.

Arra kérem, hogy idézze fel édesapja elvesztésének körülményeit.

– A legemlékezetesebb karácsonyom a '44-es volt – mondja könnyezve Margit –, amikor levonultunk a pincébe. A Kossuth Lajos tér 16–17-ben laktunk, akkor már az oroszok Pest szélén jártak, de a Citadellát még a németek tartották. Hol innen, hol onnan jött a süvítés, soha nem lehetett tudni, éppen ki bombázik. Száztizenheten voltunk a pincében, úgy tudtunk csak elhelyezkedni, hogy az egész pincéből egy összefüggő ágyat kreáltak valahogy a férfiak, a deszkákra ráhordtuk az ágyneműket, és mint a heringek, úgy nyomorogtunk. Ha valaki megfordult, akkor a másoknak is fordulnia kellett, olyan szorosan feküdtünk, csak így fértünk el.

Enni volt mit?

– Az elején még volt, aztán mindig kevesebb lett, még igazából el sem helyezkedtünk, amikor találat érte a háznak azt a felét, amelyik a pince

fölött volt. A felső három emeletet vitte le, úgy mondták, hogy láncos bomba, és attól a szörnyű becsapódástól olyan por lett, szemünk, szánk, fülünk tele, nem láttunk, sikoltoztak, kiabáltak az emberek, egyszer csak egy nagy, kemény férfihang ordított, hogy csend legyen. Csend legyen, mindannyian megvagyunk, élünk, és elkezdte énekelni a Mennyből az angyalt. Ennél furcsább karácsonyom nem volt. (Ezt már sírva mondja Hegyi Margit.)

Menjünk vissza az időben egypár évet, Újvidéken született, ott gyerekeskedett, ott sem lehetett sok boldog éve.

– Édesapám nyomozó volt Újvidéken a Magyar Királyi Rendőrségnél. Ha jól emlékszem, csak '42-ben lett nyomozó, addig tisztviselőként dolgozott, de olyan év nem volt, hogy a férfiakat ne vonultatták volna be – legalább egy hónapra – a szerbek. És 1941-ben is éppen szerb katonának volt Skopjében, amikor német hadifogságba esett, kikerült Németországba, egy lágerbe. Közel egy évig tartózkodott ott, mire végre tudomásul vették, hogy ő nem szerb, nem önként, dalolva vonult be katonának, hiszen ő magyar, bevonultatták, és igenis haza akar menni.

Ráadásul még sváb származású is volt, mert a Hegyi csak magyarosított vezetéknev, nem?

– Bajorországból származik a családunk, a nagypapát még Bergernek hívták. Édesanyám részéről is sváb származékok voltunk, Smidl Emmának hívták a mamát, és csak németül, svábul beszéltek a bátyjaival is a családban. Mikor édesapám hazakerült végre, nagy nehezen, félre soványodva, egy nagy magyar zászlóval jött meg Újvidékre, tele gyűlölettel a németek iránt, kihirdette, hogy itt többé német szót nem akar hallani. Mi magyarok vagyunk!

Hogyan lett rendőr az édesapjából?

– A magyarok bejöttek Újvidékre '41 húsvét-hétfőjén, és olyan ismerőseink is bajba kerültek, akikről nem is gondolta volna az ember: például voltak, akik aludtfejet készítettek, és csupokban, bögrékben, babakocsiban tolták, ez nagy divat volt nálunk, de egész Bácskában is, és ordították, persze szerbül, hogy „savanyú tejet, asszonyok!”. És az egyik ilyen néni, akitől mindig mi is vettünk, mert nagyon jól készítette, egyszer elsírta a mamámnak, hogy a rokonok segítségével a fia egyetemre került, és most börtönben van. Nagyon rendes gyerek, nem is tudja, mivel vádolják. Szóval hol innen, hol onnan, még a szerb barátaink is szóltak édesapámnak, hogy „Jóska, a te apád is rendőr volt, miért nem jelentkezel te is a rendőrségen, biztosan tudnál segíteni nekünk is”. Így agitálták folyton, hogy lépjen be a rendőrséghez.

És rosszul írták később róla, nem rendőrfőnök volt, hanem nyomozó, ugye, Margitka?

– Igen, akkor úgy hívták, hogy detektív, simán, ez volt az irataiba is beírva.

És valóban nagyon sok embert tudott megmenteni, zsidókat, szerbeket is.

– Ahol lehetett, segített. Mert előfordult, hogy valaki haragudott a szomszédjára, feljelentette, és már le is csukták, ott találta magát a börtönben. Édesapám beszélt magyarul, németül, szerbül, azonnal felvették a rendőrségre, mert szükség volt olyan emberekre, akik beszélnek szerbül. Bizony mind több ember jelent meg nálunk, egyik adta a másiknak a címet, hogy ez az ember segíteni tud rajtuk. Állítom, édesapám egy mélyen vallásos, az igazságért mindent elkövető ember volt. Igazán bűnös emberért soha nem tett semmit, de mindent megtett azokért, akiket hamis vádakkal nagyon gyorsan lecsuktak, azokért igenis mindent megtett!

Édesapja Budapestre ment 1943-ban, miért?

– Mert figyelmeztették a kollégái, hogy a sok segítségből még baja lehet. Az volt később az egyik legcsúnyább vád ellene, hogy pénzért segített az embereken, pedig nemhogy ők adtak volna pénzt, hanem a családjuk költött rengeteget ezekre az emberekre. Tőlünk, gyerekektől vonták meg, amit azokra költöttek a szüleink, aki-

ket bújattunk később Pesten is. És mégis ezzel vádolták, persze csak '45 után! Addig nem. Mi is édesapám után költöztünk, nem emlékszem pontosan, mikor, '44 elején én még Újvidéken jártam gimnáziumba, ott fejeztem be a harmadikat, és a negyediket már Budapesten kezdtem. Akkor még négy elemi volt, és nyolc év gimnázium. Édesapámhoz költöztünk, és láttuk, hogy azonnal jöttek a segítségkérők. A nappalinkban is hárman laktak, elmondom a nevüket, mert ezt soha nem is akarom elfelejteni, bár már nincs bennem gyűlölet az árulásért, de Milan Medina, Olga Kozja és Dajcs Sándor, rájuk költöttünk a legtöbbet. Aztán még a pincében, de még a padláson is voltak bujkálók. A Szent János Kórház fölött laktunk, azt hiszem, most Józsa Béla utca, nemrégiben jártam arra, a máltai szeretetszolgálatos barátaink laknak a házban.

Térjünk vissza a múltra: ahol ennyi idegen ember van, óhatatlan, hogy ne vegyenek észre valakit a szomszédok.

– Sőt a három „nappalissal” néha még a vendéglőbe is átmentünk, a sarkon volt a Pacsirta vendéglő, és hiába mondtuk, hogy ne, megesett, hogy átment vacsorázni a család, és egyszer csak ők is ott álltak az asztalunknál. Így szép lassan már éreztük, hogy ez nagyon nem lesz jó, veszélyes. Mikor Szálasi átvette a hatalmat, mi is ész nélkül menekültünk, otthagytuk a lakásunkat, édesapám az összes bújtatott embert elhelyezte. A többieket nem tudom, hova, de ezt a hármat a Zoltán utcába, a Zoltán Panzióba. Jött az ostrom, amiről az elején beszéltem, lenn voltunk a pincében, mikor bejöttek az oroszok, egész jól beszélünk velük, mert tudunk szerbül, így az oroszot is megértettük, és ez jól jött az egész háznak. Mert amikor elkezdtünk velük emberségesen beszélgetni, visszavettek a vadságukból. S amikor egy kicsit csitult a bombázás, édesapám azt mondta, ő szétnéz, mi van azokkal, akiket elhelyezett különböző helyeken. Fölment a pincéből, elment, és soha többé nem jött vissza! Soha többé! Eltelt az egész január, mintha február tizenhetedike lett volna – nem vagyok benne biztos –, amikor már nem volt egy falat ennivalónk sem, pénzünk sem. Persze amúgy sem lehetett volna vásárolni, a boltok sem voltak nyitva. Édesapám mindig azt mondta, hogy ha vele bármi történik, akkor ha

gyalog is, de menjünk haza Újvidékre, mert ő ott annyi ember életét megmentette, hogy ott szent-té fognak bennünket avatni.

Nem félték visszamenni Újvidékre, hiszen hallhatták, hogy ott mi történik, micsoda vérengzés?

– Mi nem tudtuk, hogy ott mi folyik, nem halottunk semmiről.

És elindultak gyalog?

– Igen, a bátyám összeeszkábált valami heverő aljából egy szánkófélét, ő akkor 16 éves múlt, én még nem voltam 15, a Jóska öcsém 12, és a legkisebb öcsém 6 éves múlt, Down-kóros. A szánon őt húztuk, és a létező legszükségesebb dolgokat. De hát azt a szánkót sem húztuk sokáig, mert elfogyott a hó, nem volt min húzni. Elindultunk valamikor 10 óra tájban, és délután még csak a Kálvin téren voltunk. Rettenetes még visszagondolni is erre. Két üteg a téren, csak orosz katonanők az ágyúk körül, gyerek voltam, de addig már rengeteg borzalmat átéltünk. Ezek a bárisnyák (így hívtuk őket) ott álltak az ütegnél, addig már annyi hullát láttunk, annyi szánkón húztak halottakat ide-oda, hogy az az út, amíg elértünk a Kossuth térről a Kálvin térre, rettenetes volt. És akkor az egyik orosz katonanő odajött, és szeretettel megsimogatta az öcsém fejét. Nem fantasztikus ez? A háború közepette béke volt egy pillanatra.

Egy pillanatig, mert aztán, ahogy leértek Szabadkára, szembesülniük kellett a rideg valósággal.

– Hol volt az még! Csak a Ráday utca elejére értünk, ott már nagy bombázás kapott el minket, ugye minden üzlet kirakata betört, oda be-beugrottunk. Szegény öcsémet, Karcsit meg mindig a szánkón felejtettük. Édesanyámmal már nem tudtuk a holminkat sem vinni, annyira elfáradtunk, amink még volt, bevitte egy kapualjba, ott egy házmesternek odaadta, hogy ha visszakerülünk, megkeressük. A szánkót meg otthagytuk az utcán, és gyalog mentünk tovább.

Hol szálltak vonatra?

– Nagyon messze! Erzsébetig értünk el aznap este, ott beengedtek bennünket egy konyhára.

Emlékszem, hogy körbeültünk egy nagy asztalt, és arra hajolva aludtunk. Aztán másnap elindultunk, és egészen Taksonyig mentünk gyalog. Útközben rengeteg halott német katonát láttunk. Taksonynál marhavagonok állomásoztak orosz katonákkal, mondták, hogy melyikre szálljunk fel, és egyszer csak elindult a vonat Szabadka felé. Nem tudom, hogyan bírtuk ki, nem ettünk semmit útközben, hosszú idő múlva kikötöttünk Szabadkán. Biztatott minket édesanyám, hogy most már biztosan könnyebb lesz. Hát könnyebb lett – mondta sírásba fulladt nevetéssel Margitka –, mert letereltek bennünket az oroszok a vonatról, és a szerbek abban a pillanatban egy nagy épületbe zártak be mindenkit. Lecsuktak bennünket, de legalább adtak enni. Mindössze két-három napig lehettünk ott, aztán elengedtek minket, vonatra szálltunk, és elmentünk Újvidékig. Csodálatos érzés volt, amikor megérkeztünk, legalábbis öt percig, mert kiderült, hogy nem engednek ki a vasútállomásra, ott hevertünk a betonon két éjjel meg egy nap, s akkor végre szóltak, hogy mehetünk haza. Hát haza? A nagypapához meg nagymamához, és odajött a nagybátyánk és a nagynénénk is, pedig kijárási tilalom volt abban az időben. Azt mondták, mikor az állomásra szabadon engedtek bennünket, hogy menjünk be másnap a rendőrségre, ott kapunk okmányokat. Bementünk másnap a rendőrségre, ahol rögtön azzal kezdték, hogy az öveket és cipőfűzőket adjuk le, és ezzel Újvidéken többet nem kerültünk ki a börtönből. Nem tudom, meddig lehettünk ott, nem tudom, mikor és hol volt karácsony. Egyszer beordít az egyik őr a rácson, hogy vendégeket hoztak, és belökték nagymamát és nagypapát! Nem volt a cellában ágy, csak szalma, mint Betlehemben, azon feküdtünk, mint az állatok.

Meddig lehetett ezt kibírni, mi az, amit még elviselhet az ember, legfőképpen a gyermekek?

– Meg is adtuk magunkat, már nem is szenvedtünk. Mindent föladtunk, valahogy olyan apátiába estünk, minden mindegy volt már. Talán azt sem vettük volna észre, ha valaki meghal közülünk. Nem tudtuk, mi van, milyen nap van. Aztán egyszer belöktek hozzánk egy teljesen összevert, vérző embert. Ez az ember fölemelte vérző fejét, és elkezdett beszélni, a Jóistenről beszélt,

csakis pap lehetett, meggyőződésem, hogy pap volt. Pap lehetett, mert így más nem tudott volna beszélni – mondja könnyeit törölgetve Hegyi Margit –, ez az ember beszélt, és bennünket ismét szabaddá tett, már nem volt minden mind-egy! Többé nem féltünk, újra gondolkodni kezdünk, és akartunk élni, elhittük, hogy van tovább! Ki is rángatták a papot a zárkánkából, de ő adott erőt, hogy túléljük ezt az egész borzalmat.

Később hallottuk, hogy ez alatt az idő alatt édesapámat kivégezték. Galkó Tóni barátunk megmutatta, hogy hol végezték ki őt a Halpioncon, mi onnan nem voltunk még negyven méterre sem, de nem tudtunk róla. Őt nem a börtönben tartották fogva, hanem a katonai parancsnokságon. Azt is csak '46-ban tudtuk meg, hogy közben ómamát is – egy túlélő mesélte el – nagy-pénteken szekérral vitték ki több más sváb öreg-asszonnyal együtt, azért szekéren, mert gyalog már nem tudtak volna menni. A tábor előtt úgy rántották le a szekérről, hogy fejfelé zuhant le, kihozták a táborból két embert, azokkal ásattak egy gödröt, belelőkték, és rászórták a földet.

Édesapját is hazugságok, koholt vádak alapján akasztották föl. Akkor kapták el, amikor Budapesten a bombázás alatt a pincéből fölment szétnézni.

– Egy biztos: mint nyomozó elfogott olyan embereket, akik terroristák voltak, gyilkoltak, nem katonák, nem a hadsereg tagjai, hanem terroristák! Partizánoknak mondták őket, ezek vonatokat robbantottak fel, magyar tanyákat gyújtottak fel, leöldösték a bennük lakókat, magyar katonákat gyilkoltak meg. És ezek közül édesapámnak sikerült elfognia néhányat, ez tény. Tehát világos, hogy a szerbek nem hagyták életben. Azt, hogy őt kivégezték, fölakasztották, mi csak azután tudtuk meg, mikor visszakerültünk Magyarországra. És hogy kerültünk vissza? Mindezt édesapámnak köszönhetem, mert mindig akadt egy-egy ember, akinek annak idején megmentette a családját. Itt az újvidéki börtönben is. Máskülönben félték, egymástól is félték, nem mertek velünk sem mások előtt tárgyalni, az egyik partizán nő édesanyámnak még a nevét is tudta, úgy hívta, hogy Juliska néni, de csak négy szemközt. Az egész családjunkat ennek a férje mentette meg, azt mondta, ő egyet tud tenni, „elvitetem magukat Szabadkára, mert ha itt

maradnak, kivégzik mindannyiukat”. Egyébként abban a börtönben nem volt olyan nap, hogy többször is ne hallatszott volna sortűz. Akit levittek, ki is végezték ott az udvaron. Mi gyalog indultunk el, de több partizán volt körülöttünk, mint ahányan mi a családból, kikísértek bennünket a vasútállomásra, kiürítettek egy vagon, kizavartak abból mindenkit, és jött velünk jó pár partizán Szabadkáig. Ott megint börtönbe kerültünk. Egy rangos partizán, akinek különszobája volt ott, anyámra nézett, s anyám órá. Láttam, tudtam, hogy ismerik egymást. Kiküldte a többieket, akik addig minket kísérték, csak azután beszélt. „Hegyi néni, hát hogy kerülnek maguk ide? Én is csak azért élek, mert a Hegyi bácsi megmentett.” Hozatott nekünk annyi enivalót, hogy mi utána betegek lettünk, mert hónapok óta nem ettünk normálisan, ki tudja, mióta, hiszen azt sem tudom, mennyi idő telt el a két börtön között. Nagyon rövid ideig, pár napig voltunk csak ott, megint beszélt a mamámmal, és akkor mondta, hogy egyet tud tenni, felültet bennünket egy szekérré, és megy majd velünk két partizán... Így is történt, és Tompánál átadottak bennünket a határon.

Mindent a partizánok irányítottak, az emberek élete is tőlük függött?

– Én ott nem láttam katonát, sem rendőrt, ilyen szedett-vedett akármikbe öltöztek, ők voltak az urak, azt csináltak, amit akartak. Ha valakit meg akartak gyilkolni, hát meggyilkolták!

Megtudták végre, hogy mi történt az édesapjukkal?

– Azt nem, csak 1946 végén vagy '47-ben. Az egyik nagynéném megszökött a táborból, átosont a határon, és még egy újságcikket is hozott édesapámról, szörnyű fénykép volt róla benne, összevissza lehetett verve, furcsa volt, nem is volt már emberi arca. Akkor tudtuk meg, hogy kivégezték, addig nem hallottunk róla. Aztán ez a nagynéni továbbszökött, egész Franciaországig, és ott megtalálta a férjét.

Megtalálták a helyszínt, hogy hová földelhették el édesapja holttestét?

– Dehogy! Én annyit kerestem Csúrogon, a szörnyű Csúrogon, ahol ugye minden magyart kiirtottak. Ott szerb rokonaink is éltek, ők mondták,

hogy ahogy közeledünk Újvidékhez, ott a sziget, ahol a vágóhíd is volt, azon a szigeten ástak el abban az időben mindenkit, akit kivégeztek. Azután én mindig azt kértem, hogy menjünk arra, mert ott a szigetnél ledobhattam a hídról a virágot, amit magammal hoztam apukámnak. Aztán egyszer egyik unokámmal mentem haza Újvidékre, és gondoltam, megnézem, ki él még ott, aki ismer engem, hiszen már mindenki, még a nagynéném is meghalt. Összefutottam egy emberrel, rám nézett, azt mondta, maga a Hegyi nyomozó lánya – annyira hasonlítottam édesapámra. De úgy megijedtem, félve feleltem, hogy igen. Azt mondta, ő a sofőrje volt egy időben. „Jaj, és mondja, maga mit tud? Ott a szigeten, ott van elásva?” – kérdeztem tőle. „Dehogysis! Ahol a régi temető van, a katolikus temető a Fürdőparkkal szemben, annak a végében, ahol az első világháborús magyar és német katonák is nyugszanak. Ott van egy csomó szerb is, lezuhant ejtőernyősök sírja, no és a mögött, ott ásták el az édesapját. Az akkor még üres telek volt, én biztosan tudom, hogy ott lett elásva.” Ahol most nagy emeletes házak állnak, sokan lehetnek alatta, úgyhogy nyomuk sincs már.

Azután Magyarországon sem élhettek könnyen az ötvenes években, a Rákosi-diktatúrában. Nagyon szegények voltak, az édesanyja varrt, Margit pedig takarítani járt.

– Takarítottam, ott a házban is, meg örültem, ha hívtak, és elmehettem máshova is, zsíros kenyérért is elmentem, én mindig éhes voltam – nevet –, erre nagyon jól emlékszem.

De aztán egy apróhirdetés megváltoztatta az életét...

– Hát ez tényleg fantasztikus volt. Egy házaspárhoz is eljártam dolgozni, rokonaik vidéken éltek, és sokszor küldtek nekik lisztet, füstölt húst, kolbászt meg ilyeneket. Újságokba volt csomagolva minden. Amikor elrámoltam, kitakarítottam, beleolvastam az újságokba is, és megláttam egy apróhirdetést, hogy világtalan férfi felolvasót keres. Nagyon szerettem olvasni, hát elmentem jelentkezni. Egy férfi nyitott ajtót, nagyon idősnek láttam, persze mert én 16 éves sem voltam még, és úgy köszöntem zavaromban, hogy kezét csókolom. „Haha – mondta –, gyere be, kislány!” Választott egy könyvet: „Olvasson!”

Sokáig Gabi bácsinak is szólította Molnár Gábort, a vadászkönyvek és útleírások egyik legnépszerűbb XX. századi íróját, természetudóst. 1940-ben jelent meg első kötete, a Kalandok a braziliai őserdőben, és ezt még 26 könyve követte. Balesetben vesztette el a szeme világát?

– Igen, Braziliában vakult meg 23 éves korában, egy gyűjtőexpedícióval ment ki. Két társa aztán visszatért, akik tulajdonképpen kivitték. Ő három hónapig a Ford-ültetvényen vállalt munkát. Amit ott keresett, abból tudott segédeket felvenni, akikkel vadászott. Jó vadász volt, a Nemzeti Múzeumnak küldték haza az anyagot, de eleven óriáskigyókat is hozott haza, már úgy vakon, az állatkertnek.

Igaz, hogy Hegyi Margit kérte meg a kezét?

– Igen. Évekig ő volt a Gabi bácsi, én magáztam, ő meg tegezett, néha jöttek hozzá hölgyvendégek, akkor engem hazaküldött. Nekem ez iszonyúan fájt, rádöbentem, hogy nem tudom a Gabi bácsit otthagyni. Munka mellett is kísérgeltem ide-oda. Egyszer Érdligetről Diósdra kellett átkísérnem, mentünk az országúton, nem tudom, mi szállt meg, de megálltam, és azt mondtam: „Gabi bácsi, nem akar engem feleségül venni?” Akkor nem nevettem ezen, csak most, hogy mesélem. Ő meg nem tért magához a döbbenettől, azt mondta: „De hát én öreg vagyok, kopasz vagyok, vak vagyok, te hozzám jönnél feleségül?” – Igen.

Hozzámentem 20 évesen, három gyermekünk is született. Gábor nagyon kalandvágyó volt, egyáltalán nem látszott rajta, hogy egy vak ember, minden érdekelte, minden foglalkoztatta. Én már 18 évesen megtanultam autót vezetni, hogy sokfelé elmehessünk, elvihessem. Nekem nem lett volna kocsira pénzem, kaptam tőle fizetést, de hát az igen kevés volt. Ő kifizette a kocsit, és így 18 évesen levizsgáztam. Sofőr lettem a Magyar Posta Központi Járműtelepén, az Egressy úton. Pechemre, mert ott talált meg az ÁVH! Nem hazajött az idézés, hanem oda, ahol dolgoztam, a járműtelepre, hogy jelentkezsem állampolgárságom tisztázása ügyében. Az Eötvös utcában kellett jelentkeznem, de ez a „leányvállalata” volt az Andrassy út 60.-nak. Először egy folyosón ültettek közel négy órát. Végre jött értem valaki

(máig nem ismerem a rangokat) katonaruhában, átkísért az udvaron, be az épületbe, az udvar túloldalán. Kinyitott egy ajtót, ott belökött egy szobába, ami tiszta üres volt, de körben csupa vér a fal. Ott is hagytak engem aszalódni egy ideig, akkor már nem voltam sem élő, sem halott. Azután jött egy alak, és iszonyúan...

Margitka zokog. Az az alak megverte?

– Azóta a protézisemen nem látszik, de akkoriban én az ÁVH-ra jártam fogászatra, amíg ki nem verték az összes fogamat...

Nem kereste a férje, Molnár Gábor vagy mások?

– De kerestek, ha ők nem keresnek, talán most nem beszélgethetnék. Az állampolgárság tisztázása abból állt, hogy mit akartam én megtudni itt mint jugoszláv állampolgár. Mondtam, hogy a csudába lennék én az, amikor mi Pestre költöztünk, akkor Újvidék Magyarország volt, Magyarországról jöttem Magyarországra. No, akkor kaptam az első ütetést, hogy ne akarjam én őt megtanítani, hogy ki milyen állampolgár. Mit akartam megtudni a Posta járműtelepén, mert hogy a Postán idegen állampolgár nem dolgozhat! Ez csak ürügy volt, nem tudtak jobbat kitálatni, leírátták velem az önéletrajzomat – persze, hogy mást írtam. Nahát, azt amikor átfutotta, tombolt. Akkor következett az igazi verés ököllel, hogy miért hazudok, ők nagyon jól tudják, hogy az apám nyomozó volt! Írjam le! Megint leírtam, most úgy, ahogy volt. Akkor jött egy másik, talán százados, másféle hangvétellel. Később megtudtam, az ÁVH-nál ez a szerepmegosztás, először jön a rossz ember, aztán a „jó”, ez a taktikájuk. „Kislányom – mondta –, annyira sajnálom, nekem is vannak gyerekeim...” Az egész arra ment ki, hogy be akartak szervezni, mivel a jugoszláv nagykövetségen voltak ismerőseim, hogy róluk jelentsek. Meg akkoriban a jugóknak volt folyamhajózási ügynökségük az alsó rakparton, a Jászai Mari tértől fölfele, Újpest felé, s ott is volt egy ismerősöm. Ő néha hozott anyámnak – talán még távoli rokon is lehetett – lisztet meg más élelmiszert. Nem az állampolgársággal volt baj, hanem azzal, hogy én odajártam, meg hát az apám magyar királyi detektív volt Újvidéken. Annyi eszem volt, hogy egyből megmondtam en-

nek a félig vagy távoli rokonnak, mire biztattak föl, és hogy mindenről be kell számolnom, még azt is megmondták, kitől mit kérdezzek. Azt feleltem, majd ők megmondják nekem, hogy mit jelentsek. Ezért nem tudták hasznomat venni. S így aztán ez a téma szépen, lassan elhalt.

Végül is hogy menekült meg tőlük?

– (Nevet.) Ők hagytak ott, mert semmi értelmet nem jelentettem. De nagyon félttem, egyáltalán, amióta mi megint Magyarországra kerültünk, rettegésben éltem le azt a 40 évet, 1990-ig. Ha megláttam egy rendőrt, akkor átmentem a túloldalra. Jöttek a kitelepítések, akkor a 2-es TEFU-nál teherautó-sofőr lettem, négytonnás Zil teherautót vezettem, és tőlünk is vittek kocsikat a családok kitelepítésére. De hál' istennek, nekem nem kellett mennem, ezt valahogy megúsztam.

Mesélte, hogy mindig emlékezett arra a papra, akit belöktek a börtöncellájukba, aki kirángatta a családot az apátiából, aki visszaadta a lelki szabadságukat. Talán később ez az emlék vitte rá, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálathoz szegődött, Kozma Imre atyához, aki akkor még plébános volt. Ez már a férje halála után történt. Hány éven át is voltak házások?

– Harminc évig. Ötvenben házasodtunk össze, és nyolcvanban halt meg. Én 1989-től, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat legelső percétől vagyok „máltai”, mert részt vettem azon a szentmisén, amikor még nem volt ünnep a Nagyboldogasszony napja, amikor kezdtek a keletnémetek gyülekezni a zugligeti Szent Család-templom körül. Kozma Imre atya azt mondta a szentmise végén, hogy kített a kisasztalra egy füzetet, nem hagyhatjuk ezeket az embereket az utcán, mindenki írja föl, hogy hányat tud hazavinni. Csakhogy mire kijöttünk, már nem 30-40-en voltak, hanem talán 800-an. Nem lehetett őket hazavinni. Összegyűltek sátrak, lett főzés – így kezdődött a Magyar Máltai Szeretetszolgálat története. Segítettem, ahol lehetett, több családot vittem kocsival Kőszeig, onnan átjutottak Nyugatra a határnyitáskor.

Azután ismét börtönbe került, csak most már önszántából.

– Megint egy apróhirdetés! Nekem minden az apróhirdetéseken múlt. Ugye, hogy milyen

fantasztikus? Olvastam az Új Emberben egy háromsoros kis írást: kérik, hogy aki börtönben foglalkozna rabokkal, jelentkezzen az Ó utcában, nem tudom már, hányas számban. Valamilyen imaház található ott, azt hiszem, a mai napig is, és ez 1990. január 18-án volt, pont a nevem napján, akkor van Szent Margit napja. Jelentkeztünk legalább kétszázan, ha nem többen. Filmet vetítettek nekünk a fogvatartottokról. Két nap múlva kellett menni a Gyűjtőfogházhoz, Kőbányára, akkor már csak olyan harmincan voltunk. Mikor bevittek bennünket a börtönbe körbenézni, hihetetlen módon az engem egyáltalán nem zavart. Szinte éreztem, hogy itt a helyem. Komolyan!

Mindenki más azért egy kicsit megijedne, köztörvényes bűnözőkkel is foglalkozni, az elég ijesztő. Abban biztos volt, hogy tud majd hatni rájuk?

– Hívő ember vagyok! Akkor is az a pap járt az eszemben, a véresre vert újvidéki pap! Hogy a legszörnyűbb helyzetben is a Jóisten ad segítséget, eszközt, és ha hiszek benne, szabaddá tesz. Azok közül, akikkel először bementünk a börtönbe, sem maradtak meg mind ebben a szolgálatban, de több mint húszan megmaradtunk. És ők életük végéig csinálták, én kerekén 34 éven át. Aztán a balesetem miatt már nem tudtam bejárni.

Visszatérő emberei vannak? Kap néha egy levelezőlapot vagy egy e-mailt?

– Hát hogyan, ezért tanultam meg 70 évesen a számítógéppel bánni, ugyanis két évig magyar fogvatartottakkal foglalkoztam, aztán a folyosón hallom egyszer, hogy szerbül beszélget két rab, rájuk szóltam szerbül, azok nagyon megörültek, ezután kizárólag külföldi fogvatartottakkal hoztak össze. Könnyű volt, hiszen Újvidéken minden gyerek beszélt a magyar mellett németül, szerbül is, angolul is tanultam, meg olaszul is még ott az iskolában. A másik, hogy az összes szláv nyelvet megértem. Miután kiszabadultak, Skype-on beszélgettünk. Volt olyan karácsony is, hogy 11 országból kaptam jókívánásokat. Nemcsak a fogvatartottakkal foglalkoztam, hanem a családjukkal is, kimentem értük a reptérre vagy a vasútra, amikor beszélőre jöttek. Küldtem a csomagokat, meg itt is aludtak nálam. Sokszor azt sem tudtam, ki alszik a másik szobában, mert annyira

változott, hisz hét vidéki börtönbe is jártam, meg négy budapestibe, és ide-oda helyezik a rabokat, ha eltették máshova őket, mentem utánuk. Én izraelitől kezdve kínai, török, mindenféle fogvatartottnak segítettem. Volt egy holland, akit tíz évre ki is tiltottak az országból, a tíz év lejárta után egy nappal már itt volt, beállított hozzám, eljött megköszönni, amit érte tettem. Jelentkeznek telefonon is a legfantasztikusabb helyekről, meg a szülők keresnek, van, akinek már 20 éve szabad a fia, és havonta fölhív. Egy szuahéli fiúnak az anyja havonta fölhív. Nagyon jólesik. Meg egy svéd, egy török, de Hollandiából is hívnak, Izraelből telefonál az egyik fiú állandóan, például ő egy pillanat alatt megtanult magyarul. Sokan értetlenül néznek rám, nem értik ezt. Van, aki talán bolondnak is néz. Néha nem is csodálkozom ezen, hiszen a szerb partizánok meggyilkolták apát, bennünket börtönben kínoztak, én meg szerbekhez jártam a börtönbe, vissza akartam adni a lelkiüket, el akartam őket vezetni Istenhez, és legtöbbször sikerült is. Egy szerb pilótát is látogattam, a bosnyák Emilt. A délvidéki háborúban berepült a szerb határon egy horvát helikopter, két olasz és egy horvát ült benne, állítólag Emil társa lőtte le a gépet, bár lehet, hogy ő tette. Egy katonának a parancs, az parancs! Nemzetközi elfogatóparancs volt ellene. Amikor átjöttek Magyarországra vásárolni, elfogták, 30 évet kapott. Mindig a börtönkópolnában, a misén találkoztam vele. Először a horvátok kérték ki, aztán az olaszok, ott 20 évet kapott, végül ezt Szerbiában töltötte le. Ott a börtönben egy garzonlakást építettek neki, amikor szabadult, hősként ünnepezték. De izraeli, moldáviai, csecsen, holland és albán rabbal is foglalkoztam, többen magyarul is megtanultak tőlem. Hét vidéki településre jártam börtönbe: Kecskemét, Szeged, Sopronkőhida, Sándorháza, Kalocsa, Márianosztra és Vác. Budapesten négyet látogattam, a kőbányait, a Nagy Ignác utcait, a Markó utcait és a Gyorskocsi utcait. Sajnos a Máltai Börtönszolgálat majdnem megszűnt, kiöregedtek már többen, most szerencsére kaptunk három új hithű vállalkozót, de szeretnénk, ha többen is jelentkeznének. A misszió várja azokat, akik úgy érzik, hogy képesek erre a nehéz, de felemelő szolgálatra. Az egykori rabok között volt olyan, akinek az esküvői tanúja lettem; keresztanya lettem, és van, akit fiamnak tekintek.

Margitka, tanult ehhez valamit, nevelésméлетet, részt vett talán valamiféle pszichológiai képzésen?

– Sokszor sokan kérdezik tőlem, hogy milyen képzettségem van. Kénytelen vagyok megmondani az igazat: semmilyen. Beiratkoztam a dolgozók gimnáziumába, mikor még nem voltam férjnél, sajnos az Újvidékről hozott indexembe be volt írva, hogy az apám foglalkozása magyar királyi detektív. Az ábrázoló geometria volt a kedvencem, éppen azon az órán rúgtak ki, jött az osztályfőnöknő, egy ilyen undorító valaki, ordította, hogy szedjem a sátorfámat, és tűnjek el innen. A bátyám is nagyon jó tanuló volt, az öcsém is, nem mehettek középiskolába, a Rákosi-érában sem. Úgyhogy négy elemi osztályt fejeztem be, és a nyolc gimnáziumból csak három és felet tudtam elvégezni még annak idején Újvidéken. A négyhez hozzáadva a három és felet harmincnégy évesen levizsgáztam a nyolcadik általánosból, hogy legalább az meglegyen. De azért nekem volt egy különb egyetemem, az író barátaink, tőlük annyit tanultam, meg a férjem által annyi nagyszerű emberrel hozott össze nem a sors, hanem a Jóisten. Aztán a börtönmisszió tapasztalata, úgyhogy ezt én nem adnám oda semmilyen diplomáért!

Mindig ott van a nyakában ez a fából faragott egyszerű kis kereszt?

– Voltak más ékszereim, amikor jóra fordult a sorsunk, de egyszer két orvosprofesszor is megállapította, hogy rákom van. Arany nyakláncsal jártam azelőtt, meg karkötővel, de a börtönbe sem illett így bejárni, akkor mindenemet elajándékoztam. Azóta én nem hordok semmit, csak ezt. Međugorjében vettem, ez nekem sokat jelent. És tudja, gyönyörű ajándék az élet, ki gondolná, hogy 88 évesen még mindig tartogat meglepetést. Hat évvel ezelőtt ismertem meg a mostani férjemet, Nemeskéry Attilát. Mindketten a pasaréti templomba jártunk, egyszer szól nekem az ottani idősek klubjának a vezetője, Irénke, hogy egy mozgáskorlátozott, kerekesszékkal mozgó, 90 éven felüli úr keres segítséget, egyben felolvasót is, mert a látásával is baj van.

A sors ismétli önmagát, hiszen „Gabi bácsi” is felolvasót keresett.

– Eleinte húzódoztam attól, hogy látogassam, már előtte nekem is volt egy balesetem. A két lábfejem szilánkosra tört, s az egyik kezem is, én sem

tudtam olyan könnyedén mozogni, mint azelőtt, a börtönszolgálat szervezése is sok időmet elvette. Így csak telefonon beszélgettünk, mindig csak röviden, de Irénke csak nem tett le arról, hogy látogassam Attilát, ezért egyszer felvitt a Bimbó útra taxival, és valamilyen kifogással három óra hosszára otthagytott. Elkezdtünk beszélgetni... Akkor tudtam meg, hogy mi mindenen ment keresztül Attila még gyerekként. Az ötvenes évek elején gyermekbénulásban szenvedett, s bár akkor sikerült kikezelni, idősebb korában a paralízis miatt már nehezen mozgott, tolószékre kényszerült. A szembetegsége is kiújult. Fiatalon katonaiskolás volt, hadifogságba került, Németországba hurcolták. Máskülönbén ő nem panaszkodik, mindkettőnknek jó a humora, sokat nevetünk, talán ez tart még életben bennünket. Amikor végre értem jött Irénke, elindultam kifelé, ő a kerekesszékkal utánam, hogy kikísérjen, de megbillent, és elesett. Visszaléptem, hogy maradok, de ő rám parancsolt, hogy menjek csak. Akkor határoztam el, hogy ezentúl meglátogatok, és segítek mindenben. Eleinte csak hetente kétszer jártam hozzá, aztán nap mint nap. A hosszú téli estéken regényeket is felolvastam neki, de mikor eljött a szép idő, kikíváncsoltunk a levegőre. Attilának már volt egy piros elektromos robogója, amely voltaképpen gyógyászati segédeszköz mozgáskorlátozottaknak, én is hamarosan beszereztem egyet, ezzel még színházba is elmentünk, vagy bevásárolni a Fény utcai piacra, de felmentünk a Normafaig is. Egyik éjszaka Attila elesett, felhívott, kért, hogy menjek át egy-két napra, aztán ott ragadtam. Amint ennek elterjedt a híre, néhányan olyan furcsán néztek ránk, az egyik barátnőm meg is jegyezte: Csak nem alszol vele egy szobában?! Az az igazság, hogy az ápoláshoz, például a fürdetéshez, egészen intim dolgok is hozzátartoznak, ezért is mindketten úgy döntöttünk, hogy összeházasodunk. 2022-ben Pasaréten, a Páduai Szent Antal-templomban Donát atya adott össze bennünket, és mi két tanú előtt fogadtunk örök hűséget, szeretetet és segítséget egymásnak.

Azért az idei ősz elszomorította – mondta a napokban telefonon. Október 17-én, 85 éves korában elhunyt Kozma Imre atya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alapító elnöke, irgalmasrendi szerzetes, a példakép, a barát, aki mellé Hegyi Margit 34 éve szegődött szolgálni a szegényeket, a rászorultakat, téríteni a bűnösöket.

– Nem kaptam levegőt, amikor meghallottam. Tudom, hogy a test halálával nem ér véget az élet, mégis azóta beteg vagyok, hogy Kozma atya itt hagyott bennünket. Érzem, hogy fogy az erőm. Ő adott lelki erőt, energiát nekünk, nélküle már mintha nem is lennénk, csak voltunk...

Pedig ha „csak” Attila miatt is, ki kell tartania. A kerekesszékből ágyba emelni nap mint nap és vissza, nem is tudom, hogyan bírja 94 évesen Margit?!

– Amit értük teszünk, érted tesszük (vagyis Krisztusért) – mormolom magamban, és már át is tudom emelni.

„Amit egynek teszten a legkisebbek közül, azt nekem teszitek” – hangzik el a mondat Máté evangéliumában. Erre a krisztusi tanításra hivatkozott Kozma Imre is egyik karácsonyi üzenetében: ugyanis a legenda szerint a Betegápoló Irgalmasrend alapítója, Istenes Szent János mielőtt egy beteget ágyba fektetett volna, megmosta a lábát. Mikor fölébe hajolt, látta, hogy a láb szögekkel átvert. Áhítattal emelte fel fejét: „Te vagy, Uram?” A koldus mosolyogva bólintott, és eltűnt. Erre az örök érvényű krisztusi tanításra helyezte életszolgálatát a Máltai Szeretetszolgálat börtönmissziója, Hegyi Margit is.

A házaspár Donát atyával

Hegyi Margit nyakában a kis međugorjei fakereszt

Fotó: Sóti István

Hogyan mondjuk el a Miatyánkot?

Ökrös Sándorné Oraveczi Benke Julianna (Mozsor, 1927)

A visszaemlékezés alapjául szolgáló interjú 2012. április 25-én készült Faddon

Édesapám 1905. szeptember 27-én született. 1944 novemberében vagy decemberében egy reggel arra ébredtem, hogy álmomban apám elsüllyedt a sárban, és a kalapja fölszállt az égbe. Nagyon sírtam, és a szomszéd néninek elmeséltem, milyen rossz éjszakám volt. Ő azt mondta, édesapád már nem él. December 23-án kaptam az értesítést: apámat kivégezték.

Benke Istvánnak hívták; jóindulatú ember volt, a légynek se ártott. Először vasutas volt, váltókezelő. Onnan kidobták, sokáig nem volt munkája. Végül Schossberger gabona-nagyvállalkozó szárítójában dolgozott; ő nagyon fölkarolta a magyarokat, mert máshol nem kaptak munkát.

Édesapám harmincnyolc éves volt, amikor 1944. október 6-án elvitték őt is. Elmondani is szörnyű, ami velük történt. Csak mert magyarok voltak. Mind szegény munkásember. Kocsis István földműves volt. Futyer Ferenc hajós, a lányával jártam iskolába. Romoda János kisbíró volt a községházán a magyarok ideje alatt. Varga János... Ser József, Ser Jakab testvérek, ők is Schossbergernél dolgoztak. Bicskei István a vasútnál. Gyenes József... a lányát ismertem. Lehőczék... Kordé József rendőr. Neki szegénynek magyar volt az édesanyja, csak az édesapja volt szerb. Védte a magyarokat. Őt is kivégezték. Rózsa Sándor... Titelen azt tartják, hogy a híres betyár leszármazottja. A többieket nem ismertem.

Be voltak rúgva a partizánok; ütötték-verték édesapámékat. A húgom, Rozika, hármunk közül a legkisebb, mindennap meglátogatta a fogva tartása helyén. Ételt vitt neki anyámmal. Édesapámék a titeli főutcán voltak becsukva egy pincébe. Vitte neki az ennivalót; előfordult, hogy a partizán beleköpött az ételbe.

Egy hét múlva édesapámnak egyetlen foga se maradt. Mind kiverték. A többiekét is. Egyszer a húgom – mint afféle gyerek – bekukucskált a

pincébe. Édesapám ott túrta a szalmát... már odavolt egészen. Utoljára a pénzét átadta Roziának. „Itt van, kislányom, vidd haza, apádnak nem lesz szüksége rá.” Többet nem találkoztak.

Valamikor november derekán éjjel kihurcolták őket (volt, akit élve!) a titeli dögtemetőbe. Édesanyám azt mondta, harminchat embert vittek el akkor. Amikor ezt megtudták az asszonyok, édesanyám meg Kocsis Pista bácsi felesége fogott egy-egy zsákot, és mentek, mintha répát akarnának hazavinni. (Annak a tanyának a közepében, ahová kihordták a tetemet, volt fél hold földjük a szüleimnek, akkor éppen marharéppal.) Még nem voltak betemetve. Később öntöttek rájuk meszet. Egy ember állítólag – mert volt, akit élve dobtak bele – kimászott a gödörből. Nem tudom, ki lehetett.

Én kilencéves koromtól nevelőszülőknél laktam, a nagynénémnél. Nekik nem lett családjuk; a nevükre vettek. Vasúti restijük volt Titelen.

Nagyon szerettem volna varrónő lenni. (Nem voltam rossz tanuló, a magyar iskola meg csak négyosztályos volt. Azt mondta egyszer édesapám: „Tanulhattok, gyerekeim, mégse lesz belőletek semmi. Itt a magyaroknak nincs helyük.” Ez nagyon fáj nekem akkor. „Ha én egyszer Magyarországra kerülnék! Milyen szép lehet annak az élete, aki ott lehet magyar!”

Édes mindegy, hol vagyunk. Ha a magyar a magyart itt is bántja, akkor mit várhatunk Délvidéken?

Később elkerültem Bajsára, ott mentem férjhez, majd a férjemmel Bácskossuthfalvára költöztünk.

A férjem nem akart csendőr lenni. Hárman voltak testvérek, ő volt a legkisebb. A két idősebbnek jutott föld, a harmadik meg, ugye, legyen csendőr. Addig győzködték, míg beállt. Hat évre szólt az esküje. Megfogadta: ha az letelik, abban a pilla-

natban leveti az egyenruhát. Két évig Horthy mellett szolgált Kenderesen, egy makói fiatalemberrel. (Balogh Tihamér a kormányzó szárnysegédje, az ő felesége pedig apósom édestestvére volt.)

Minden reggel így köszönt nekik a kormányzó úr: „Jó reggelt, fiaim!” Nagyon közvetlen ember volt. A férjem akart Délvidékre menni, ha már Erdélybe nem mehetett. Sajnos nem sok örömünk telt benne, hogy Délvidék visszakerült.

1944. október 8-án délután indultunk el tizenhét kocsival Bácskossuthfalváról. Előtte kihirdették: össze kell pakolni, hol kell gyülekezni. Kalocsáról motorcsónak hozott át bennünket Faddra. Tulajdonképpen mi a front elől menekültünk. A férjemnek vissza kellett menni Kalocsára, ahonnan Mohácsra vezényelték. November tizenvahányadikán onnan is menekülnünk kellett, Tabra. Ott súlyos beteg lettem. Magas lázam volt, egy hónapig fel sem tudtam kelni. Az oroszok ott értek bennünket. A férjemet is magukkal vitték: szolgálatba vették. Úgy fél évig járőrözött velük. Nemsokára azonban keresni kezdték a csendőröket. Ezért mi Balatonfonyódra mentünk, ahol a férjemnek egy csendőr kollégája lakott. Ő befogadott bennünket.

Vesztünkre visszajöttünk Faddra a holminként. Innen vitték el a férjemet két évre. Tolnán volt az internálótábor, a régi gimnázium helyén. Itt maradtam minden nélkül; nem volt egy falat kenyérem se. A szomszédok hoztak... nagyon nehéz volt.

A Béri Balogh Ádám-kastélyban kaptunk helyet. Amikor a férjemet elvitték, nagyon hideg volt a szobánk. Megszültem Évimet, egy néni megsajnált, és elhívott a Somosba, nála laktunk. Ajánkoztam (szomorú dolog) a szomszédoknak mosni, vasalni... amit tudtam, elvégeztem. Egyik helyen kaptam mindennap fél liter tejet a gyerekeknek. Máshol lisztet, hagymát... semmim se volt! Gyalog jártam át Tolnára, hogy a férjemnek is vigyek enni. Mindennap sorba állították, megszármolták őket, és minden tizediket elvitték Oroszországba. Persze mindenkit jól össze is vertek.

„Nem tudom, mi lesz velem, de holnap ne gyere!” – mondta egyszer a férjem. Négy méterre állhattunk egymástól, a rendőr pedig ott járkált körülöttünk, úgy beszélgettünk. Nem tudtam elgondolni, miért ne menjek. Kérdésemre ő csak megrántotta a vállát. Másnap nem mentem.

Este viszont jött két ávós. „Hol a férje?” Nagyon megijedtem. Megmondták: megszökött a táborból. Azt akarták megtudni, mondta-e, hova megy. (Ha tudtam volna – még ha agyon is ütöttek volna –, akkor se mondtam volna meg.) „Nem tudok semmit.” Ezt válaszoltam nekik.

Másnap éjjel újra jöttek. Hajnali négyig várták, hátha megjelenik. Akkor meg azért imádkoztam, hogy nehoj jöjjön! Azután is többször megjelentek. Egyszer azzal állítottak be, hogy pakoljak össze egy napi hideg ételmet. A kocsik már ott álltak az utcán, rajtuk asszonyok. (Azokat szedték össze, akiknek elvitték a férjét.) Összecsomagoltam, a pár hónapos kicsit bepólyáztam, és a karomra vettem.

„Magának kicsi gyereke van?” – kérdezte tőlem a rendőr. „Igen.” – „Akkor magát nem viszik el, mert csak tízéves kortól szabad.”

Csak a Jóisten tudja, hova vitték őket; vittek Oroszországba is közülük. Semmit se tudok róluk. Ez negyvenöt tavaszán történt.

Sokáig a férjemről se tudtam semmit. Lakott abban az utcában, ahol én is meghúztam magam, egy gazdag család. A szőlőjük ott volt Fadd határában, kis tanyával. Kint dolgoztak éppen akkor, amikor a férjem arra menekült. Gutai Jani bácsinak hívták a családfőt; földbirtokos volt az elmúlt rendszerben, ő mondta neki, ne menjen sehova, maradjon ott a tanyán. Elbújtatta. (Két évig bujkált így a férjem.) Találkozásuk után pár héttel Jani bácsi felesége, Ilon néni hozott egy köcsög tejet. (Még most is előttem van.) Volt éppen valaki nálam. Amikor kikísértem a vendéget, Ilon néni megállt a kapuban. Szeretne valamit mondani, de tegyek fogadalmat, hogy amit most hallok, nem adom tovább senkinek. Akkor már gondoltam... (Én ha azt mondom valamire – ha mindjárt meg is kell halni –, hogy nem áru-lom el, akkor az úgy van!) Legyek nyugodt, kezdte, azt nem mondja meg, hol a férjem, de tudjak róla, hogy él, és el van látva. (Hálával tartozom ezeknek az embereknek, bár már meghaltak, mert ezt nem mindenki vállalta volna.)

Nemsokára találkoztunk is. Kóróval letakarva kocsin hazahozták a gazda házához. Átmentem hozzájuk, beszéltem is pár szót a férjemmel. Jani bácsi meg Ilon néni azután többször „hazacsempészték” így, hogy a gyerekét is láthassa. Akkor már két éves volt a kislányunk. Péter bácsinak kellett hívni, nehogy elmondja Évi valakinek, hogy látta az apját. Évi sokáig Péter bácsinak hívta.

Az utolsó hónapokban egy este egyedül is hazabátorkodott. Ki jelentette föl, vagy csak úgy alakult, nem tudom. Nagyon magas kerítése volt annak a háznak, ahol laktunk. Egyszer meghal-lottam, hogy beugrott valaki. Mindjárt szoltam a férjemnek: „Biztos az ávósok... menekülj!” Mi a hátsó szobában laktunk, elöl a háziak, köztünk volt a konyha. Isteni szerencsére otthon volt a házigazda, Fehér bácsi meg a felesége. Amíg azok zörögtek nekem, a gyerek elkezdett sikoltozni. Fölkaptam. „Várjanak! – szoltam ki. – Nem találom a gyufát.” Lámpát akartam gyújtani. Fehér néni ezalatt bejött. „Sanyi, jöjjön hamar – sut-togta – mert elviszik!” „Nem megyek, agyonütöm őket!” Fehér néni kinyitotta az ablakot, a férjem mégis kiugrott, és az utcán keresztül elment. Az ávósok reggelig ott ültek, várták, hátha visszajön.

Az amnesztia után került haza, de munkát nem kapott. Tíz évig jelentkeznie kellett. Másik lányom, Magdolna két-három éves volt már, de a férjemet még akkor is behívták a rendőrségre. Először minden héten, utána havonta, aztán félévente, később pedig, ha úgy tetszett nekik. De akkor már legalább nem bántották. Én tovább jártam mosni, vasalni. Domboriban akkor építet-ték a gátat. Oda ment kubikolni. Amikor megtud-ták, hogy csendőr volt, azonnal elküldték. Két-ségbeesve jött haza: „Nem érdemes így élni...” Miből tartson el így bennünket? „Ne szomorkodj – vigasztaltam –, amíg én keresek, megélünk.” Hosszú idő után tudott elhelyezkedni segédgát-őrnek Domboriban. Egyszer aztán szélütés érte. Megbénult a jobb fele. Akkor leszázalékolták.

Először tizennégy évre rá mentem haza, az akkori Jugoszláviába. A kisebbik lányomat vittem magammal. Titelen, a nagyállomáson szálltunk le. Amikor mentünk a hosszú utcán, megkérdeztem egy szerb asszonytól, Horváth József hol lakik. (Tudtam, hogy édesanyám újra férjhez ment egy magyar emberhez, akinek meghalt a felesége.) „Gyere csak velem, a kerten keresztül megyünk” – mondta. Ahogy lépkedtünk lefelé a hegyoldalon – az hegyes vidék –, a néni szerbül kiáltott édes-anyámnak: „Razika! Razika! Jön a lányod!”

(A Vinogradska – magyarul Szőlőskert – ut-cában laktunk, nagyon szép helyen. Az utcában három német és két magyar család élt. Összetar-tottunk. A mi udvarunkban vagy a lakásunkban szerb sohasem járt. A németek aztán kimenekül-tek, hála a Jóistennek. Így megmenekültek.)

Édesanyám meg a tata úgy kerültek össze, hogy tatának meghalt a felesége, aki édes-anyámmal együtt nevelkedett Mozsoron; barát-nők voltak. Édesanyám se kapott sokáig munkát. Az új tatának öt gyereke volt, és lett édesanyám-mal egy közös. Velük együtt kilencen voltunk testvérek. Amíg a szülők éltek, minden évben nagy szeretetben találkoztunk. A két húgom ne-hezen nyugodott bele, hogy apánkat kivégezték, és anyánk nem maradt velük. Ők ott maradtak Titelen, később kimentek Németországba. A má-sik húgom jobban megszenvedett. Magyar rend-őrhez ment férjhez, akit szintén nagyon megkí-noztak. Végül ők is Németországba menekültek. Tíz évig éltek ott, aztán visszatértek Titelre. A szülőföld utáni vágy hozta vissza Rozikát, An-nuska ma is Németországban él.

Egyszer, már nem tudom megmondani, hány-ban, a sógorommal és a húgommal Újvidéken jártunk. Elmentünk Titel felé. Amikor odaértünk ahhoz az úthoz, amelyik bevisz Mozsorra, ahol születtem, megkérdezte a sógorom: „Nem vagy kíváncsi?” „Hogyne lennék!” – mondtam azon-nal. „Menjünk be!” Az utcán – sose felejttem el – mindenki megfordult a német rendszámú autó után. Azt mondja erre Francisunk, a mostohahú-gom: „Te, Hans! Fordulj meg, mert ezek nagyon gyanúsán néznek!” Nem mertünk elmenni oda, ahol a rokonaink laknak. Megfordultunk, és eljöt-tünk. Ez már nagyon régen volt.

A másik édes húgommal, Rozikával – az se most volt – mégis elmentünk. Kint álltunk az ut-cán. Jött Ser Annus néni, átköszöntünk neki, per-sze magyarul. Erre ránk szolt egy szerb asszony: „Miért magyarul köszönnek?! Nem Magyaror-szágon vannak!”

Máskor vásároltunk. Abban a boltban, ahol a malom van a túloldalon. Rozikát magyarul kér-dezgettem, ha meg akartam venni valamit. Ő is magyarul válaszolt. A szerb pénztárosnő megje-gyezte: „Nem tudnak maguk szerbül?”

Rozit se kellett féltetni! (Eléggé szabad szá-jú, nem olyan, mint én.) Szerbül jól leteremtette: „Nem az a maga érdeke, hogy mit ad el, hanem az érdekli, ki milyen nyelven beszél? Vegye tuda-másul: én az anyanyelvemen beszélek!”

Egy másik alkalommal ruhásboltban vásárol-tunk; magyar fiatalember volt a vezetője. Mi ma-gyarul köszöntünk, amikor beléptünk, ő meg szer-

bül fogadta. A húgom megfordult: „Neked nem magyar anyád volt? Nem tudsz magyarul köszönni?” Amikor jöttünk kifelé, odalépett hozzánk, és elnézést kért; hogy ő ezt már megszokta. „Próbálj erről leszokni!” – mondta neki a húgom.

Évről évre kevesebben beszélnek magyarul. Elszerbesednek. Ha ott vagyok, és végigmegyek a három kilométeres főutcán, nem hallok magyar szót. A lányaim még tudnak magyarul beszélgetni a testvérem gyerekeivel, de azoknak a gyerekeivel már nem. Angolul neteznek egymással. Ha összejövünk, vagyunk úgy húszan, legalább négy nyelvet kell használnunk ahhoz, hogy megértsük egymást. Korábban voltunk harminchatan, máskor harmincan, szegény tata az udvaron sátrat állított; ott mindnyájan magyarul beszélünk.

A katolikus pap horvát; a fele misét horvátul, a másik felét magyarul tartja. Ő eljár a magyarok ünnepeire, a pravoszláv pap nem. Karácsonykor végre megjelent. A horvát pap igazi társasági ember; szentmise után mindenkit meghív kávéra. Kinyitották a katolikus kört is. Több fiatal jár abba a kis templomba, mint itt nálunk, ebbe a nagyba. Amikor idekerültem, a templom mindig tele volt. Most itt ott ülnek. A papokról jut eszembe: a bajsai papot a szerbek megmentették. A katonák megásatták vele a saját sírját, de a faluból odaérkező szerbek nem engedték kivégezni. Olyan is volt.

Anna húgom fia, Pisti – mert ő még érzékeny arra, mi történt az ősökkel – Titelen él, egyszer

kivitt bennünket oda. A vasútállomástól, ahol a nagyszüleimmel éltem, dűlőút vezetett ki egy tanyaához. Oda jártam tejért. (A tanya azóta eltűnt a föld színéről.)

Óriási gázos terület az. Tele siklóval meggyíkkal. Ki is van írva, hogy azt a részt nem lehet művelni. Biztos, hogy ott vannak mind a magyarok.

Mesélik, hogy esténként gyertyalángokat lehet ott látni. Még most is úgy lopódnak oda a hozzátartozók. Mi is vittünk koszorút, és gyújtottunk gyertyát. Filmre kellett volna venni, ahogy ott mentünk. Pisti egy bottal ütögette a gázt, és azt mondta: „Az égiek mindent látnak, és elrendeznek!” Visszanéztem. Láttam az állomást, én ott jártam, apám pedig itt van a gödörben! Borzalmas érzés volt, többet nem megyek oda!

Azzal az emberrel, aki édesapánkat bántotta, verte, halála előtt találkoztam Titelen. Rozi húgom – aki egy városban élt vele évtizedekig – mutatta: ő az. Mind a ketten odaléptünk hozzá. Ellőtte Rozi megkérdezte tőlem: „Hogyan mondjuk el a Miatyánkot, ha...?” Kezet fogtunk vele. A férfi remegett, nem tudott megszólalni. Megkérdeztem tőle, hogy van. Nem tudott válaszolni, csak ült a padon, látszott rajta, nem mindegy neki se.

Sokat imádkozom a szabad ég alatt; mindig az ad erőt. A családért, a gyerekekért, a férjemért, de a bűnösökért is és minden emberért. Lehet-e másként túlélni ezt? Mikor lesz vége a háborúnak?

A szabadkai egykori téglagyár agyaggödrében a domborulatokra helyezett virágok jelzik, hogy oda hantolták el az ártatlan áldozatokat (2014)

Eltitkolt népiirtás a Délvidéken (1944. október – 1948. március)

(Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Bp., 2023)

Részletek a könyvből

[...]

A számos tömegsír közül még napjainkban is vannak feltáratlanok.¹ Az áldozatokról szóló első adatok 1945 januárjában váltak ismertté, amikor a Debrecenben működő Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízottjai adatgyűjtést folytattak a Bácskában élő magyarság vérveszteségéről. Az ekkor készült feljegyzések a magyar áldozatok számát 20 ezer és 40 ezer közöttire becsülték;² miközben a Nyugat-Bánság (Bánát), a Dráva-szög (Dél-Baranya), a Szerémség, továbbá Szlavónia, Muraköz, Horvátország többi része és a Muravidék magyar vértanúit nem vették számba. Hogyan és mikor tájékozódott a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány a jugoszláv partizánok 1944 őszi délvidéki magyarellenes megtorlásairól? A 2000-es évek elejéig ismeretlen tény, hogy egyik forrása a bezdáni születésű Abonyi András (1917–1945), aki budapesti bölcsész egyetemistaként már 1940 októberétől a Magyar Királyi Miniszterelnökség tájékoztatási, illetve kulturális osztályán a délszláv–magyar ügyek előadója volt.³ A fiatal diplomata 1944. október 10-e körül Zomborban találkozott Herceg János (1909–1995) íróval, akivel együtt meglátogatták dr. Deák Leó volt főispánt. Abonyi felsőbb utasításra, mint a Külügyminisztérium megbízottja, személygépkocsin azonnal Budapestre akarta vinni Deákot, hogy kimentse várható nehéz helyzetéből. Deák ekkor visszautasította a menekülés lehetőségét. A nyilas hatalomátvétel, október 16-a utáni

napokban Abonyi András már svájci nemzetközi vöröskeresztes igazolvánnyal és a szervezet egyenruhájában jelentkezett Bezdánban a helyi hatóságnál, valamint a jugoszláv partizán és a szovjet katonai parancsnokságon. Ezután vörös karszalagot viselt *Tumač* (Tolmács) felirattal, amivel szabadon mozoghatott a „felszabadított” területen, és adatokat gyűjthetett a háború utáni igazságos békeszerződés megkötéséhez.⁴

November 3-án Abonyi András éppen a szülőfalujában, Bezdánban tartózkodott, és szemtanúja volt az eseményeknek. Hogyan szedték össze azokat az embereket, akiket Isterbácon, a legelőn agyonlőttek? Miként vonult le a község lakossága a futballpályára, hogy később, közülük kiválogatva, a 60 éven aluli férfiakat a zombori „lógorba” kísérjék? Végül hogyan kényszerítették Bezdán lakosságát arra, hogy néhány óra alatt elhagyja a települést?⁵

Abonyi november 6-án visszaérkezett Budapestre, ahol beszámolt rokonának, Vári Ödönnek a délvidéki eseményekről. Négy nap múlva (10-én) újra felkereste, és elújságolta, hogy a néhai miniszterelnök fia, gróf Teleki Géza (1911–1983), mint apja egyik volt beosztottját, személyi titkárául fogadta. November második felében Abonyi ismét feltűnt a Bácskában, ahol kisebb-nagyobb mértékben tovább folytatódott a megtorlás a magyar lakta településeken. December közepe táján Debrecenbe utazott, akitől ezekben a napokban gróf Teleki Géza már bizonyosan (feltehetően

¹ FORRÓ Lajos: „Jelöletlen tömegsírok”. Magyarellenes jugoszláv atrocitások a Délvidéken 1944. In: *História*, 2010. 8. szám, 4–6. old.

² PÁL Tibor: Bácska a világháborúban. Adatok az áldozatokról. In: *Magyarok és szerbek 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés*. 2013. 199. old.

³ Sváb eredetű családja az eredeti nevét – Ruff – 1943-ban Abonyira magyarosította. Abonyi Andrást a történelmi Teleki család a bizalmába fogadta, és gróf Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök is támogatta előmenetelét. 1942-ben filozófia és történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett.

⁴ BALLA Ferenc dr.: Egy bezdáni magyar diplomata. Hogyan és mikor tájékozódott a Magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány az 1944. évi délvidéki megtorlásokról? In: *Rémuralom a Délvidéken*, 2004. 43–46. old.

⁵ A bezdán-isterbáci vérengzésről később részletesen szólunk.

másodsor) értesült a partizánok délvidéki vérengzéséről. A politikust 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterévé nevezték ki, közben a Bácskában történtek, általa, már decemberben a többi vezető magyar politikusnak is a tudomására jutottak.⁶

A legkorábbi irat – A Sajti Enikő kutatásai szerint – egy Bácskából a trianoni országba átszökött névtelen személy 1945. január 16-án kelt jelentése, amelyről a Miniszterelnökségen rövid összefoglaló készült. Eszerint „a magyarok sorsa a [z újbóli jugoszláv] megszállás első heteiben a kényszermunka (1883–1929-ig született férfiak,⁷ sőt nők is tömegesen), súlyosabb esetekben nagyarányú lemészároltatás (lásd a vonatkozó jelentést) esetleg az anyagi kiraboltság és erkölcsi tönkretétel (magyar nők megbecstelenítése) volt”.⁸ Az eredeti jelentés nem található az iratok között, ezért nem tudható, hogy ekkor mennyi kivégzett magyarról értesült a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány.

A délvidéki magyarság soraiban végrehajtott népirtásról 1945 januárjában már nemcsak a debreceni ideiglenes kormány, hanem a hazai (magyarországi) kommunista vezetők, a kiépülő új magyar titkosszolgálat is tudott, de még arról is, hogy a jugoszláv partizánok a trianoni ország területén is garázdálkodnak. Sőt a menekültek, kitoloncoltak és rokonokon, ismerősökön keresztül a szélesebb magyarországi közvélemény is azonnal értesült a délvidéki népirtásról. A debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február első napján tartott 7. ülésén tájékoztatót fogadott el a jugoszláv partizánok dél-magyarországi erőszakos cselekményeiről, a visszahurcolt csángók helyzetéről, az elüldözöttekről, a délvidéki közsépek lefoglalásáról, és döntött egy menekült-

ügyi kormánybiztos kinevezéséről is. A debreceni kormány 8. ülésén, február 3-án tartott beszámolójában a kisgazdapárti Gyöngyösi János (1893–1951) külügyminiszter részletesen ismertette a jugoszláv partizánok kegyetlenkedéseit.⁹

Jugoszlávia hatóságai 1945. április 10-én kezdték meg az országból a „törvényesen” is kitoloncolható délvidéki magyarok átdobását a magyar államhatáron. A kiutasítottakat a 136 ezer lakosú Szeged felé irányították, ahol áprilisban már 100 ezer menekült zsúfolódott össze, és tifuszbajjárvány tört ki: közel háromezren betegedtek meg. A polgármester-helyettes kérte a magyar kormányt, járjon közben Belgrádban, hogy Baja felé irányítsák a kitoloncoltakat.¹⁰

Grósz József (1887–1961) korábbi szombat-helyi megyés püspök, 1943 májusától kalocsai és bácsi érsek, 1945 áprilisában arról számolt be Gyöngyösi János külügyminiszternek, hogy a Délvidéken tömegesen végeztek ki, illetve utasítanak ki magyarokat Jugoszláviából.

Az érsek április 19-én jegyezte fel naplójába: „A határon átzavartak keserűen panaszzolják, hogy ebben a szerb partizánok mellett nagy szerepet játszanak az ottani magyar kommunisták. A kommunista ott is hitvány ember és ha magyar is, ellensége a magyarnak”.¹¹ Mindezekről egyházi feljebbvalójának, Mindszenty József (1942-ig Pehm, 1892–1975) esztergomi bíborosnak, hercegprímásnak is folyamatosan küldött jelentéseket.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 25-én tartott ülésén a nemzeti parasztpárti (egyébként titkos kommunista párttag) Erdei Ferenc (1910–1971) belügyminiszter közölte, hogy Jugoszláviából csángókat és mintegy 10 ezer magyart áttettek a határon. Az ottani hatóság-

⁶ BALLA F., 2004. 48. old. – Nincs biztos forrás arra, hogy Abonyi korábbi, november 6-án Budapestre történt visszaérkezése után beszámolt-e Teleki Gézának a délvidéki vérengzésekről. A miniszter 1945. január 6-án nevezte ki hivatalosan Abonyit személyi titkárnak, aki közben, 1944. december végén az egyik kormányzati megbízatása során, a szovjet hadsereg által már elfoglalt pesti városrészen gránátrobbanásban súlyosan megsérült. Kilenc műtét után, közeli felépülés közben, 1945. december 23-án, 28 évesen váratlanul elhunyt.

⁷ Ennek a magyar korosztálynak munkaszolgálatra való behívását a partizánhatalom katonai közigazgatása az 1944. november 13-án kiadott V. számú parancsa rendelte el.

⁸ A nemzeti kormány Miniszterelnökségének iratai. MNL OL. 1944/1945–1949–XIX–A–I–j–XXIII.–112–1945. 21. doboz. Idézi: SAJTI Enikő, A.: A „kommunizmus mostohagyermekai”. A magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken (a Vajdaságban) – A kutatás eredményei és kérdőjelei. In: Létünk (Szabadka), 2008. 3. szám, 32. old.

⁹ VÉKÁS J., 2011. 35. old.

¹⁰ Lásd bővebben: MNL OL. XIX-A-1-j-XXIII-914-1945. 21. d.

¹¹ Idézi, BANK Barbara: „Semmi se marad elmondatlan”. A magyar kormány és a délvidéki elhallgatott razzia. In: Délvidéki Magyar Golgota 1944–45. Tanulmánykötet a 75. évforduló alkalmából. Szerk. Bank Barbara, Cseresyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2020. 59. old.

gok a magyarokat „népi elkeseredéssel kezelik”, ezért „ez ellen nekünk is népi önvédelemmel kell szembeszállni”. A kommunista Nagy Imre (1896–1958) földművelésügyi miniszter a fentieket azzal utasította vissza, hogy „a népi önvédelem csak újabb retorziókhöz vezethet, nekünk pedig csak az a mód áll rendelkezésünkre, hogy az igazi demokratikus úton haladva ezzel szerezzünk idővel elégtételt magunknak”. A Független Kisgazdapárt (FKGP) kommunistákkal együttműködő csoportjának egyik meghatározó alakja, Gyöngyösi János külügyminiszter kiállt Erdei Ferenc mellett, és kijelentette: ha „a szavak megfogalmazása” nem is volt hibátlan, „valamit tenni kell”.¹²

Egy hónap múlva, 1945. május 27-én, Illyés Gyula (1902–1983) ekkor már elismert író, költő és szerkesztő azt jegyezte fel a naplójába: „a Délvidéken harmincezer magyart megöltek.”

Kilenc nap múlva, június 5-én pedig a következőket: „A tervezett kemény hang helyett igen leverten kezdek az előadásba a magyarság helyzetéről: negyvenezer embert a Délvidéken megöltek, Pozsonyban tizennégyezret internáltak, a Kárpát-alján alig van már magyar, stb. – alig van visszhangjuk, nem lehet semmit csinálni”.¹³ A Tito-féle partizánok délvidéki magyarság elleni megtorlásairól szóló hírek eljutottak Budapestre a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) angol és amerikai küldöttségéhez is. Ezek egyes tagjai több alkalommal érdeklődtek az ügyről a magyar Külügyminisztériumban, ahonnan azt a választ kapták, hogy „hivatalosan” nincs tudomásuk a megtorlásokról, sőt az ezzel kapcsolatos értesülések „légből kaptak”. A Külügyminisztériumot 1945 júniusában felkereső és egy „igen baráti hangnemben” folytatott beszélgetés során a SZEB jugoszláv küldöttségének gazdasági vezetője, Gavrilović egyenesen azt bizonygatta: „a Bácskában semmiféle magyar üldözés nincs és nem volt”. Ugyanekkor kijelentette: „csupán két községből, Csurogról és Zsablyáról utasítottak ki tömegesen magyarokat,

innen is azonban a saját érdekükben, az ismeretes [1942. januári] újvidéki eseményekből kifolyólag. Nyugat-Bácska, Hódság stb. svábok által elhagyott részeibe csoportosítják a magyarokat. Óbecsén stb. például voltak népbírói tárgyalások, és ennek folyamánaként tényleg voltak kivégzések is, de csak olyan esetekben, ahol rablás vagy gyilkolás, vagy az újvidéki eseményekben való részvétel bebizonyosodott.” Gavrilović végül nyomatékosan még hozzátette: „a magyaroknak nagy szerencséje, hogy Tito került hatalomra, különben rettenetes lett volna az újvidéki események miatt való visszahatás és bosszú. A magyaroknak egyáltalában igen jó sorsuk van”.¹⁴ Az előbbiekhöz hozzáfűzzük: a budapesti SZEB 1945 és 1947 közötti ülései jegyzőkönyveinek egyik napirendjében sem szerepelnek a délvidéki magyarság elleni megtorlások. A magyar kormány tehát nem tiltakozott a tömeges kivégzések miatt, az internálások ügyében azonban 1945. szeptember 17-én Gyöngyösi János külügyminiszter eljárta a SZEB jugoszláv küldöttségének vezetőjénél, Obrad Cicmil ezredesnél: arra kérte, hogy a hadifoglyok mellett bocsássák szabadon „azokat a civileket, akik nem háborús bűnösök”, amire a jugoszláv fél ígéretet is tett.¹⁵ Mindszenty József hercegprímás később, 1946. július 17-én, a párizsi béketárgyalások időszakában hivatalos levelet intézett Gyöngyösi János külügyminiszterhez a következő bevezetéssel: „Délvidéki háromtagú küldöttség és egy újvidéki táborból megszökött magyar hozta hozzám a másolatban mellékelt jelentéseket. Ha szükséges, az eredeti is rendelkezésre áll.”

MÁSOLAT

„A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban.

Gyakran hallottunk a közelmúltban olyan megnyilatkozásokat, hogy békeértekezleten Jugoszlá-

¹² Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1944. december 23. – 1947. május 31. Összeáll. Csapó Mária, Haász Réka, Kurecskó Mihály, Szűcs László, Vass István. Szerk. Vass István. Budapest, 2003. Magyar Országos Levéltár. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11.) – A továbbiakban: MJNJ44–47.

¹³ ILLYÉS Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 364., 366. old. – Az író az elkövetkező évtizedekben többször szóvá tette a délvidéki magyarság sérelmeit és az ezekből fakadó súlyos következményeket. Illyést emiatt a hazájában félreértették, a vajdasági magyar „csúcsertelmiség” pedig kiátkozta, élén az igen elismert Bori Imre (1929–2004) irodalomtörténésszel.

¹⁴ MNL OL. KÜM. XIX-J-I-k-Jugoszlávia-16/b-1874/1946. 22. doboz. Idézi: SAJTI E., A., Limes, 2009. 3. sz., Létünk, 2008. 3. 121. old.

¹⁵ SAJTI, E., A. Létünk, 2008. 3. sz., 37. old.

viával szemben területi igényeket támasztunk. Legutóbb a miniszterelnök [Nagy Ferenc (1903–1979)] jelentette ki, hogy Jugoszláviával szemben követelésünk nincs. Ugyanakkor vezető politikusaink elítélik a szlovákiai magyarsággal szemben tanúsított Cs[eh]-Szlovák magatartást és sejteti engedik, hogy talán ez alapon területi igényt támaszthatunk Csehszlovákiával szemben.

Más részről sajnálattal kell megállapítani, hogy Magyarországon akadnak olyan tényezők, amelyek akár a sajtó hasábjain, akár a rádió hullámain keresztül azt a hamis ténytet igyekeznek bedobni a magyar közvéleménybe és – ami a legnagyobb oktalanság – ezzel a külföld előtt is hamis tényeket tárnak fel, ugyanis, hogy a jugoszláviai magyarság helyzete kielégítő, a jugoszláviai magyarok szabad életet élnek, van iskolájuk, sajtójuk, színházuk stb.

Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság helyzetét dicsőítik, milyen jogon mernek valótlan állításokkal ártani a magyarság ügyének és hogy ezzel milyen érdekeket kívánnak szolgálni? Mert az tény, hogy valótlan állítanak. Igaz ugyan, hogy a magyaroknak Jugoszláviában van iskolájuk is, sajtójuk is, színházuk is, azonban ezeknek egy hibája van: hogy cirkusz az egész. Jugoszlávia 'demokratikusnak' vallja magát már az ország hivatalos elnevezésénél fogva is (Federativna Narodna Demokratska Jugoslavija). Az igazi demokrácia azonban nem vallhatja magáénak azokat az elveket, amelyek a mai Jugoszláviában érvényesülnek. Az iskolák, a sajtó, a színház minden célt szolgálnak, de a jugoszláviai magyarság szabad kulturális fejlődését semmiképp nem szolgálják. Ezek csak arra valóak, hogy az iskolából kiűzzék a vallást, a sajtó és a színház pedig éppen, hogy vannak, ízük és irányzatuk kommunista, ami teljesen távol áll a jugoszláviai magyarság lelkétől.

Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság kielégítő helyzetéről, szabad életéről írnak, tudják-e az alábbi tényeket?

1944 őszétől kezdve, amikor a jugoszláv partizánhadserg bevonult a Délvidékre, állandóan és szüntelenül üldözik az ottani magyarságot.

Körülbelül 50–60 ezer magyar embert végeztek ki csak azért, mert magyarok voltak. Semmi más bűnük nem volt ezeknek a szerencsétleneknek.

Ezreket utasítottak ki a jugoszlávok az országból és vagy minden nélkül, egy szál ruhában, vagy 20 kg-os csomaggal dobták át magyar területre. Az ottmaradt ingó és ingatlan vagyont elkobozták.

A közelmúltban hosszú szünet után csak Szeged-Rókus állomásra 900 kiutasított család érkezett családonként 100 kg-os csomaggal. Ezeknek is csak az volt a bűnük, hogy magyaroknak születtek.

A magyarokat 1944. év végén és 1945. év elején internálótáborokba zárták, ahol olyan silány ételmezt kaptak, hogy sokan éhen haltak. Szám-talan nevet tudnánk felsorolni, de nem volna ajánlatos a Bácskában maradt hozzátartozókra nézve, mert nevük nyilvánosságra hozatalával a hozzátartozókat tennénk ki újabb üldöztetésnek.

Még ma is tőrhetetlen a jugoszláv magyarság sorsa, mert ezrek és ezrek élnek állandó rettegésben. Szemtanúink mondják el, hogy még ma is [tudniillik 1946 júliusában!] hol az egyik, hol a másik magyart viszik el ismeretlen helyre, ahonnan nem térnek vissza, vagyonukat széthúzzák (sic!). Senki sem tudhatja a jugoszláviai magyarok közül, hogy vajon órá mikor kerül sor. Azzal is fenyegetik újabban a jugoszláviai magyarságot, hogy valamennyi magyart átadnak magyar területre.

Ilyen állapotok mellett hallgatják a jugoszláviai magyarok a Magyarországot képviselő politikusok nyilatkozatait, a rádióból lesnek egy kis biztatás után, hogy magyarságukat a végsőkig megőrizhessék, hogy a magyar rádióból egy kis erőt merítsenek a szörnyű megpróbáltatások idején. És mit hallanak, mint azt, Magyarország nagyon meg van elégedve a sorsukkal, nem is kívánja, hogy az elszakított magyarság visszatérjen.

A miniszterelnök úr legutóbbi nyilatkozata után sok magyar ember könnyes szemmel hallgatta a rádió híradásait a Jugoszlávia által megszállt magyar területen. Kérdezzük ezek után, hányféle igazság van a földön? Ha Csehszlovákia részéről bizonyos magatartás elítélendő és ebből mi, magyarok bizonyos jogokat formálhatunk magunknak, akkor Jugoszláviának ugyanilyen magatartása miért váltja ki némely emberből azt a meggyőződést, hogy a 'demokratikus' Jugoszlávia jól bánik az ottani magyarsággal. És ha Csehszlovákiával szemben a magyarság üldöz-

tetése miatt területi igényekkel léphettünk fel, miért nem léphetünk fel ugyanúgy Jugoszláviával szemben is?”¹⁶

A Gyöngyösi János külügyminiszterhez eljuttatott jelentések között ott volt a *Magyar sors a Délvidéken* című is, amely településeket és áldozatok neveit is felsorolva részletesen szól a példa nélküli magyarirtásról a Tisza-vidéken, Bezdánban, Szabadkán, Újvidéken, a Sajkásvidéken, továbbá a haláltáborokról, az újvidéki rabszolgapiacról, a magyar papok megkínzásáról és kegyetlen kivégzéséről. E beszámoló is közli: „Kb. 40–50 000 magyart végeztek ki csak azért, mert magyarok voltak. (...) Kb. 30 000 magyart deportáltak a partizánok ismeretlen helyekre. A partizánok magyar[országi] területeken is fosztogattak. Ezeken a területeken az elszakadást hirdetik is.” (...)

„*Táborok.* Tervszerűen vitték a magyarokat is lágerokba. Itt az újvidéki magyarokat véresre verték. Megszökött szemtanú tanúsítja. Kiadják a táboriakat munkára, csupa nehéz és lealázó munkára, és közben véresre verik őket. (...) Az egyik ór a 800 férfi hálóterméből 15 magyart kivitt, akiket annyira agyon puskatuszott, hogy másnap is véreztek. Közben lövöldözött is rájuk.

Haláltáborokba kerülnek gyerekek, betegek, öregek.” Ilyenek működtek a Bácskában Tiszakálmánfalva (Budisava), Gádor (Gakovo) és Bácskörtés (Kruševlje) helységekben egy időben körülbelül 20 000, a Nyugat-Bánságban, Rezsőházán (Rudolfsgnad) 30 000 fogollyal. „Az élet itt pokol. Télen csak másodnaponként kapnak meleg ételt, meleg vízben főtt kukoricadarát. Hébe-korba borsólevest borsó és só nélkül. Kenyeret ritkán. Ezek voltak diaréban [hasmenés], majd megjelent a tifusz. Ezek pusztultak el orvos és gyógyszer nélkül. Nagy ruhahiány, mosás nincs, fűtés nincs. Az őrszállási új [szerb] telepések betörték a kruševljei táborba, az ottani foglynőket mezítelenre vetkőztették, és a ruhájukat elvitték.

A halottakról a partizánok és a ruhátlan foglyok szedik le a lábbelit. A holttestet kidobják a táborból. A járeki táborban egyetlen nap 80 a halott. Pár hónap alatt 6700. A halottakat jó ideig nem is anyakönyvezték, és tömegsírokba földelték. Ha a

hozzátartozók megtudják az elföldelést, nem lehetnek ott. Egyházi temetésről szó sincs”. (...)

„*Rabszolgapiac* van magyarokból Újvidéken. A táborban hajnali 5 órakeretbe állnak külön-külön a férfiak és a nők. ½ 6-kor kilépnek a munkaadók elé. Válogatnak köztük, és elviszik őket. Jönnek olyan munkavállalók, akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendszeresen egyik vagy másik katonaságból valók. Szörnyű nagy a vérbajosok száma. Április vége felé hajnali ½ 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy 'csak két órára van szüksége rá'. Valóban 6 órakeret félholtan vánszorgott vissza.

A 8–10 éves magyar gyerekeket kanászoknak adják el a táborok.

Vallás ellen. A protestáns és katolikus templomokat raktárnak használták, a plébániatemplomokat lerombolták, a községekben és határokbán a keresztet és szobrokat ledöntötték, a temetőket elpusztították. A bánsági haláltábor 30 000 foglyához papot nem engedtek. Ez a helyzet az újvidéki táborban is.

Felszentelt papokat WC-tisztításra, hónapokon keresztül nyers ló-, marha- és disznóbőr sózás[á]ra használtak. Misézniük, beteget szentséggel ellátniok (mivel ez reakciós munka), sőt utcára menniök, nem szabad. Első áldozás után két helység 3 papját elfogták. Ha szükségre kimegy a teremből, véresre verik. Öreg papokkal napokon át métermázsás terhet cipeltetnek.

A kalocsai egyházmegyének 16 pap magyar áldozata van. Az apácákat kiűzték, miután iskoláikat elvették”.¹⁷

A jelentés négy katolikus lelkészt említett név szerint: „Virág István 84 éves horgosi apátplébános a kivégzés helyén szörnyethalt. Varga Lajos moholi plébános a kínzásokba beleőrült, Szabó Dénes magyarokanizsai plébánost [lovas] kocsin után vonszolták kilométereken, míg ki nem szenvedett, ezután holttestét megcsönkítették. Köves István mozsori lelkészt magyar területről hurcolták le Újvidékre. (Ez utóbbi téves, mert Jánosalmáról a partizánok a sajkásvidéki Mozsor községbe vitték, ahol helyettes plébánosként szolgált.)

¹⁶ Magyarország hercegprímása 3622/1946. számú levelét és a Jelentést közli. MATUSKA M., 1991. 376–378. old.

¹⁷ A fentebb idézett két jelentést – A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban, illetve Magyar sors a Délvidéken címmel – 1990-ben a budapesti Új Magyar Központi Levéltárban őrizték. Közli, MATUSKA M., 1991. 378–380. old.

A *Magyar sors a Délvidéken* című jelentés külön megemlíti dr. Bogner József (*1907) lapszerkesztőt is, akit „hosszas kínzás után” 1945. április 25-én kivégeztek. Szabadka város közismert személyisége volt: gimnáziumi tanár, konviktusi igazgató, 1942–1944 között a *Délvidéki Magyarság* című lap kiadója, majd fő- és felelős szerkesztője. A partizánhatalom szemében azonban a legfőbb bűne az volt, hogy a fenti időszakban nemzetéért a Magyar Országgyűlés Képviselőházának Délvidékről behívott tagjaként is tevékenykedett.¹⁸

A másik jeles közéleti személy dr. Röck Andor (helyesen: Reök, *1899) volt, aki agrártudományi tanulmányait a dunántúli Keszthelyen végezte. A délszláv királysághoz csatolt színmagyar Horgos községben lévő földbirtokát 1923-tól vezette. Az 1930-as években a délvidéki magyarság egyik jobboldali politikai vezetője. A Délvidék Magyarországhoz történt visszatérése után, a polgári közigazgatás kezdetétől, 1941. augusztus 13-ától 1944 októberéig Szabadka és Baja törvényhatósági jogú városok főispánja. Emellett a Szenteleky Irodalmi Társaság elnöke. A jelentés szerint a partizánok Szabadkáról „átcsalták, és pár hét múlva az újvidéki báni palota erkélyéről ledobták”. A valóság az, hogy a fogságban Reök Andort is kegyetlenül megkínozták, 1944 novemberében emiatt öngyilkos lett: a fogház emeletéről levetette magát. Teste ismeretlen helyen nyugszik, nevét felvésték a horgosi temetőben lévő 1944-es ártatlan magyar áldozatok emlékművére.

Az idézett források egyértelműen bizonyítják, hogy a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány a kezdetektől fogva jól ismerte a délvidéki magyarság valódi helyzetét: a tömeges megtorlásokat és kivégzéseket, a különféle lágerek („lógorok”) létezését, a kényszermunkát és kényszertoborzásokat, a szülőföldről való elűzést és sorozatos kitoloncolásokat; az utóbbiak között tömegesen voltak őslakosok, ezért a „kiutasítások embertelen módja” ellen a magyar kormány számos esetben tiltakozott, és kérte azok felfüggesztését a SZEB jugoszláv küldöttségénél.

Például 1946. június 8-án a magyar kormány jegyzékben indítványozta a jugoszláv félnél, hogy azok a bácskai magyarok, akik az „egyoldalú propaganda, megfélemlítés és ijedség” következtében elhagyták szülőföldjüket, és „a jugoszláv állam érdekei ellen nem vétettek”, visszatérhessenek elhagyott otthonaikba. A jegyzéket Belgrád válaszra sem méltatta.

A kommunista pártvezérnek, Tito marsallnak ekkor már olyan nagy nemzetközi tekintélye volt, hogy a magyar kormány a párizsi béketárgyalásokon fel sem merte vetni a délvidéki magyar népirtást és a területi követeléseket. Sőt az utóbbit Jugoszlávia tette meg Magyarországgal szemben, amiről a későbbiekben részletesen szólunk.

[...]

A hajdani törvényhatósági jogú város, Szabadka¹⁹ egyik szemtanúja, a Szent György-plébánia akkor 23 éves, frissen kinevezett káplánja, Kecskés Ferenc évtizedek múltán már mint plébános nyilatkozott az 1944. őszi szabadkai eseményekről. Ekkor sorra azt hallotta, hogy „ez is, az is eltűnt”, közben szinte naponta végzett temetési szertartásokat. A város Zentai úti temetőjének szélén, ahol a talaj kezd meredek lenni, többször látta, hogy egy fegyveres katona örködik. A temetőortól, a szerb Pityó (Stipan) bácsitól tudta meg, akit éjszakánként többórás lövöldözés nyugtalanított a csőszházban, hogy: „Végezték ki az embereket.” A hajdani káplán a hóolvadás után döbönt rá, hogy ott, ahol az őr posztolt, a talaj már megsüppedt, és egy szabálytalan, 20 méter széles és 10–20 méter hosszú tömegsír körvonalazódott. „Beclésem szerint Szabadkán 2000 embert végeztek ki” – jelentette ki Kecskés Ferenc plébános.²⁰

Az ártatlan magyarok vértanúságára egyetlen példa. Egy Soós nevű vegyeskereskedő két kislányát, a 12 éves Terézt és a 13 éves Gabriellát, tanulókat, azért végezték ki, mert 1941 augusztusában, amikor Horthy Miklós kormányzó Szabadkára látogatott, az újkönyér-ünnepségen

¹⁸ Bogner József életrajza. In: BOTLIK J., 2020. 554–557. old.; MIHÁLYI Katalin: Családja is ártatlanul bűnhődött. 60 éve végezték ki dr. Bogner Józsefet, a délvidéki magyarság kiemelkedő egyéniségét. In: Aracs, 2005. március 15. (1. szám), 94–97. old.

¹⁹ Szabadka népessége 1941-ben: 102 736 fő, ebből 61 581 magyar (59,9%), 38 480 horvát/szerb (37,5%), 1787 német (1,7%). In: A Délvidék településeinek nemzetiségi adatai, 1998. 94., 174. old.

²⁰ MATUSKA M., 1991. 91–92. old.

magyar nemzeti viseletben a kormányzó mellett álltak.²¹ Meggyilkolásuk előtt mindkettőjüket kínozták, és hóhérjaik közül többen is meg-erőszakolták őket.²² A vértanúk között vannak C(z)abafi Tibor és Dezső 17, illetve 18 éves tanulók is az édesanyjukkal, C(z)abafiné Istenes Ilonkával együtt.

Ekkor végezték ki a város jeles személyiségét, dr. Völgyi János (*1880) jogászt, Szabadka polgármesterét, aki 1914-ig szülővárosának közigazgatásában működött. A viláégés után a *Bácskai Napló* keresztény napilap szerkesztője és a Magyar Olvasókör egyik alapítója. A délszláv hatóságok Völgyit bevonták egy magyarok elleni kémperbe, emiatt az anyaországba szökött. A Magyar Kir. Miniszterelnökség felügyelete alá tartozó Szent Gellért Társaság munkatársa lett. Az elszakított Délvidék hazatérésekor, 1941 áprilisában Völgyi visszaköltözött, és augusztus 16-ától átvette a szabadkai polgármesteri tisztséget.

Hivatalát 1943. augusztus 31-ig töltötte be, amikor nyugdíjazták. A városba 1944. október 14-én bevonult partizánok Völgyi Jánost letartóztatták, és a Zentai úti temetőben sokakkal együtt kivégezték. Az áldozatok sírhelyének egy részét az egykori Macskovics-féle téglagyár agyaggöd-
rében a hatóságok később az odahordatott vá-rosi szeméttel, hulladékkal takartatták le.

Az 1944-ben kivégzettek fenti történelmi emlékbizottsága az 1994. november 2-án *Mementó* címmel megjelent kiadvánnyal²³ először állított írásos emléket a vértanúknak, amely „nagy visszhangot keltett – de Bogner István szerint –, akadtak ugyan, sajnos még magyarok is (pontosabban *gyásmagyarok*), akik az áldozatokat háborús bűnösöknek és kollaboránsoknak nevezték”.²⁴ A kiadvány hatása mégis rendkívüli volt, mert sokan követték az emlékbizottság felhívását, és 1994-ig 560 kivégzett nevét gyűjtötték össze. Közben az előző években csak lassan tört meg a hallgatás fala, a túlélők, a leszármazottak közül sokan még mindig féltek. Ennek példáit sorolta

fel a jeles régész, Szekeres László (1931–1997), a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) akkori szabadkai körzeti elnöke. 1990-ben halottak napján csak 15-en, 1991-ben közel 40-en, 1992-ben már mintegy 150–180-an emlékeztek meg az 1944-es áldozatokról. „Vol-tak, akik kezdetben csak a temető bokrai mögöl kémlelődtek, és csak akkor merészkedtek kö-zénk, amikor látták, hogy békésen gyülekezik a nép”.²⁵ Az eseményről először a sajtó is be-számolt. 1993. november 2-án már félezer fős tömeg gyűlt össze az emlékhelyen, ahol Kudlik Gábor (1952–2014), a VMDK szabadkai körzeti alelnöke és munkatársai egy keményfából készí-tett hatalmas keresztet és kopjafát állítottak. Első alkalommal itt helyezte el a koszorúját a belgrádi magyar nagykövetség, illetve a budapesti Hatá-ron Túli Magyarok Hivatalának képviselője.

[..]

[...] az 1944–1945-ben részletes terv szerint végrehajtott magyarellenes pogrom a szándéka-iban, a méreteiben olyan szervezett és tömeges volt, hogy kimerítette a népirtás bűntényét, azaz a genocídium soha el nem évülő bűntettét. „Mé-reteinél fogva ugyanis szó sincs valamiféle meg-torlásról. Hogy népirtás volt, semmi más, mutatja az, hogy nem volt semmiféle jogilag releváns ítél-kezés, bíraskodás, eljárás, az embereket nemze-tiségre való tekintettel fosztották meg életüktől, sokszor igen kegyetlen, embertelen módon. Tel-jesen ártatlan embereket fosztottak meg életük-től csupán azért, mert magyarok voltak. Ezeket az embereket tömegsírokba lökték. Hozzátar-tozóik máig sem tudják, hol vannak eltemetve. Temetésük módja tehát embertelen, az emberi méltóságot sértő módon történt. Ezáltal mutat-ták ki szélsőséges téveszméjüket, mely szerint a délvidéki magyarok kollektív bűnösök. (...) Nem vagyok a kollektív bűnösség híve. A felelősség mindig egyéni, még akkor is, ha több ezer a bű-nös! Ellenben a nemzetközileg ismert bűntény miatti felelősség sohasem évül el. Nem csak

²¹ MÉSZÁROS S., 1995. 37. old.

²² BOGNER I., 2014. 35. old.

²³ DUDÁS Károly–SZEKERES László: *Mementó I.* Szabadka, 1994.

²⁴ BOGNER István dr.: Előszó a második kiadáshoz. In: *Mementó*. Szerk. Dr. Bogner István, Sinkovics Ferenc. Szabadka, 2001. 5. old.

²⁵ SZEKERES László: Villanások az elmúlt évek megemlékezéseiből. In: *Mementó*. Szabadka, 2001. 13–16., idézet: 15. old.

egy ember bűne volt a magyarok elleni genocídium. Voltak ott felbujtók, tettesek, társtettesek is. Hogy kik voltak, még ha nem élnek is, fel kell tární. (Nem úgy, hogy 'voltak valakik', pl. 'Tito nevében a partizánok', hanem név szerint, ha sokan voltak, akkor sok névvel.) Utólag is felelősek, nemcsak Isten, hanem az ember, az erkölcs és a jog színe előtt".²⁶

A második világháború győztes hatalmai szabadon hagyták, hogy a Délvidéket újra meghódító Tito marsall és partizán erőszakrendszere a térségben és az országban azt tegyen, amit csak akar. Mindezek teljesen szembehelyezkedtek az egyetemes emberi jogokkal, amelyek természetes jogok: ezek között az élethez, az emberi méltósághoz és az emberi kegyelethez való jog az elsődleges. A genocídiummal a délvidéki magyarok fenti, alapvető jogait sértették meg sorozatosan, embertelen módon. Az 1944–1945-ben lemészároltak életét nem lehet visszaadni, miként a kegyeletet sem lehet egy főhajtással megadni. A jogellenesen elítélt áldozatokat személyesen fel kell menteni, kárpótolni és a becsületüket helyreállítani. A bűnösöket, a felelősöket meg kell nevezni még akkor is, ha már nem élnek, és utólagosan elítélni. Ehhez az államhatalomnak nyilvánossá kell hoznia a vonatkozó levéltári és más dokumentumokat.²⁷

Az előbbiekhöz kapcsolódik egy másik bűntény, amit etnocídiumnak²⁸ nevez a nemzetközi közjog és az emberi jogi rendszer. Ez nem más, mint egy népesség elűldözése, ki- és/vagy áttelepítése ősei szülőföldjéről, és helyükbe egy másik etnikum beköltöztetése állami-hatósági támogatással, ösztönzéssel, fondorlatosan kitervelt módon. Mindez megtörtént az 1920. június 4-i trianoni békediktátum utáni egy évszázadban a nemzeti kisebbségi sorba kényszerített, kényszerült délvidéki magyarsággal is. Négy év kivételével (1941 és 1944 között), amikor a magyar-

ság többsége a Bácska, a Drávaszög, a Muraköz és a Muravidék keretében két évtizedes idegen, délszláv/jugoszláv uralom után újra egyesült Magyarországgal. Már utaltunk rá, hogy egyes nagy földrajzi térségekre (Bácska, Nyugat-Bánság, Szerémség stb.) az 1945 utáni Jugoszláviában sok tízezer szerbet telepítettek be hatóságilag a magyarok által lakott területek megbontására.

[...]

A szegedi történész, Gulyás László véleménye szerint „népirtás esetében a levéltári kutatások nem vezethetnek az áldozatok számának pontos meghatározásához. A délvidéki magyar áldozatok 99%-át a szabályos bírósági eljárást mellőzve, ítélet nélkül gyilkolták le. (...) a települési listák összesítéséből aztán megkaphatjuk a vajdasági magyar áldozatok tényleges létszámát. A listák összesítése alapján egyértelműen és nagy bizonyossággal 40 ezer fő körüli nagyságrendűre becsülhetjük az áldozatok számát”.²⁹

[...]

Szabadkán, a Magyar Házban 2012. augusztus 15-én Glatz Ferenc, az akadémiai vegyes bizottság vezetője és munkatársai, valamint Korhecz Tamás, a Magyar Nemzeti Tanács (MNT) elnöke és Hajnal Jenő, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (VMMI) igazgatója megbeszélést tartottak. Áttekintették a magyar lakosság ellen 1944 és 1948 között a Vajdaság településein elkövetett gyilkosságokkal és más megtorlásokkal kapcsolatos, az MNT felügyelete alatt folytatott kutatások eddigi eredményeit. Továbbá megállapodtak abban, hogy az akadémiai vegyes bizottság keretein belül zajló kutatásokat az MNT és a VMMI részvételével folytatni szeretnék annak érdekében, hogy a megtorlások minél több körülményére derüljön fény, valamint az áldozatoknak minél teljesebb névsorát sikerüljön összeállítani.³⁰

²⁶ SZALMA József dr.: Népiirtás folyt. Az 1944–45. évi délvidéki magyarellenés atrocitások nemzetközi ember (polgári) jogi minősítéséről. In: Rémmuralom a Délvidéken, 2004. 212. old.

²⁷ A szerbiai hozzáállást jól szemlélteti a belgrádi kormány általi tényfeltáró bizottság internetes honlapja, amely 2012 februárja (három év!) óta nem frissül. Addig 56 180 áldozat nevét tették közzé. A nyugati szerb emigráció szerint 1945 májusa után több mint 200 ezer embert végeztek ki Szerbiában. – TERNOVÁČZ István: A magyar–szerb megbékélés sajtója és olvasatai. In: A meg nem írt történelem nem létezik. 2016. 94. old.

²⁸ Etnocídium: kulturális gyarmatosítás, az alacsonyabb rendűnek tekintett népi kultúrák kiszorítása, felszámolása ősi szállásterületükről

²⁹ GULYÁS László: Hány magyar áldozata volt a délvidéki vérengzésnek? In: Rubicon, 2009. 5. szám, 39. old.

³⁰ Folytatódik a megtorlások feltárása. MNT-közlemény. In: Magyar Szó, 2012. augusztus 15.

Ide kapcsolódik, hogy 2012 nyarán „Sánta kutyá-díjat” adományozott Glatz Ferenc történész akadémikusnak a Magyar Cenzúra Napjának Ünnepejéért Szervező Bizottság. Ebben az „elismerésben” 1996 óta azok részesülnek, akik tevékenységükkel félrevezetik az országot. Az indoklás szerint Glatz akadémikus azzal érdemelte ki a díjat, hogy „a szerb félre bízta az 1944–1945-ös, több tízezer áldozattal járó magyarirtás kivizsgálását”.³¹

Néhány hónappal korábban Glatz Ferenc ugyanis egy négy részből álló interjút adott a magyarországi Szerb Országos Önkormányzat lapjának, a Budapesten megjelenő *Srpske nedeljne novine* (‘Szerb Hetilap’) című sajtóterméknek. [...] Mi mindig hangsúlyozzuk – fejtegette Glatz akadémikus –, hogy a razzia feltárása nélkül nincs szerb–magyar megbékélés. Nekünk ennek az eseménynek, az 1942-es razziának a feltárásával kell foglalkoznunk. Ki kell kutatnunk, mit tett a magyar hadsereg, ezután pedig majd mondják meg a szerbek, mi történt 1944–45-ben”.³² Az előbbi akadémikusi kijelentés második felének képtelensége miatt szándékosan nem teszünk megjegyzést.

[...]

Tizenhat hónappal a vegyes bizottság magyar tagozatának élén történt elnökváltás után mégis kézzelfogható eredmények nélkül szünteti be munkáját a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság – adta közre 2015. június 22-én az *Al-fahír*. Az írás szerint öt év is kevés volt arra, hogy az illetékes testület valódi eredményeket mutasson fel, ráadásul azt is titkolják, mindez mennyibe került az adófizető polgároknak. Miközben a Délvidéken ez idáig egyetlen 1944–1945-ös tömegsírt nem tártak fel, egyetlen magyarokat meggyilkoló „hős partizánt” sem neveztek vagy vádoltak meg. A szerb kormány viszont máig nem kért bocsánatot a délvidéki magyarság ellen elkövetett etnikai mészárlásokért. Ennek ellenére a magyar kormány úgy gondolja, lezárult

a magyar–szerb megbékélés folyamata, ezért felfüggeszti a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság működését.³³

[...]

Összegezés és kitekintés

Két évtizedig tartó idegen, jugoszláv uralom után, 1941 áprilisában a Délvidék újra egyesült Magyarországgal, és a bácskai, a drávaszögi, a muraközi s a muravidéki magyarság három és fél évig újra szabadságban élhetett. Az újabb sorsforduló 1944. szeptember végén az újvidéki magyar hatóságok kitelepítésével kezdődött. A szegedi V. Honvéd Kerületi Parancsnokság október 4-én elrendelte Bács-Bodrog vármegyében a Ferenc-csatornától délre fekvő területeinek a hadművelleti kiürítését. A Nyugat-Bánságban (Bánát) az előretörő szovjet hadsereg és Tito marsall jugoszláv partizánalakulatai ekkor már a Tisza folyásához közeledtek. Közben az 1941. május–júniusában a Bácskába telepített bukovinai székelyek a hadszíntér közeledtére és a partizánok várható megtorlása elől Magyarország trianoni területére menekültek. Már 1944. október 14-én elesett Szabadka, 20-án Zombor, 22-én Újvidék, amivel a Bácska túlnyomó része újra idegen megszállás alá került. A magyar és német csapatok november elejétől a Duna mentén súlyos csatákat vívtak, az ellenség csak a hónap végére tudta birtokba venni a Drávaszöveget. Közben a Versec mezővárosban tartózkodó Tito marsall, a jugoszláv partizánhadsereg parancsnoka, október 17-én a Bácska, a Bánát (Nyugat-Bánság) és Baranya (Drávaszög) területére bevezette a katonai közigazgatást. Az intézkedés fő célja a három tájegység délszláv jellegének a megteremtése volt: a magyar és a német lakosság „likvidálásával”, tömeges kivégzésével, a szülőföldjéről történő elűzésével. Ennek végrehajtói a partizánok és az OZNA-egységek voltak a helyi szerb népesség hathatós támogatásával. Bánátban a megtorlások már 1944. október első

³¹ Megszűnt Glatz Ferenc lapja, a História. In: Történelemportal, 2013. április 10. – [tortenelemportal.hu/2013/04/glatz-ferenc-historia-megszunt/]

³² GLATZ Ferenc: A Vajdaságban nem történt etnikai tisztogatás. 1. rész. In: Srpske nedeljne novine, 2012. március 15. (11. szám), www.snnovine.com/2012/11/index.php – Uő.: Feltárni az újvidéki razzia esetét is. 2. rész. Uo. 2012. március 22. (12. sz.), www.snnovine.com/2012/12/index.php Lásd még: www.keskenyut.hu (Médiatár, letöltve: 2012-06-26)

³³ Kézzel fogható eredmények nélkül szünteti be munkáját a Szerb–Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság. In: http://delhir.info/delvidek/magyarsag-koezel-et/42064-2015-06-22-14-30-46 (2015. június 22.)

napjaiban kezdődtek, és hamarosan a Bácskába, majd a Drávaszögbe is áttértek, ahol 1945 februárjáig tartottak. Ekkor, a hónap közepén (15-én) a katonai szervek kötelesek voltak a hatalmat átadni a polgári hatóságoknak. A megtorlásoknak nem volt valódi jogi alapja, mert fő céljuk a fajvédő délszláv eszmerendszer erőszakos meghonosítása volt, akár tömeges és nyilvános kivégzésekkel, az életben hagyottak és maradtak iszonyú félelemben tartásával. A „nép ellenségei”, a koholt vádakkal megbélyegezett személyek nem védekezhettek, nem fellebbezhettek, mert vádiratok és ítéletek nem készültek. A magyar lakosság férfi tagjait a partizánok és helybéli felfegyverzett szerb segítők összegyűjtötték, a kihallgatások során összeverték, megkínózták.

Néhány napi kínvallatás után a kezükön összedrótózott embereket éjjel a település határába terelték, tömegesen kivégezték. Minderről a felsőbb hatóságok – maga Tito marsall is jól értesült –, mert a helyi történésekről, a „likvidált” személyekről névsorokat kaptak, melyek közül jó néhány a 1990-es években előkerült.

Az 1944–1945. évi délvidéki magyar népirtást Jugoszláviában nemcsak Tito marsall haláláig, 1980-ig, hanem a következő évtizedben is szigorúan titkolták. Ennek mértékét jelzi, hogy a megtorlással kapcsolatosan fennmaradt okiratok nagy részét a belügyi szervek és a tagköztársaságok kommunista pártközpontjai meg is semmisítették. A hivatalos jugoszláv álláspont tagadta a tömeges népirtást, és azt hangoztatta: törvényes felelősségre vonás történt, és csak néhány száz embert végeztek ki, akik a megszálló fasiszták szolgálatában álltak. Ezt azonban nem lehetett tényekkel igazolni, mert a „likvidálások” során összességében hatalmas vagyon került elkobzásokkal, kisajátításokkal az állam, illetve a mézszárlások után a tettesek tulajdonába. A népirtással nemcsak emiatt nem volt ajánlatos foglalkozni: az áldozatok hozzátartozóinak csaknem fél évszázadig csak némán, „befelé” lehetett emlékeznie. Közben ugyanis az egyes településeken együtt éltek, együtt kellett élniük apáik, férjük, testvéreik, gyermekeik gyilkosaival. A hatalomnak mégsem sikerült elérnie, hogy a magyarok (és a németek) elleni megtorlás végleg feledésbe merüljön.

A részbeni magyar–szerb megbékélést szolgálta, hogy 2013. június 26-án Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő együtt koszorúzott Csúrog község határában az ártatlanul kivégzett magyar áldozatok újonnan emelt emlékhelyén. Ezután Áder felszólalt a szerb parlamentben, és bocsánatot kért a második világháború idején a magyarok által a Vajdaságban a szerbek ellen elkövetett bűnökért. A szerb elnök, Nikolić válaszában azonban nem kért bocsánatot azokért a bűnökért, amelyek szerb részről érték a múltban a délvidéki magyarságot. Miért maradt el a bocsánatkérés, mennyire volt és mennyire őszinte napjainkban déli szomszédunknál a kiengesztelődési akarat? Előjáróban meg kell állapítanunk, hogy Szerbiában súlyos társadalmi és politikai tényezők akadályozzák a valódi megbékélési folyamatot, amely azonban nem történhet meg csupán egyetlen, akár legfelsőbb közös államfői cselekménnyel. Ez utóbbi csak elindítója lehet a kölcsönös kiengesztelődésnek. Szerbiában a magyar–szerb történelmi megbékélés elé gátat vet, hogy ezt megelőzően a szerbség a saját sorain belül nem rendezte a megbékélés kérdését; merthogy máig ellentétek feszülnek a szerbségen belül a kommunista partizánok és a királysági csetnikek leszármazottjai között.

Az előbbiekhöz kötődik, hogy a legújabb szerb kutatások már elismerik, hogy az 1944. október és 1945. február közötti katonai közigazgatás idején tömeges (szerb szóhasználat) „likvidálások” történtek. Az ártatlan magyar vértanúk számát leginkább csak 5 ezer főre becsülik. Ezzel ráadásul azt igyekeznek sugallni, hogy ez nagyjából azonos az 1942-es razzia szerb áldozatainak számával, a kettő tehát kiegyenlíti egymást. Ezt a szerb álláspontot képviselte A. Sajti Enikő szegedi történész is.

[...]

E kötet szerzője az előbbiekkal szemben 2021-ben az alábbi eredményekre jutott: immár nyolc évtizede, 1944–1945 fordulóján, a Délvidéken Tito marsall a háború végén tömegesen állt csetnikekkel megerősödött partizáncsapatai és büntetőszerve, az OZNA népirtást (genocídiumot) követtek el az itt élő magyarság ellen, a volt Jugoszlávia területén összesen 512 településen erőszakos cselekményeket a magyar nemze-

ti kisebbség ellen. Mindez részletezve: Bácska 108, Nyugat-Bánság (Bánát) 125, Szerémség 82, Drávaszög/Baranya 22, Kelet-Szlavónia és Nyugat-Szerémség 52, Közép-Horvátország 79, Muraköz 5, Horvátország más területei: Otocsác, Sziszek 2, Fiume (Tenger mellék), Dubrovnik (Dalmácia), Muravidék/Szlovénia 38, Bosznia-Hercegovina 2 település. A megtorlás fő csapása tehát a Vajdaság (Bácska, Nyugat-Bánság, Szerémség) volt, ahol az érintett 315 városban és községben (az összes 61,5%-ában) a délvidéki magyarság döntő része élt.

[...]

Összesítve e kötet szerzőjének kutatási eredményeit: 1944–1945-ben a Délvidéken, továbbá Horvátország területén, valamint a Keresztúton összesen 10 365 magyar áldozat nevét sikerült azonosítani, emellett a becsült vértanúk száma elérte a 25 706 főt. A kettő egybevéve: 35 921 fő. Mint többször utaltunk rá, még ez sem a végeredmény, mert a listák korántsem teljeseek: hiszen különösen a Nyugat-Bánságban, a Szerémségben és Szlavóniában még jó néhány ezerre tehető az ismeretlen magyar áldozatok száma; tehát összességében legalább 40 ezer, de lehet, hogy ennél is több vértanúval kell számolnunk. Ha ehhez hozzáadjuk az újjáalakított Jugoszlávia területén szovjet mintára megtervezett légerőkben odahaltakat, akkor az áldozatok száma elérheti a 100 ezer főt. Az egyik leghírhedtebb az Adriai-tengerben fekvő Goli otok (Kopár-sziget) büntetőtelepe, ahol az 1940–1950-es években számos délvidéki magyar, főként értelmiségi is raboskodott.

[...]

Összegzésünk szerint napjainkban a volt Jugoszlávia területén, 70 településen található ismert helyű, illetve fennmaradt tömegsírok. A Bácskában 40, a Nyugat-Bánságban (Bánát) 18, a Szerémségben, a Drávaszögben, Szlavóniában és a Muravidéken egyenként 3-3, összesen 12 helységben. A nyughelyek egy részét a helyi jugoszláv/szerb hatóságok az 1944. októberi–novemberi tömeges megtorlást követő években, évtizedekben a már említett módszerekkel, illetve módon igyekeztek eltüntetni, felszámolni, hollétüket kitörölni a magyarság em-

lékezetéből. Meggyalázva az áldozatokat, különféle létesítményeket, épületeket, betonozott piaci elárusítóhelyet, labdarúgópályát, pályaudvart, sőt lakótelepet stb. építettek, vagy csoportokat ültettek a földi maradványaikra. 1944. október és 1948. március között a Délvidéken létesített 113 koncentrációs-, halál-, és munkatábor (nevesített és különböző adatok alapján becsült) ismert vértanúinak száma: [...] Összesen: 35 963 vértanú, akiknek többsége német, kisebb része magyar volt.

A nemzetközi jogban a népirtás (genocídium) el nem évülő emberiség elleni büntettnek minősül. Ennek következtében a délvidéki magyarság 1944–1945. évi elpusztítása kapcsán Magyarország eljárást kérhet a felelősség megállapítására. Továbbá anyagi, természetbeni kárpótlást az annak idején jogtalanul elkobzott javakért. Mindehhez az illetékes nemzetközi szervezetek támogatására is szükség van, amely – véleményünk szerint – megszerezhető. Ennek ellenére az eljárás kérelmezése napjainkig nem történt meg.

A délvidéki magyar közvélemény egy része szerint, bár sok minden tisztázódott, de az illetékesek számos kérdésnek, ügynek még nem jártak utána. Ezek között az egyik legfontosabb, hogy még mindig vannak jelöletlen tömegsírok. A megbékélés emelkedett törekvéseit gyakran kioltják a hétköznapi nehézségek, a valóság. A vajdasági magyarok rehabilitációs és kárpótlási eljárásai vontatottan haladnak. Bár Csúrog, Mozsor és Zsablya egykori magyar lakóinak kollektív bűnösségét eltörölte a szerb állam, a meghurcolt, ma már igen idős túlélőknek, illetve a legyilkolt áldozatok leszármazottjainak kell bizonyítaniuk ártatlanságukat. A valódi megbékélés ideje csak akkor jön el, ha Vajdaság-szerte és a volt jugoszláv területeken minden jelöletlen magyar sírt megjelölnek, ha megközelítő pontossággal összegzik az áldozatok számát, és végre a szerb fél részéről is megtörténik az őszinte bocsánatkérés.

A szerb közvélemény nagy része ma is úgy tudja, hogy a Délvidéken azért laknak magyarok, mert 1956-ban odamenekültek a Kádár-terror elől, de már eleget „vendégeskedtek, ideje hazamenniük”. A szerb emberek többségében továbbra is elevenen él a partizánkultusz, hogy a szerb antifasiszta nép, a magyar viszont fasiszta. Félő,

hogy Magyarország támogatásával Szerbia úgy lesz az Európai Unió tagja, hogy valójában nem rendezett a délvidéki magyarság helyzete, mert az 1944–1945-ben legyilkolt tízezrek, a csonka hazába s a világba menekültek-üldözöttek és le-

származottjaik rehabilitálása, kárpótlása végül nem történik meg. S ha Szerbia már az EU tagja lesz, ezt az ügyet is ugyanúgy a szőnyeg alá seprik majd, mint a cseh és a szlovák belépéskor a Beneš-dekrétumokat.

DE PROFUNDIS I.

Mélységből kiáltunk hozzád, Uram.
Uram, hallod-e zokogásunkat?
Vérrel sírunk, mert kiapadt szemünk.
Ó, látod-e Uram, szörnyű sorsunkat?
Véresre vertek, s házunkból kiűztek.
Sokat közöttünk élve temettek.
Meggyalázták szép, tiszta lányainkat,
Szemünk láttára, ó, jaj, anyánkat.
Állatként helységről helysége terelnek,
Naponta soraink fogynak-gyérülnek.
Étlen-szomjan kell vinnünk az igát,
Templomainkat velünk bontatják.
Szép reményünket sárba tiporják,
Gyermekeinket bűnre tanítják.
Csak a fejük nő bambán – nagyra,
A bűn szívüket korán tönkre marja.
A mélységből kiáltunk Hozzád, Uram;
Uram, figyelmezz gyenge szavunkra!
1947

Jung Tamás címzetes püspök

Vers a könyv hátlapjáról

Bele merünk nézni végre a szerbekkel a történelmi bűnök mély kútjába?

– interjú Mező Gáborral a délvidéki népiirtásról

„Hogy ez az etnikai tisztogatás mennyire »sikeres« volt, azt az is mutatja, hogy például az áldozatok leszármazottainak jelentős része már magyarul sem tud. Tito terve végül is félig-meddig sikeresen bevált...” – nyilatkozta a *Hirado.hu*-nak Mező Gábor, akivel a nemrég megjelent *A népiirtás csöndje* című kötetéről beszélgettünk. A kutató, újságíró ennek ellenére nem gondolja úgy, hogy a történetek elengedése, szőnyeg alá söprése a megoldás. Sőt, hisz benne, hogy minden egyes filmmel, könyvvel, cikkel egy kicsit megkönnyebbülnek a délvidéki magyarok. Mező Gábor azt vallja, „ahhoz, hogy begyógyuljanak a sebek, először fel kell vágni a tályogot”, s még a világ legjobb kosárlabdázójával is szívesen leülne, hogy kibeszélje vele a dolgot. Igaz, azt is elismeri, hogy a történetek felkutatása néha féltelmetes: mint belenézni abba a kútba, amelyben egy meggyalázott fiatal magyar asszony lelta a halálát a vérengzés idején.

A délvidéki népiirtásról írtál könyvet, miközben a kommunista állambiztonság máig hadonászó csápjainak felkutatásáról vagy ismert. Csak nem érintett vagy családirag a szomorú történetben? Vagy miért választottál egy nem a profilodba illő témát?

– Nincs családi érintettségem, de érdekes, hogy ezt kérdezed: Cseresnyés Magdolna – aki a téma szakértője, illetve a számtalan kötetet megjelentető Keskenyúton Alapítványt vezeti – is azt mondta, azért különleges, hogy erről írok könyvet, mert általában azokat foglalkoztatja ilyen szinten a délvidéki népiirtás, akik érintettek.

Akkor hogyan jött az ötlet? Olvastál valamit erről, és annyira felbosszantott, hogy beleástad magad a témába?

– Tulajdonképpen közvetetten ez a történet is a profilomba illik, az ötlet ugyanis úgy jött, hogy régebben elolvastam egy nyolcvanas évekbeli jelentést. Egy „Albert” fedőnevű ügynök ment a vonaton, és kihallgatta, ahogy ismeretlen emberek beszélgettek arról, hogy a bezdáni vérengzésnek közeleg az évfordulója, és szeretnének Jugoszláviában megemlékezést tartani. Sohasem hallottam ilyesmiről. Ennek aztán utánajártam, és arcul csapott: hogy lehet, hogy addig nem hallottam ezeket a nagyon durva történeteket? Például összeterelték a férfiakat. Férfiakat?! Tizenhat éves gyerekeket is. Az egyik magyar apával ment magától a fia, ugye azt hitték, dolgozni viszik őket. A gyerek még tizenhat éves sem volt, őt nem vittek volna el a partizánok, csak nagyon apás volt, ment utána. Az egyik partizán megszánta, haza akarta zavarni, de nem sikerült neki. A fiú az apjával akart maradni. Végül belelőtték őt is az árokba.

Borzasztó és egyben sajnos jellemző története a századnak.

– Igen, az, de erről a konkrét történetről és a délvidéki népiirtásról nagyon keveset hallani. Nem vagyok rá büszke, mert ez valamennyire az én felelősségem is, de körülbelül harminchárom éves koromig semmit sem tudtam erről. Pedig már akkor is jól ismertem a huszadik századi történelmet. Ez is azt jelzi, mennyire kibeszéletlen témáról van szó. De nevezhetném tabunak is.

Biztos, hogy még mindig tabutéma? Emberemlékezet óta nem voltunk ilyen jóban a szerbekkel. És különös módon a helyi magyar kisebbségnek ma – legalábbis papíron – több kollektív joga van, mint a legtöbb szomszédunknál. Pedig nem is EU-tagországról beszélünk...

– Igen, ez valóban különös helyzet. Én is örülök a jó viszonynak, sohasem gondoltam el-lenségesen a szerbekre. De azért a törtéte-ekkel való szembenézés mégis hagy maga után kívánnivalót.

Eltitkolják?

– Igen is, meg nem is. Volt hivatalos bocsá-natkérés. De felemás bocsánatkérés volt. Úgy kezelik, mintha az áldozatok háborús bűnösök lettek volna, mintha túlkapások történtek volna a rendteremtés közben. Pedig ez tudatos nép-irtás volt. Meg – tegyük hozzá – közben bosszú a hideg napokért, amikor a magyar hatóságok végeztek több ezer szerbvel és zsidóval. Köz-tük sok teljesen ártatlan emberrel. De **nagyon fontos, hogy kimondjuk: népirtás volt, nem csupán bosszú, és főleg nem túlkapás.** A ma-gyarokat ki akarták irtani arról a földről, legalább-is a számukra „megfelelő mértékre” visszaso-rítani. A másik ok, amiért felemásnak tartom a bocsánatkérést, hogy a szerb történészek által elfogadott álláspont szerint a valóságosnál jóval kevesebb magyar áldozat volt. Ez nem apró té-vedés. Eddig a komolyan vehető kutatók inkább húsz-harmincezerre becsülték a kivégzett, gyak-ran lemészárolt magyarok számát, de az utób-bi évek eredményei alapján az látszik, hogy ez még jócskán mehet felfelé. Ez nem számháború, de valószínűleg közelebb járunk a negyvenezer megölt, meggyilkolt magyarhoz. De egyébként sem lehet mindezt így összefoglalni, hogy Ro-bert Merle „nácijához” hasonlóan számolgatunk, mint a Mesterségem a halálban. Ennyi és ennyi halott, aztán kész... Aki ezt túlélte, azt is meg-nyomorították egy életre lelkileg. És még csak nem is beszélhetett róla a kommunista diktatú-rában, miközben másodrendű állampolgárként élt a saját szülőföldjén. **És hogy ez az etnikai tisztogatás mennyire „sikeres” volt, azt az is mutatja, hogy például az áldozatok leszármazottainak jelentős része már magyarul sem tud. Tito terve végül is félig-meddig sikere-sen bevált...**

Elnézést a bugyuta hasonlatért, de nem olyanok vagyunk mi ma a szerbekkel, mint egy házaspár két tagja, akik úgy dön-te-nek, inkább nem hozzák elő többet a régi

sérelmeket, hiába kibeszéletlenek, hanem inkább a jelenre koncentrálnak? Mintha ez működne.

– Jó hasonlat. Most működik. De jól tudjuk, hogy a régi sérelmeket nem lehet örökké a szőnyeg alá söpörni. Ha valakit megcsaltál, az előbb-utóbb újra és újra elő fog jönni. És itt nem megcsaltad, hanem lebaltáztad az édesapját. Furcsának tartom azt a megjegyzést, amikor va-laki azt mondja, most olyan jóban vagyunk, mi-nek ezt bolygatni. Mikor beszéljük meg, ha nem most, amikor jóban vagyunk? Most kell őszinté-nek lenni, most kérhetünk is, hiszen a szerbek is érzik, hogy szükségünk van egymásra. Én a magánéletemben is hiszek a kibeszélésben, a kimondott szó erejében, nyilván ezerszeresen ebben az értelemben.

Ez az egymásrautaltság is lehetne egy alapélmény közöttünk. Hiszen legkésőbb a törökellenes háborúban rájöttünk, mekkora szükségünk van a másokra.

– Ez akár egész Közép-Európára igaz lehet, de valóban a szerbekkel kapcsolatban fokozot-tan az, mivel végvárterületről beszélünk. Közös dicsőségeink is vannak, a nándorfehérvári vagy másként: belgrádi diadal. Nem véletlen, hogy né-hány éve a mi Hunyadi Jánosunknak szobrot ál-lítottak Szerbiában.

Mennyire vagyunk időben, hogy ennyi év-tized után helyre tegyük a népirtás emléke-zetét?

– Abból a szempontból elkéstünk, hogy az ál-dozatok közvetlen leszármazottainak nagy része már elhunyt. Esetleg nagyon idős. Ők még átél-ték ezt az egészet, és úgy élték le az életüket, hogy nem tudták, hol vannak a rokonaik földi ma-radványai. Nem gyászolhatták meg őket rende-sen, el sem temethették őket. Ha már itt tartunk, **utálom azt a kifejezést, hogy „újrateremtés”.** A kommunisták áldozataival kapcsolatban szokás ezt használni. **Már elnézést, ezeket a magya-rokat nem újrateremtetni kell, hanem eltemetni!** Nem eltemették, hanem legfeljebb elhantolták őket, a végtisztességet sem kapták meg. Éppen, mint az ötvenhatosok. Egyébként hátborzongató, hogy a kommunista diktatúra mindig mindenhol ugyanazt az arcát mutatja: Jugoszláviában volt,

hogy az elhantolt áldozatok fölé lakótelepet építettek. Ki fogja azokat lerombolni?

És azokat, amelyeket a lerombolt magyar templomok helyére építettek? Nyilván senki, hiszen családok élnek ott. Ezek jóvátehetetlen dolgok. Azt viszont elérhetnék, hogy az áldozatok méltó emlékhelyeket kapjanak, amelyeket utána nem rongálnak meg állandóan. Talán ebben is javult már a helyzet.

A délvidéki népiirtásról szóló könyv szerzőjeként milyen érzés átmenni Szerbiába? Félelmetes?

– Azt azért nem mondanám, de ha egy bizonyos helyre vagy inkább történetre gondolok, mindig beleborzongok. **Van egy kis falu odaát, ahol áll egy kút. Abba dobtak bele egy fiatal magyar asszonyt a népiirtás idején, miután megerőszkolták és szétkaszabolták. Megszentelt kútba, egy szerb szentről kapta még a nevét is.** A történetek óta már volt arról szó, hogy újraszentelik, ebben részt vettek volna a katolikusok, a reformátusok és az ortodoxok is, de ez még mindig nem történt meg tudtommal. Tervben volt, hogy kimegyünk oda egy stábbal dokumentumfilmet forgatni, de aztán jött a járvány. Mindig eluralkodik rajtam a félelem, ha arra a helyre gondolok, hogy mi fog történni, majd ha egyszer ott leszek. Bele merek-e nézni a kútba? Nem úgy értem, hogy odamegyünk, és a szerbek megvernek minket, nem ettől tartok. Hanem attól, hogy nem tudom, hogyan fog hatni rám, ha a valóságban is látom azt, amiről eddig csak olvastam.

Mindig ez a kút jut eszedbe Szerbiáról?

– Egyáltalán nem. Nagyon szeretem a kosárlabdát, és ebben a sportágban még mindig az amerikai liga a csúcs, az egyik nagy kedvencem is ott játszik, de nem amerikai, hanem szerb gyerek. Ő Nikola Jokić. Egy magasra nőtt center, óriási figura, de átvitt értelemben is. A világ legjobb játékosa, aki magasról tesz rá, hogy a világ legjobb játékosa. Még a közösségi oldalakon sincs fenn, viszont szeret hazajárni Szerbiába mulla-

tozni rendes délszláv zenére. Na, ő például Zomborban született, a népiirtás egyik helyszínén. Rólam is sokat elárul, hogy Jokićról mostanság sokszor ez jut eszembe... Néha elgondolkodom rajta, milyen lehetne leülni vele beszélgetni erről. Egyáltalán tud-e bármit arról, hogy a szülőföldjén magyarokat irtottak módszeresen, vagy hogy miként reagálna a témára? El tudom képzelni róla, hogy intelligensen, vagy nem lenne ellenséges legalábbis.

Érdekes, az utóbbi években egyre természetesebb, hogy s szomszédokkal szimpatizálunk sporteseményeken.

– Én gyerekként már '94-ben is a bolgároknak meg a románoknak drukoltam a nagy csapatok ellen. A szerbeknek általában szurkolok, ha nem ellenünk játszanak, mert tetszik, hogy minden sportot nagy szívvel űznek. Mindig magabiztosak, odateszik magukat, óriási küzdők. **Ha Délvidéken születtem volna, valószínűleg más lenne a helyzet. De lehet mit tanulni tőlük,** például a kisugárzást, a megtörhetetlenséget, azt, amelyik, mondjuk, a férfi vízilabdázóink vagy kézilabdázóink sajátja is.

Még a végén kiderül, ha nem tettünk volna ennyi rosszat egymással a múltban, még egész rokonszenvesnek is ítélnék meg egymás habitusát, temperamentumát a szerbekkel.

– Ahhoz, hogy begyógyuljanak a sebek, először fel kell vágni a tályogot. Először műteni kell. Meg kell nyugtatnunk a halottainkat azzal, hogy emlékszünk rájuk, és kikényszerítjük, hogy a szerbek is emlékezzenek. **Hiszem, hogy minden egyes filmmel, könyvvel, cikkel egy kicsit megkönnyebbülnek az ottani magyarok. Óriási tett, hogy megmaradtak, emberek, magyarok maradtak, túléltek a titói, majd a polgárháborús korszakot.** Ez talán egy pozitív üzenet. A megmaradás. Jöhet a traumák kibeszélése, majd a párbeszéd.

Megjelent: 2024. 01. 17., Hirado.hu

Eltitkolt népirtás – rekviem a délvidéki magyarokért

Kerekasztal-beszélgetés

A budapesti Józsa Judit Galériában 2024. február 6-án mutatták be **Botlik József** *Eltitkolt népirtás a Délvidéken* és **Mező Gábor** *A népirtás csöndje – Rekviem a délvidéki magyarokért* című könyvét a Bánffy György Kulturális Szalon és a Keskenyúton Alapítvány szervezésében. A kerekasztal-beszélgetést **Molnár Adrienne** történész, a Segmina Film alapítója vezette. Ennek az estnek a szerkesztett, rövidített változatát közöljük a meghívóról kölcsönzött ajánlással: „*Botlik József történész tudományos igényességgel és részletességgel, Mező Gábor újságíró fiatalos rácsodálkozással és bátorsággal mutatja be az 1944–45-ös délvidéki magyarirtás történetét. Mindketten keresik a választ arra is, hogy kik, miért és hogyan törekedtek arra, hogy a kommunista partizánok Tito vezetésével végrehajtott tudatos népirtása a feledés homályába merüljön.*”

M. A.: Szeretettel köszöntöm beszélgetőpartnereimet én is, a titulusokat már nem mondom el, hiszen ezt Józsa Judit házigazdaként megtette helyettem. Arra szeretném kérni Botlik Józsefet, hogy helyezze történelmi összefüggésbe ma esti témánkat. Miként éltek együtt Délvidéken magyarok, szerbek, horvátok, németek, románok; milyenek voltak az etnikai arányok, viszonyok, és hogyan alakult a Trianon utáni helyzet?

B. J.: Először is szeretettel köszöntök mindenkit. Amit kérdezett, egy háromórás előadásnak vagy egy féléves doktori kurzusnak a témája lehetne. Tehát igyekszem összefoglalni az ezzel kapcsolatos legfontosabb tényeket. Ez a táj Dél-Magyarország, de Délvidéknek is nevezzük, mely fogalom a Felvidék mintájára a 18–19. században a Bácska és a Bánság el-

„A kikért nem szólt a harang”

A Bánffy György Kulturális Szalon és a Keskenyúton Alapítvány tisztelettel meghívja Önt és kísérőjét

Botlik József és Mező Gábor
könyvének bemutatójára.

A kerekasztal-beszélgetést Molnár Adrienne,
a Segmina Film alapítója vezeti.

2024. február 6. kedd, 18 óra
Józsa Judit Galéria (Budapest, V. Városház u. 1.)

A helyszínen a kötetek megvásárolhatók.

A belépés ingyenes,

de kérjük, részvételi szándékát jelezze a szalon@banffyszalon.hu e-mail címen.

Botlik József történész tudományos igényességgel és részletességgel, Mező Gábor újságíró fiatalos rácsodálkozással és bátorsággal mutatja be az 1944-45-ös délvidéki magyarirtás történetét. Mindketten keresik a választ arra is, hogy kik, miért és hogyan törekedtek arra, hogy a kommunista partizánok Tito vezetésével végrehajtott tudatos népirtása a feledés homályába merüljön.

nevezésére alakult ki. A középkorban ezt a területet Alsó-Magyarországnak vagy Alvidéknek hívták, amelybe a déli vármegyéket, illetve a Dunán és a Száván túli bánóságokat is beleértették. Magyarországnak az egyik leggazdagabb tája volt ez a térség, a középkorban például Szerémség a bortermeléséről volt híres, az itteni bortermelők később a törökök elől menekültek el Tokajba. Az oszmán hódoltság teljesen kiirtotta Magyarországnak déli részét, ezt követően idegen népek, elsősorban németek betelepítése kezdődött a Habsburg-uralkodók alatt, különösen Mária Terézia királynő, majd fia, II. József, a „kalapos király” idején. A Délvidéken ezért már a 18. században soknemzetiségű lakosság alakult ki, ahová a császári hatóságok a magyarságnak csak utolsóként engedélyezték a vissza-, illetve a letelepülést. Hasonló folyamat zajlott le, mint Erdélyben az oláh (román) Horea és Cloșca-féle felkelés idején, 1784-ben, amikor Erdélyben tömeges magyarítás történt a Habsburg császári udvar és ügynökei tevékeny közreműködésével. A 18. századtól Délvidékre elsősorban németeket költöztettek be a hatóságok, de vallonokat, spanyolokat, itáliaiakat is. A németek (svábok) mellett a területen jelentékeny számban rácok (szerbek), oláhok (románok) is éltek. A magyarság csak fokozatosan települhetett le, illetve vissza a szülőföldjére.

Az 1920. júniusi trianoni békediktátum idejére vegyes lakosságúvá vált Délvidéket a győztes antanthatalmak kettévágták. A Bácskát és a Bánság nyugati részét a délszláv királysághoz, vagyis a Szerb–Horvát–Szlovén Államhoz csatolták, amelyet szerbül és németül Bánátnak kezdtek nevezni. Magyarul helyesen Nyugat-Bánság. A Bánság nagyobb, kétharmad táját Románia vehette birtokba. Ezt követően a délszláv királysághoz rendelt területet a magyar köztudat továbbra is Délvidéknek nevezte. Eközben a Romániához került Kelet-Bánság viszont betagozódott az akkor kibővült Erdély-fogalomba, mert a román uralom alá került egész elszakított ősi magyar területet Erdélynek kezdték nevezni. A délszláv királyság (az ország csak 1929 októberében veszi majd fel hivatalosan a Jugoszlávia nevet!) által bekebelezett Délvidéken a trianoni diktátum idején mintegy 500-600 ezer magyar élt. Viszonylagos többséget alkotott Bácskában, de a Nyugat-

Bánságban is erőteljes magyar közösségek laktak. Főleg a városokban, Nagybecskereken és Nagyikindán, a volt Torontál vármegye északi szögletében, továbbá jelentős nyelvszigeteken, elsősorban Torontálvásárhely nagyközségben.

1941 áprilisában – bolsevik és liberális megfogalmazás szerint – Magyarország megszállta a Délvidéket. Kérem, nem így történt, hanem két évtizedig tartó idegen, szerb uralom után a trianoni diktátumban elszakított terület újraegyesült Magyarországgal. Előtte azonban brutális beolvasztó szerb nemzetiségi politika sújtotta a délvidéki magyarságot. Az egyetemen történész doktoranduszhallgatóimnak szoktam volt mondani, amikor a Délvidék történetét oktattam: a Balkán nemcsak földrajzi és geopolitikai fogalom, hanem különleges magatartásforma és lelkiállapot. Ez elsősorban a románokra és a szerbekre érvényes: egyet mond, mást gondol, és harmadikat cselekszik. Csak gondoljunk vissza 1878-ra, amikor megalakult Románia, és rögtön kitűzte a következő területi célt: a Dnyeszter folyótól a Tiszáig való terjeszkedést. Mindez ügyes és szerencsés nemzetpolitikával alig negyven év alatt, 1918–1920-ban csaknem teljesen megvalósult, a Magyarországnak meghagyott keskeny Tiszántúl kivételével...

M. A.: Térjünk vissza 1940–1941-re: mi történt akkor, milyen előzményei voltak az 1944–45. évi népiertásnak?

B. J.: Az 1941. áprilisi hazatérés vagy újraegyesülés a magyar kormányzat két világháború közötti, vagyis a Horthy-korszak következetes nemzetpolitikájából következett. A trianoni diktátum után azzal indult, hogy *Nem, nem soha!* és *Mindent vissza!*, amely később, alig több mint másfél évtized múltán – amit egyes baloldaliak, liberálisok szeretnek elhallgatni – már a valós helyzethez alkalmazkodott. A magyar kormány ugyanis 1938 őszén etnikai alapon követelte vissza Csehszlovákiától a felvidéki magyarok által döntően lakott területeket. Mindezt egyes liberális történészek elhallgatják, mivel egyszerűbb a magyarokat fasisztázni. Az első bécsi döntéssel 1938. november 2-án így egyesülhettek újra Magyarországgal a 90%-ban magyarok által lakott felvidéki területek a csallóközi Somorjától az ugocsai Feketeardóig, több mint 600 km hosz-

szű sávban. Ennek a nemzetpolitikának volt a folytatása Kárpátalja hegyvidéki tája 1939 márciusában, Észak-Erdély és a Székelyföld 1940 augusztusában, majd a Délvidék jelentős részének a hazatérése 1941 áprilisában. A korabeli magyar közvélemény akkor egyöntetűen azt vallotta, amit a csekély baloldal is elismert: a trianoni békediktátum mélységesen igazságtalan és kegyetlen volt, ezért jogosak a területi visszacsatolások. Amikor Jugoszlávia 1941 áprilisában felbomlott, Magyarország csak azután indította meg csapatait a délvidéki magyarság védelmére, miután Horvátország kikiáltotta a függetlenségét. Tehát nem szegte meg az 1940. december 12-én Belgrádban kötött magyar–jugoszláv barátsági szerződést, amivel alaptalanul vádolják. A magyar kormány ekkoriban a Nyugat-Bánság (Bánát) hazatérésére is számított. Ez azonban nem történt meg, mert azt is megszállta a német hadsereg, majd június elején külön körzetként (okrug) Szerbiához csatolták. Irányítását a bánáti némettség vette át, egy segédében (kormányzó) került az élre, akinek helyettesévé a magyarság vezetőjét, Jeszenszky Ferencet nevezték ki. Ekkor újra engedélyezték a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület (BMKSZ) működését, amely megkezdte a tagtoborzást, és 1941. december közepén már 89 fiókegyesületben 88 ezer tag tevékenykedett. A szervezési munkával párhuzamosan a szövetség népszámlálást is tartott, mely szerint Nyugat-Bánságban akkor 117 212 magyar élt – ez a szám megközelítette az ott élő németek számát.

M. A.: Milyen volt a viszony a magyarok és a németek között?

B. J.: A magyarság akkor már két évszázada szükségképpen együtt élt a németekkel (svábokkal) a Bácskában, de Hitlert nem kedvelte. A magyar kormány 1941 áprilisa után a Délvidéken is hasonlóan oldotta meg az országgal újraegyesült terület törvényhozási képviseletét, mint azt előző években a Felvidéken, Kárpátalján, Észak-Erdélyben és a Székelyföldön tette. A helyi magyarság soraiból a két évtizedig tartó kisebbségi korszakban a nemzete érdekeiért küzdött, kiemelkedő közéleti személyiségeket a miniszterelnök hívta be az Országgyűlés Képviselőházába, illetve nevezte ki a Felsőházba az államfő, Horthy

Miklós kormányzó. (Erről szól a *Nemzetünket szolgálták* című, több mint 800 oldalas könyvem, amely 2020-ban jelent meg a Keskenyúton Alapítvány kiadásában. Ebben a négy hazatért területről behívott, illetve kinevezett, összesen 226 képviselő és felsőházi tag életrajzát közöltem.) A Délvidéket 1942 és 1944 között 26 honatyja és 15 felsőházi személyiség jelenítette meg a magyar törvényhozásban: elsősorban a többségi magyarságból, de helyet kaptak köztük a nemzeti kisebbségek, a szerbek és a németek követői is. Például: Irinej Ćirić újvidéki görögkeleti szerb püspök, Bogdan Dunderski óbecsei földbirtokos, Milan L. Popović lapszerkesztő, akit később Tito marsall egyik hadbírósa ítélt halálra, majd kivégezték. Mások 1944–1945 fordulóján Nyugatra menekültek: Hamm Ferenc (Franz) szerkesztő, Spreitzer József és Trischler József, mindketten mérnökök. A Tito vezette partizánhadsereg az akkor mintegy 350 ezer délvidéki némettség egyharmadát a szülőföldjén kiirtotta, a többi elűldözte.

M. A.: Mielőtt rátérnénk a mai témánkra, röviden beszéljünk az újvidéki razziáról. Mit követtek el a magyarok?

B. J.: Erről készült egy film a *Hideg napok* című könyv alapján, amelynek szerzője Cseres Tibor, akit atyai barátomnak tekintettem, mert ő is erdélyi származású, Gyergyóból való volt, mint én. Egyszer a Tokaji Írotáborban azt mondta többünknek: nagyon megbánta, hogy megírta az 1942-es hideg napok történetét. Azért, mert nem gondolta volna, hogy azzal milyen sok kárt okoz a nemzetének. Olyan jóhiszemű volt, hogy elvárta: viszonzásul egy szerb író majd megírja az 1944–1945-ös „hideg hetek” történetét. Azt mondta: ha addig él is, s a rendszer valamit változik, és lehetősége lesz rá, meg fogja írni a *Vérbosszú Bácskában* című könyvét. Cseres Tibor tehát már évekkel korábban készült e művére, amely 1991-ben jelent meg, ezt aztán dedikálta nekem a Tokaji Írotáborban. Jómagam korábban, már 1977-ben, egyetemista koromban hallottam az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, Csatári Dániel történészprofesszor óráján Tito marsall partizánosztageinak a délvidéki magyarirtásáról. Azóta is büszkén vallom, hogy Csatári-tanítvány vagyok. Aztán 1981-ben ő volt a témavezetője az

erdélyi magyarság 1918–1940 közötti helyzetéről írott egyetemi doktori dolgozatomnak, amelyet sikeresen megvédtem.

M. A.: Köszönöm szépen. Tehát hallottuk, Botlik Józsefnek mi volt az indíttatása, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzon. Most Mező Gábort is vonjuk be a beszélgetésbe. Te miért kezdél ezzel foglalkozni, hiszen nem történész vagy, hanem kutató, újságíró?

M. G.: Én is köszönöm szépen a meghívást. Az, ahogyan én belefutottam ebbe a szörnyű tragédiába, szerintem sokat elárul arról, hogy hogyan kezelték ezt évtizedekig. Nem sokat hallottam róla, vagy inkább semmit. Olvastam egy szörnyű jelentést, abból felidéznek egy esetet. Amikor Bezdánban összegyűlnek a túlélők emlékezni a '80-as évek elején, az állambiztonsági ügynök nagyon megőrül, és jelenti, hogy ezt meg kell figyelni. Ez miért fontos? Azért, mert ezt a témát elhallgatták. **A két kulcsszó szerintem az egészsel kapcsolatban: az első, hogy ez népirtás volt, és ki kell mondanunk, hogy el volt titkolva.** Kérdeztem az 1942-es hideg napokról, amelyek szerintem bőségesen dokumentálva vannak. Az idősebb korosztály mindenképpen tud róla, Cseres Tibor könyvet írt róla, és abból készült egy film, amelyet egyébként ő maga kritizált, hogy nem ilyenek képzelte el a filmet. Én újságíró vagyok, és egy kicsit cinikusabb, ekként nehezen tudom elhinni azt, hogy egy művelt és tájékozott Cseres Tibor, aki a Kádár- és az Aczélrendszerben élt, annak minden eresztékét, a cenzúrát és mindent ismert, komolyan azt gondolta, hogy a szerbek ezt meg fogják írni. Ha meg is írják, akkor éppen úgy jelenik meg, ahogyan megjelent, esetleg egy novellában, így-úgy sejtetve, Koncz Zsuzsát idézve: *jelbeszéddel*, tehát nem nyíltan kimondva a tényeket. Jó, hogy most már tudunk erről beszélni. Nagyon jó, hogy Botlik úr egy hatalmas kutatómunka eredményeként egy ilyen művet tett le az asztalra. Ezt csak ajánlani tudom, mert ebben minden benne van, pontosan dokumentálva. Hogy ezek a művek megjelenhetnek, a Keskenyúton Alapítványnak ebben (egy régi rossz kifejezést használva) „úttörő” szerepe van. Azt is nagyon fontosnak tartom, amire Botlik úr is célzott, hogy gyakran azokat a kifejezéseket használjuk, és azokat a fogalomrendszereket,

amelyeket a bolsevikok, kommunisták és liberálisok erőltettek ránk. Nagyon fontos, hogy ezektől megszabaduljunk, ami nem könnyű, én is sokszor ezeket a kifejezéseket használom. **A hideg napok egy nagyon súlyos bűn volt, de azért azt is hozzá kell tenni, hogy egyrészt volt előzménye, másrészt volt egy nagyon komoly kivizsgálás a magyar hadsereg részéről: kárpótlás, felelősségre vonás. Az, ami 1944–45 telén történt, vagy pontosabban, ami akkor elkezdődött, hiszen tovább tartott, amellyel, hogy részben bosszúból eredt, egy tudatos népirtás volt. Ha csak bosszúként kezeljük, akkor éppen elveszük a teljesebb igazságot, hogy ez az egész összehangolt akció tudatosan arra alapult, hogy szlávósítsák ezt a területet.**

M. A.: Olvastam mindkettőtök művét, történt egy népirtás, elvittek magyarokat munkatáborokba. A tényekre szorítkozva: mi is történt pontosan 1944–45-ben?

B. J.: Matuska Márton 1990–1991 fordulóján az újvidéki *Magyar Szóban* közölte híressé vált cikksorozatát *Negyvenöt nap negyvennégyben* címmel. Ez az időszak, 1944. október–november valóban a népirtás csúcspontja volt. A délvidéki magyarellenés öldöklés azonban nem másfél hónapig, hanem egy évig tartott, mert 1945 tavaszán és nyarán is folytatódott. Tehát nemcsak a Nyugat-Bánságot, Bácskát és a Drávaszöveget, hanem Szerémséget, Szlavóniát, Muraközt, Közép-Horvátországot, a horvát fővárost, Zágrábot és környékét, Muravidéket, sőt még Fiumét s Raguzát, vagyis Dubrovnikot is elérte, mert e tájon is gyilkoltak le magyarokat Tito marsall partizánosztagai. Cseres Tibor könyvében és számos kiadványban nem esett szó az ún. keresztútról (Križni put). Tito hadserege elől 1945 májusában mintegy 300 ezer horvátországi, boszniai és más usztasa, akik jobboldali nacionalista fegyveres alakulatok tagjai voltak, sokan a családtagjaikkal együtt a volt Jugoszlávia területéről Nyugat felé menekültek. Méghozzá Németország Ostmark tartományába, vagyis a volt Ausztria déli tájára, ahol azonban az előrenyomuló brit csapatok hadifogságába estek. A brit katonai igazgatóság adatai szerint ekkor az usztasákkal együtt legalább 15 ezer, az amerikai War Office (Háborús

Hivatal) 1945. május 19-ei irata alapján viszont 24 ezer menekülő magyar is őrizetbe került. Ezt követően a karintiai Bleiburg körzetében a brit hadvezetés az összes hadifoglyot jogtalanul átadta Tito marsall szerb partizánhadseregének, az már német (osztrák) területen, Bleiburgban megkezdte az elfogottak közötti népirtást. Ezután a partizánok a mintegy 300 ezer foglyot Szlovénián, Horvátországon keresztül a Bácskába, a Nyugat-Bánságba, a Szerémségbe, onnan Macedóniáig hajtották. Ez volt az ún. keresztút (križni put), amelynek egyes állomásain Tito marsall fegyveres egységei tömegesen gyilkolták le a foglyokat, akiknek számát napjainkban 50 ezer és 250 ezer közötti főre becsülik. Közülük a legóvatosabb mérlegelés szerint kétezer főnél több volt a magyar áldozat, akiket hozzá kell számítanunk az 1944–1945. évi délvidéki magyar népirtáshoz. Itt fontos megjegyezni, hogy kutatásaim szerint 1944–1945-ben a Délvidéken (Bácska, Nyugat-Bánság, Szerémség, Drávaszög), továbbá Horvátország területén, valamint a keresztúton összesen 10 365 magyar áldozat nevét sikerült azonosítani, emellett a becsült vértanúk száma elérte a 25 706 főt. A kettő egybevéve 35 921 fő. Mint többször utaltunk rá, még ez sem végeredmény, mivel a listák korántsem teljesek, mert különösen a Nyugat-Bánságban, a Szerémségben és Szlavóniában még jó néhány ezerre tehető az ismeretlen magyar áldozatok száma. Tehát összességében legalább 40 ezer, de lehet, hogy ennél is több vértanúval kell számolnunk.

M. A.: A népirtás tulajdonképpen úgy történt, hogy megjelentek a partizánok, összeretelték a magyarokat valamilyen helyiségbe, megkínózták és megölték őket, köztük sok papot is. Rengeteg ilyen szomorú történetet lehet olvasni a könyvedben is.

B. J.: Sok településre a kivégzendők névsoraival, listákkal érkeztek.

M. A.: Ez lenne a kérdésem Gáborhoz, hogy kutatásaid során kiderült-e, hogy ez mennyire volt szervezett, mennyi köze volt ehhez Titónak, a jugoszláv kommunista elvtársaknak.

M. G.: Ez egy összetett dolog, egyrészt tényleg listákkal érkeztek, pontosan tudták, hogy ki-

ket akarnak likvidálni, meg akarták semmisíteni a magyar elitet, annak is a férfi tagjait, azokat az embereket, akik „kovászként” működtek a közöségben, akikre sokan hallgattak, akiknek tekintélyük volt. De amellett, hogy ők listákkal érkeztek, és szervezeten ölték a magyarokat, azért azt is hozzá kell tenni, hogy az adott településnek főleg a lumpenproletár rétege csatlakozott ehhez a különítményhez, vagy éppen benne volt. Például, mondjuk, ha XY megirigyelte a szomszéd sokkal szebb házát, és egyáltalán az életét, akkor kihasználta ezt az alkalmat, és végzett vele, a legkegyetlenebb módszerekkel. Tehát egyszerre volt szervezett akció, tudatosan, Tito parancsára végeztek ki embereket, és helyi leszámolások is történtek. Ezt Horváth M. Orbán remekül összefoglalja Kabollal kapcsolatban. Ő név szerint tudta, hogy kik végeztek az édesapjával. Általában minden ilyen időszakot kihasználnak a történelemben, amikor zűrzavar van, amikor lehet a zavarosban halászni, amikor lehet úgy gyilkolni, hogy senki nem vonja őket felelősségre. A jugoszláv partizánok szervezeten végezték ki a magyarokat, például a futballpályára terelték össze a település lakosságát, gyakorlatilag belelöttek mindenkibe, a 16 év fölöttiekbe, de volt olyan, hogy ha a gyerek az édesapjával ment, nem volt hajlandó hazamenni, akkor őt is megölték. Az igazán szörnyű gyilkosságok meg azok voltak, amelyeket ezek a nem is állattá, hanem ördögé, démoni személyiségekké vedlett szörnyetegek tettek. Ők válogatott kínzásokkal ölték meg az embereket. Ezek olyan dolgok, amelyeket nagyon nehéz felidézni. Mindez az emberekről sokat elárul. Azért fontos arra is emlékeztetni, hogy voltak szerb hősök is, nem sok, mert egyébként a hősök ritkák az ilyen korszakokban. Ha egy szerb ki akart állni a magyar barátja mellett, akkor gyakran az életét is kockáztatta, azért ezt ne hallgassuk el, de sokkal több volt az, aki sajnos egy ilyen helyzetben kihasználta az alkalmat, és kiélte ezeket az ösztöneit. Ha csak ez utóbbira koncentrálnánk, akkor meg elvinnénk az igazi élet annak, hogy ez tudatos népirtás volt, amelynek a tervét Vasa Čubrilović rakta le, hogy miként lehetne a magyarokat likvidálni. Az időpontot is pontosan eltalálta erre, sajnos tökéletesen igaza volt, mert egy ilyen zűrzavaros időszakban lehet ezt végrehajtani. Hogyha hozzátesszük

azt, hogy utána hogyan csökkent le a magyarság létszáma, hogy mennyi vegyes házasság történt, és hányan „felejtettek el” magyarul, és használták helyette a szerb nyelvet, akkor azt mondhatjuk, hogy nagyrészt sikerrel járt a terv. Azért itt ki kell emelnünk azoknak a délvidéki embereknek a bátorságát, kitartását, akik megőrizték a magyarságukat, és átadták a gyerekeiknek ezeket a tragikus történeteket, habár ez életveszélyes is lehetett. Végül is azt kell mondanunk, hogy mindennek ellenére ez az elitmegsemmisítési kísérlet szerintem azért csak félig-meddig volt eredményes.

M. A.: Nem beszéltünk még arról, hogy gyakorlatilag kollektív bűnösnek nyilvánították a magyar népet, tehát a ma született csecsemőt és azt az idős urat is, akinek semmi köze nem volt soha a háborúhoz és semmiféle más dologhoz. Ezzel próbálták utólag mintegy magyarázni, hogy miért kellett a magyarokat kiirtani. De nem beszéltünk még arról sem, hogy munkatáborokba vitték őket. Mik voltak ezek az úgynevezett „lógórok”?

B. J.: Természetesen szólok a lógórokról is, de ki kell egészítenem az előbbieket. Az említett Vasa Čubrilović 1914-ben Szarajevóban fiatal szerb diákként részt vett Habsburg Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásában, minderről persze Tito marsall is tudott. Jugoszlávia kommunista korszakában Čubrilović nagy ívű pályát futott be: miniszter, akadémikus, a Balkáni Intézet vezetője stb. lett, kilencvenvalahány évig élt, még a Milošević-rezsim elején is tevékenykedett. Egyébként történész volt, az 1930-as évek végén a Belgrádi Egyetemen is tanított. Čubrilović nevét mindenképpen meg kell jegyezni, mert ő volt a délvidéki népirtás értelmi szerzője és módszereinek kidolgozója. A délvidéki magyarság művelődési életét – számos adatközlő segítségével – az 1940-ben megjelent *Bokréta* című könyvben részletesen bemutatták. Négy év múltán, 1944 őszén ez a kötet lett a partizánosztatok egyik fő forrása. Ebből megtudták, hogy az adott településen kik voltak a magyarság vezetői. A tanítók, papok, leventeoktatók, a Hangya Szövetkezet tisztségviselői, a különféle művelődési körök, énekkarok irányítói, szereplői stb. A partizánok az előbbi könyvből egyszerűen

összeírták azokat a magyarokat, akik a kovászai voltak az adott magyar közösségnek, tehát őket kellett – korabeli fogalommal – „likvidálni”. A másik hírforrásuk pedig a helyi szerbek voltak.

A két világháború között ugyanis a magyarok által lakott településekre állami ösztönzéssel, anyagi támogatással több tízezer szerb kolonista, azaz gyarmatosító érkezett a Bácskába és Nyugat-Bánságba, akik birtokot kaptak. Szerbiából és Montenegróból jöttek, akik a magyaroktól tanulták meg a földművelést, a gazdálkodást, mert többségükben tanulatlan hegyi pásztorok voltak. Szó szerint a magyarok tanították meg őket dolgozni. Ezek után döbbenetes, hogy ezek a szerb szomszédok, a jövevények 1944-ben rátámadtak a magyarokra. A bevonuló Tito-féle partizánokhoz csatlakoztak, és tevékenyen részt vettek a népirtásban. Ha az ember ebbe belegondol, és elkezd elemezni a körülményeket, hogy miként is működött ez az egész, akkor egy félelmetes bugyrot lát.

Čubrilović javaslata volt az is, hogy *lógórokat*, vagyis táborokat állítsanak fel, amelyek hasonlóak voltak, mint a náci KZ-lágerek, csak Tito partizánjai nem használtak gázt. Háromféle tábor működött: koncentrációs, gyűjtőtábor és munkatábor. Az első volt a megsemmisítő lógor, ahol kiéheztették a fogvatartottakat, és nem volt orvosi ellátás. Összeírtam a magyarokat és a németeket őrző lógórokat, a számuk elérte a 220-at. Teljesen megdöbbenem azon, hogy Tito marsall elvtárs partizánállamában ezek a táborok 1944 októberétől 1948 márciusáig működtek, ekkor zárták be az utolsót Szabadkán. A jugoszláv és a magyar kommunista rendszer és a történetírás mindezekről természetesen mélyen hallgatott. A munkatáborokról: a többségében magyar vagy magyarok által is lakott falvakban az embereket évekig arra kötelezték, hogy tavasztól ősziig a tőlük elkobzott és az állam tulajdonába adott birtokon, illetve a szerb gazdáknak ingyen dolgozzanak. Ez az „intézmény” is 1948-ig működött. Számos hasonlóan döbbenetes tényről tártam fel azon öt év alatt, miközben a könyvemhez gyűjtöttem az anyagot. Eközben Cseresnyésné Kiss Magdolna, a kiadó vezetője és munkatársai is sokat segítettek, amiért itt mondok köszönetet.

Közben meg kellett küzdenem azzal is, hogy az 1944–1945. évi népirtással kapcsolatban

valóságos számháború dúlt, és dúl napjainkig, ami jól nyomon követhető a könyvem lapjain, a *Vértanúság és történetírás* című fejezetben. A magyar köztudatban rögzült 40 ezer vértanúval szemben például A. Sajti Enikő szegedi történész mindössze ötezer áldozatról beszélt, és másokkal együtt átvette a szerb történészek adatait. Emiatt kellett megküzdennem számos hazugsággal, ferdítéssel és elhallgatással. Aztán feltárni a valós helyzetet a kárpótlásról. Ugyanilyen fontos volt az emlékezet vizsgálata. Például, amikor a *Kortárs* folyóiratban 1973-ban megjelent Cseres Tibor *Bezdáni ember* című írása, Jugoszlávia tiltakozott, és Tito elvtárs magyarországi látogatását két hónappal elhalasztották.

M. A.: Mi történt utána, ezt tőled kérdezném meg, Gábor, a jugoszláv és a magyar kommunista elvtársak között valaha szóba került-e a magyarok elleni népiirtás, erről beszélni sem lehetett?

M. G.: Itt a lényeg: az elhallgatás. Bármilyen furcsa, de a Rákosi-diktatúra idején jobban képviselték a határon túliak érdekeit, mint a Kádár-diktatúrában, ez látszólag egy ellentmondás, mert mindenben sokkal erőszakosabb volt a Rákosi-diktatúra, de Kádár idején néma csönd uralkodott, hallgatni kellett. Jugoszláviában pedig tényleg az életével játszott az, aki erről beszélt, ez szóba sem kerülhetett. Nagyon fontos egyébként az a szám, amelyet Botlik úr említett, itt folyamatosan elhangzottak olyan alacsony áldozatszámok, amelyek teljesen elképesztőek. Ez tudatos volt. Azért a Rákosi- és a Kádár-diktatúra abban nagyon hasonló volt, hogy a magyar „bűnös nép”, ugye nem nemzet, az ő megfogalmazásuk mindig a nép. Ezt folyamatosan propagálták, és abba nem fér bele egy ilyen történet. Ők mindig megszürték, hogy milyen történetről lehet beszélni, és miről nem. Ezért kellett erről teljesen hallgatni, mert itt bárki összehasonlította a két történetet, akkor teljes aránytalanságot látott. Tehát abszolút hallgatni kellett róla, és ezt többé-kevésbé mindenki be is tartotta. De azért az 1960-70-80-as években, az Aczél-rendszerben voltak már lazuló csavarok, volt, amit meg lehetett írni, volt, aki megírhatta, megjelentek erről bizonyos tudósítások, novellák, publicisztikák, de azért mindenhol óvatosan kellett fogalmazni.

Az viszont szerintem vérlázító, hogy 1990 után sem történt semmi. Ugyanakkor a Délvidéken hihetetlenül sokan publikáltak, kutattak, ráadásul úgy, hogy a legtöbben családi traumától, tragédiától szenvedtek, s közben újra és újra föltépték azokat a sebeket, amelyek még nem tudtak begyógyulni. Magyarországon viszont ennek nem sok híre akadt. Jellemző, hogy 1998-ban Göncz Árpád, a néhai köztársasági elnök kitüntette Lazar Brankovot, aki már a kommunista múltja miatt is vállalhatatlan volt, de pontosan lehetett tudni, hogy személyesen is részt vett a népiirtásban. Szerintem Göncz Árpád is tudta ezt, hiszen neki nagyon sok katonai és mindenféle tanácsadója volt, és nagyon értelmes ember volt. Azért szoktam kiemelni ezt a történetet, mert ha ez megtörténhetett 1998-ban Magyarországon, akkor az nagyjából mindent elárul arról, hogy miként is álltunk ehhez a kérdéshez. A mostani helyzet leginkább az, hogy megy a számháborúzás, tehát hogy egy bizonyos csoport mindig próbálja kisebbiteni ezt a számot, habár vannak, akik már tízezres nagyságrendekről beszélnek, de soha nem ejtenék ki a szájukon a népiirtás szót. Még mindig a bosszút szajkózzák, amiben mindig benne van, hogy hát ez valahogy jogos volt, ami önmagában is szurreális. Hála istennek, eljutottunk azért odáig, hogy komoly kiadók megjelentetnek erről műveket. A Keskenyúton Alapítványt szerintem nem lehet ezen a téren eléggé magasztalni, mert hihetetlenül sokat tett. **Azt lehet látni, hogy a hallgatás fala folyamatosan kezd leomlani, tehát a téglákat kiemeljük, az viszont kérdéses, hogy mikor fog ez egy szélesebb közönség előtt is bekövetkezni. Az általános és középiskolásokhoz, az egyetemistákhoz mikor jut el?** Nyilván érdekes lenne megkérdezni az egyetemistákat, hogy ők mit tanulnak erről. Az átlagemberhez, mondjuk, ahhoz, aki kereskedelemi tévét néz, és nem jut tovább a Mónika-show-nál, hozzájuk mikor jut el ez a történet? Lehet, hogy évtizedek kellenek, de lehet, hogy soha nem fog eljutni, én annyiban örülök, hogy már ez is egy félsiker, hogy itt tartunk.

M. A.: Van itt egyébként nagyon sok fiatal, akik most egyetemisták, vagy nemrég voltak középiskolások, én szeretném megkérdez-

ni töletek, hogy ti tanulatok-e erről egyáltalán a középiskolában. Nem? Úgy látom, hogy senki. – Mikor kezdhettek ott helyben, a Délvidéken erre emlékezni? Olvastam ezekben a könyvekben, hogy hiába állítottak keresztet, ezeket folyamatosan ledöntötték, az emlékműveket megrongálták. Milyen volt az emlékezete a Délvidéken ennek az egész népiirtásnak?

B. J.: Néhány gondolattal visszatérek a Kádárkorszakra. Könyvemben látható egy fotó, amelyen Kádár elvtárs nagy nevetésben van Tito elvtárral, amint éppen vadásznak a Drávaszögben, Bellye község környékén. Az itteni természetvédelmi táj Tito marsall egyik kedvenc vadászterülete volt, amelyet valamikor Habsburg főhercegek birtokoltak. A Drávaszögben is irtották a partizánok a magyarságot 1944. november–decemberben, ahol akkoriban négy lógor működött. Kádár Jánost persze mindez nem érdekelte. Egyébként Tito jól tudott magyarul, mivel az első világháború idején a csepeli Weiss Manfréd Művekben dolgozott fizikai munkásként.

M. G.: Bocsánat, ha ő fizikai munkás volt, akkor máris túltett Kádár Jánoson, aki csak névleg volt ugye írógépszerező, de ebben a szakmában soha nem dolgozott.

B. J.: Kádár János kommunista pártvezérnek egyébként tudnia kellett a 1944 őszi délvidéki népiirtásról, hiszen a magyar kormány minisztertanácsi jegyzőkönyve szerint 1945 januárjában már tárgyalták a délvidéki magyarírtást. A belügyi titkosszolgálat és a katonai elhárítás is tudott róla, meg arról, hogy Tito elvtárs újjáalakuló Jugoszláviájának területi követelései vannak Magyarországgal szemben, ami csak 1946-ban került le a napirendről. A magyar kormány arról is értesült, hogy Tito marsall partizánosztagei már 1944 novemberében átlépték a volt trianoni országhatárt, és a Baja városától délkeletre fekvő falvakban (Bácsalmás, Gara, Csávoly, Hercegszántó stb.) átvették a hatalmat. Ezt követően a helyi, számbeli kisebbségben élő délszláv lakosokkal „kikiáltották” a települések Jugoszláviához való csatolását. A helyzet csak az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti egyezmény – mely visszaállította a trianoni határokat – után rendeződött, de Tito partizánosztagei csak márciusban vonultak ki

az önkényesen elfoglalt Baja környéki falvakból. Korábban Tito csapatai Baranya vármegyébe is benyomultak, és a marsall tudatosan ott állította fel a Petőfi-brigádot.

M. A.: Sellyén születtem, a szomszédos Kiscsány faluban alakult meg a Petőfi-brigád...

B. J.: Csányoszrónak hívják azt a települést, amelyet korábban egyesítettek Kiscsány faluval. Az ott felállított katonai alakulatba erőszakkal sorozták a délvidéki magyar fiatalokat. A túlélők csak évtizedek múltán mertek emlékezni arra, hogy a partizánok többnyire nem fegyvert adtak a kezükbe, hanem napraforgószárat. Azt a parancsot kapták, hogy szürkületben azal ijesztgessék a németeket. Közben a fényes jövő ígéretével igyekeztek a fiatalokat meggyőzni, miközben a legtöbben kényszerből álltak be a Petőfi-brigádba, hogy mentsék a lógorokba hurcolt apjukat, testvérüket. Minél több ilyen és ehhez hasonló döbbenetes tény is igyekeztem föltárni a könyvemben. Külön fejezetben szoltam az áldozatok, a meghurcoltak kárpótlásáról, amelynek kérelmezése, bírósági eljárása hosszadalmas és megalázó ügyintézés. A délvidéki magyarság kollektív bűnösségét, megbélyegzettségét a szerb állam a mai napig nem semmisítette meg, az továbbra is hatályban van. Ez csak a három sajkásvidéki falu, Csúrog, Zsablya és Mozsor estében történt meg. A másik napjainkig ható tragédia: bár a délvidéki magyarság lélekszáma az 1944–1945. évi népiirtás után még több mint 500 ezer főre növekedett, de ma már ott tartunk, hogy a Délvidéken lassan eltűnőben van a magyarság. Ezért nem lesznek olyanok, aki fenntartják a népiirtás emlékezetét, vagy esetleg még kiharcolják a szerb államtól a magyarság megkövetését. A legutóbbi népszámlálás szerint már csak 184 ezer magyar él Szerbiában a korábbi több mint félmillióból! Összesen 512 településen volt magyarírtás, ezek közül 108 helyen a Bácskában, ahol emberek 33 lógorban pusztultak. Az itteni 40 tömegsírból talán tucatnyit jeleltek meg, ahol lehet emlékezni. A könyvemben ezt is felmutattam.

M. A.: Szerintem mind a mai napig ez nincs elrendezve, nem alakult ki konszenzus

sem, de magyar részről sem volt meg erre az igény. Volt egy magyar–szerb vegyes történetész bizottság, amelynek az lett volna a feladata, hogy ezt feltárja és kikutassa. Én már a kezdetkor Glatz Ferenc elnök nyilatkozatán felháborodtam, tíz évvel ezelőtt, hogy ehhez hogyan lehet így hozzáállni, s miért nem foglalkozik ezzel a történészszakma?

B. J.: Ezzel kapcsolatban az a válaszom: az eredeti helyes célt, hogy fel kell tárnunk a Tito marsall partizánosoztagai által 1944–1945-ben a délvidéki magyarság ellen elkövetett népirtást, és utána jöjjön a megbékélés, Glatz akadémikus önkényesen megfordította. Szerinte először meg kell békélni a szerb néppel. Sőt azt kezdeményezte, hogy inkább foglalkozunk az 1942. januári hideg napokkal, és bízzuk a szerb történészekre az 1944–1945-ös magyarelles események kutatását, feltárását. Ezt az álláspontot most nem szeretném részletesen elemezni. Kérem, hogy olvassák el a könyvemet, bibliográfiai adatokkal, lábjegyzetelve ott van, mikor mit mondott Glatz Ferenc akadémikus, milyen magatartást tanúsított, és emiatt hogyan siklott ki a vegyes bizottság kezdeményezése.

M. G.: Én azért vagyok könnyebb helyzetben, mert én újságíró vagyok, és nem kell tartanom a történészsakmától, bár nagyon sokakat ismerek, és jóban vagyok velük, nyilván nem fogom megnevezni, hogy kitől hallottam, de belső forrásból ered a magánvélemény, hogy azért jött létre a bizottság, hogy ne nagyon derüljön ki semmi. Most ha a végeredményét megnézem, akkor látom, hogy talán nem állt olyan messze az igazságtól ez a vélemény. Hadd idézzek egy kommentet. Szoktam posztolni a könyvről, erről a borzasztó tragédiáról, és valaki azt írta, hogy miért most kell ezt elővenni, hiszen olyan jóban vagyunk a szerbekkel. Mindig próbálom ezt hangsúlyozni, interjúban is elmondani, hogy pont azért kell elővenni, mert most jóban vagyunk a szerbekkel, és mikor máskor vegyük elő ezt a témát, mint amikor jóban vagyunk a szerbekkel. Amikor a szerbeknek szükségük van Magyarországra, és nyugodtan rá lehet őket bírni – nem az átlagemberekről, hanem a szerb hatalomról beszélek –, hogy foglalkozzanak vele. Maguktól nem fognak valódi gesztusokat tenni, nem fognak valódi feltárást végezni, és nem fog-

ják tanítani ezt az iskolákban. Enélkül szerintem ez soha nem fog megtörténni. Nem erőszakkal, de nyomásgyakorlással igenis el kell érni, hogy most van itt az idő, hogy erről beszéljünk.

M. A.: Így van, és ha jól tudom, akkor nem is kért bocsánatot ezért a hatalom.

M. G.: Kértek bocsánatot, de ez olyan volt, mint a királylánynak a ruhája, hogy volt is rajta ruha, meg nem is, tehát ez egy cseles bocsánatkérés volt. Ahogyan Botlik úr mondta, hogy minden bocsánatkérésben 1942-t hangsúlyozzák, és nagyjából ennyi. Gyakorlatilag elnézést kérnek, mintha arról lett volna szó, hogy véletlenül a könyökükkel nekünk mentek az utcán. Azért ez is egy gesztus, ezt is lehet értékelni, a korábbiakhoz képest ez hatalmas dolog, de szerintem még lehetne ebben tovább fejlődni.

M. A.: Én is történész vagyok, és ki merem jelenteni, hogy szerintem a mi szakmánkban is rengeteg feladat van még. Kifejezetten felháborítóan tartottam a bizottságot, és azt, hogy ennek az élére ki lett kinevezve.

M. G.: Telebeszélték a döntéshozók fejét, hogyha nem ő lesz, akkor valami nagyon irreleváns dolog jön ki, akkor biztosan valami fasiszta dolog lesz... Ki tudja, hogy mi lehetett a háttérben, mindenestre abból a szempontból, hogy mit akartak elérni, ahhoz tökéletes választás volt, sajnos, az elnök személye.

B. J.: Az imént Tamási Áronnak, egyik kedvenc erdélyi írómnak a gondolatai jutottak eszembe, aki Észak-Erdély és a Székelyföld hazatérése után, 1940. szeptember 15-én, Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál gróf miniszterelnök kolozsvári beszédét követően a Magyar Rádióknak nyilatkozott. Ebben azt üzenete a dél-erdélyi románoknak: térjenek vissza a magyar hazához, mert nem lesz nekik itt rossz dolguk, mert az igazságot is meg lehet szokni. Tamási Áron nyomán azt üzenem a szerb írástudóknak: végre is ismerjék be, hogy mit tettek a délvidéki magyarsággal 1944–1945-ben, azt a továbbiakban ne hallgassák el, és kezdjék megszokni az igazságot.

Az egyik legszívszorítóbb érzésemről szólok, amit átéltem a könyvem írása közben. Erről egyébként már több délvidéki íróársam is meg-

emlékezett. A népirtás után a magyarságnak a lakóhelyén évtizedeken keresztül együtt kellett élnie apáik, nagyapáik, testvéreik gyilkosaival. Hogyan lehetett ezt feldolgozni? Egyik délvidéki íróbarátom írta meg, hogy évtizedekig faggatta nagyanyját, hogy mi történt 1944-ben, hogyan ölték meg férjét, a nagyapát, a többi testvért és rokont, de mindig konokul hallgatott. Egyszer csak, már a rendszerváltás utáni időben a nagymama váratlanul megszólalt, és szinte egy lélegzetvételre sorolta az eseményeket, neveket. Az unoka alig győzte a jegyzetelést egy újságpapír szélén, az asztal sarkán. – De mindezt miért nem mondta el nekem korábban? – kérdezte. – Nem mertem – volt a felelet –, mert a múlt héten halt meg nagyapád gyilkosa. Egy hét után kitört belőle az emlékezés, amit vagy negyven évig hordozott magában. Tehát az, hogy a népirtás után a magyarságnak együtt kellett élnie a gyilkosokkal, az egyik legfélelmetesebb adalék a kegyetlen megtorlásban. Voltak olyan emlékezők, akik elmondták, hogy megismerték a helyi szerb lakosokon apjuk pulóverét, testvérük nagykabátját, más hozzátartozójuk cipőjét, csizmáját stb. És a titoista „paradicsomban” a magyarul lakta településeken ezek a helyi szerbek voltak a vezetők, a főnökök, élet-halál urai. Belőlük lettek a komisszárok, párttitkárok, az állami birtok- vagy

iskolaigazgatók, de az egész intézményrendszerben, a községi, járási, sőt tartományi szinten is ők voltak hatalmon.

M. A.: Ez szintén egy feldolgozatlan trauma volt mindenki számára, illetve még az a mai napig. Kérnék egy-egy rövid zárszót, hogy mi az, ami még előttünk áll, milyen feladat?

M. G.: Nekem lenne egy olyan álmom, nem hiszem, hogy meg fog valósulni, de talán egyszer, hogy a Hideg napok filmhez hasonlóan (habár ez egy történelemhamisító film, de mellett egy remek alkotás, nyilván Latinovits Zoltán színészetének is szerepe van ebben) nagyon jó lenne, hogyha egy nagyon jó forgatókönyvíró, egy nagyon jó rendező komoly költségvetéssel egy nagyjátékfilmet tudna erről csinálni. Nagyon-nagyon megrázó játékfilm lenne, nagyon-nagyon nehéz lenne végignézni, de azt hiszem, hogy nagyon sok emberhez eljutna ez a történet. Nekem ez lenne egy későbbi álmom, nem hiszem, hogy meg fog valósulni, de ki tudja, eddig is történtek pozitív lépések, úgyhogy bizakodjunk.

M. A.: Nagyon szépen köszönjük, hogy eljöttetek, és főleg azt, hogy sokan eljöttek, remélem, hogy értékesnek és hasznosnak tartották a beszélgetésünket. Köszönjük szépen.

Emlékezők a temerini tömegsírnál (1991)

A Vergődő madár körüli konspiráció egykor és ma

Én is részese lehettem 1994 októberében a Vergődő madár körüli konspirációnak. Félreértés ne essék, nem dicsekedni akarok vele, hiszen én csak egy nagyon kis mellékszereplője voltam az eseménynek. Amivel dicsekedhetem, az csupán a felém irányuló bizalom volt, hiszen ha csak egy láncszem is meginog, lőttek az egésznek: a belügy lecsap, és kész.

Előbb Horvát Lehel, az építész vezetett el a Zentai úti temető végébe, a Macskovics-féle téglagyár gazos, szemetes, hullámos agyaggödöréhez, az 1944-es ártatlan magyar áldozatok tömegsírjához. A lépcső, a kerítés, a téglafal már állt. Ő tervezte, a vidék jellegzetes építészeti stílusában, vakolatlan téglából. Adott volt a feladat, lefényképezni mindent, hogy dokumentálva legyen. Nem emlékszem, hogy mondta volna, erről egy szót se senkinek, mert sose lehet tudni. Nem kellett mondania, tudtam kimondatlanul is.

Lefényképeztem a gatzól, szeméttől megtisztított területet. A fenti részen, amely valójában a temető szintje, már ott állt a nagy és a kis kereszt, és a két kopjafa is. A madár még nem került a helyére. A Kertvárosban volt, egy öntödében. Ide a filmes Siflis Zoltán vitt el, szintén azért, hogy mielőtt kiszállítanák a helyére, fényképezsem le. A félhomályban ott volt a madár egy targoncán. Kalmár Ferenc indián totemállata, ezúttal nem festett fából, hanem bronzba öntve. Félelmetes volt. Ez a többmázsás súly nyomja majd mostantól az elkövetők lelkiismeretét. Azokét is, akik még életben vannak, s azokét is, akik a pokol legmélyebb bugyraiba kerültek. Mert az biztos, hogy a mennyországba egy sem jutott közülük. Közel fél évszázadon át együtt éltünk a gyilkosainkkal, akiket – melleleg – példaképül állítottak elénk, és ünnepelni kellett őket.

És most is figyelnek, szemmel tartanak bennünket. A madár további útját nem követtem nyomon, viszont Siflis Zoltán végigdokumentálta az

eseményeket. Ő mondta el, hogy előbb egy kis-teherautó ment ki az öntödéből, „hamis” fuvarral, s miután meggyőződtek arról, hogy senki sem követte, szállították ki a tömegsírhoz Horvát Lehel utánfutóján a madarat. Titokban került a helyére, tizenkilenc éven át őrizte a tömegsírba lőtt ártatlan áldozatok nyugodalmát, és emlékeztetett arra a gyalázatra, amely 1944-ben itt történt.

Kalmár Ferke amerikai útja során került kapcsolatba az indián művészettel. Nem sokkal utána, amikor nála jártam, Szabadkán, a Metohija utca 3.-ban, hátracipelt a műhelyébe, a hátsó fészkerbe, és lelkendezve mutatta a fából faragott madárfejeket, szárnyakat és a már kész madarakat: *„Nézd, mit csinállok most, indián totemállatokat, olyanokat, amilyeneket az indiánok is faragnak.”*

A szabadkai síremléket mégsem fából faragta. Ide bronz kellett, nehéz fém, amelyet még a Száll a kakukk fészkeré bölényerős indiánja sem tudna kimozdítani a helyéről. Jöttek viszont mások, teherautóval csörtettek át a sok száz halott itt nyugvó csontjain, valami emelőszerkezettel kitépték a helyéről a madarat, és elvitték. Nem tudták a szerencsétlenek, hogy Kalmár Ferke szól majd szíú barátainak, Tíz Medvének, a törzsfőnöknek, Szélfútta Hajnak, a harcosnak, barátjuknak, Farkasokkal Táncolónak és magának Vergődő Madárnak, a szent embernek, akiről Ferke a szobrot mintázta, eljönnek, és a föld alól is előkerítik a tetteseket. Ha kell, eljön a szíú törzs összes harcosa. Mert ez így tovább nem mehet.

***

Végül mégsem jöttek el. Hogy miért nem, ki tudja? Lehet, hogy a világnak eme balkáninak nevezett szögletét túl sötétnek, reménytelennek találták. Már csak a „nagy erővel nyomozó” rendőrségünkben bízhattunk, hogy kézre keríti

A képen Kalmár Ferenc és a szíu indiánok szent embere, a Vergődő Madár. A fotó 1994. november 2-án, halottak napján, az emlékmű fölszentelésekor készült Szabadkán, az egykori Macskovics-féle téglagyár agyaggödrében

a tetteseket. Nem sikerült neki, pedig a tolvajok, ahogy hírlik, nagyon sok árulkodó nyomot hagytak maguk után. Régebben ugyancsak nem került rendőrkézre az az elkövető sem, aki a gimnázium falán lévő, háromnyelvű Kosztolányi-táblát akarta fölrobbantani, szerencsére, sikertelenül. Ugyanakkor ugyanott robbanóanyagtól, rejtélyes körülmények között, megsérült a csetnik párt szabadkai vezére, de a rendőrség ezt a tettet sem találta meg.

Elmondok még egy esetet, csak azért, hogy derék miliciánk sikeres akciójáról is essék szó. Még a dicső szocializmus utolsó éveiben történt. A csókai Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület akkori épületének két sarkán, magasan fönt állt egy-egy zászlótartó szerkezet. Jeles ünnepekkor az egyikbe a jugoszláv, a másikba a magyar zászlót tűzték ki. Megvolt a helye a jugoszlávnak és megvolt a helye a magyarnak. Aztán másnap reggel a magyar zászló mindig lent hevert a porban. Az egyesület vezetősége

följelentést tett az esetről a rendőrségen minden alkalommal. A helyi milícia pedig tehetetlen volt, sehogyan sem tudta kideríteni, ki az, aki az éj leple alatt földbe tiporja a magyar zászlót. Az egyesület tagjai meg gondoltak egy nagyot, előbb kitzúzták a megszokott helyére a jugoszláv zászlót és a saját helyére a magyart, aztán, miután beesteledett, fölcserélték a zászlókat, a jugoszláv helyére tették a magyart, és a magyar helyére a jugoszlávot. És másnap reggel, bizony, a porban hevert a jugoszláv zászló. Mit ad isten, a helyi rendőrség azonnal előállította az elkövetőt. Hát, így is lehet, de mit kezdjen az ember egy három és fél tonnás bronzmadárral? Lám, voltak, akik mégiscsak tudtak mit kezdeni vele. Nehéz munkagépek kellettek hozzá, ott csörtettek át a kivégzettek csontjai fölött, és a rendőrség azóta sem derítette ki, hogy kik voltak. Állítólag fél éven át nyomoztak, sikertelenül, majd leállították a nyomozást, mondván, hogy már biztosan beolvasztották a szobrot. Kalmár Ferenc alkotása

közben névváltoztatáson is átesett: egyre többen kezdték Vergődő turulnak hívni. Ellopása óriási tiltakozási hullámot kavart, amire a szerb hatalom már gyorsabban reagált. Kiírták a közbeszerzési pályázatot az újraöntésre, erre két pályázó jelentkezett. Az egyik az az Antal Mihály-féle öntöde volt, ahol az eredeti szobrot elkészítették (annak idején, 1994-ben a balkáni háború zivatarában vállalták ezzel a lebukás minden esetleges kockázatát, a vele járó akár súlyos büntetéssel együtt is), a másik egy fővárosi öntöde. S láss csodát, a belgrádi céget hozták ki győztesnek, nyilván titkos politikai háttéralku eredményeként. Az első Vergődő turul 2013 októberében tűnt el, így halottak napján az emlékezők az üres talapzaton helyezték el a kegyelet virágait, a szerb felső hatalom pedig távol maradt. 2014. november

2-án már állt az új, a belgrádi öntvény. Néztem, sokáig néztem, és átjárta a bensőmet a fájdalom. Ez nem az a madár, ez hamisítvány. Nekem örökre az a madár marad meg Vergődőnek, amit/akit a Kertvárosban, az Antal-öntödében titokban lefényképeztem. Ezt az új, idegen madarat már megtisztelte a szerb köztársasági elnök is, fejet hajtott előtte, és két szál fehér rózsát helyezett el a talapzatán.

Az igazi Vergődőnek meg valamikor visszajön majd a szelleme, és Tíz Medvével, Szélfúttá Hajjal, Farkasokkal Táncolóval, az összes sziú harcossal meg az ártatlanul kivégzett valamennyi áldozat szellemével kísértetni fogja a gyilkosokat és a tolvajokat mindaddig, amíg világ a világ.

2013. november 2. és 2024. október 20.

A Vergődő madár – az eredeti...

...és a 2014-ben felavatott másolat

Séta az újvidéki katonatemetőben, ahova a Makovecz-emlékművet megálmodták

Naplójegyzet

Az október eleji kora délelőtti nap sugarai meg-megcsillantak az aszályos hónapokat követő esőzések folytán újból kizöldülő, zsenge fűszálakról alácsüngő harmatcseppekben a katonatemetőben, Újvidéken. Pontosabban annak a helyén... Némi vigaszt jelenthet, hogy legalább fűtakaró boríthatja a legutóbbi vérzivataros, háborús megpróbáltatások terhelte esztendőkre emlékeztető időkben az első világháborús és a későbbi, a második világháborúban elesetteknek a szeméttől, a háztartási és egyéb hulladéktól megtisztított jelöletlen végső nyughelyét. A harmatcseppek, akár a könnyek, folyton-folyvást egyaránt sugallanak a *múlt* vállalását, az őszin-

te, kendőzetlen *szembenézés* megkerülhetetlenségét. Enélkül csupán „gyökértelen” szavak maradnak a 2013-ban kissé elszetve „történelminek” minősített *megbékélési* törekvések égtájunk alatt – a Délvidéken/Vajdaságban – élő népek, főként szerbek és magyarok között... – gondolom fényképezés közben, a kegyeletparcellát keresztül-kasul bejárva. Először. Eszembe jutott – remélem, jól emlékszem – a második megemlékezés... A Papp Ferenc (1929–2014) vezette, fehér keresztet vivő, hosszú menet a Daránytelepről, a Petőfi Sándor Művelődési Ház (a mai Petőfi Sándor Magyar Művelődési Központ) elől indult a Futaki úti katolikus temető felé, amely-

Fűtakaró borítja a jeltelen hősi halottak sírjait

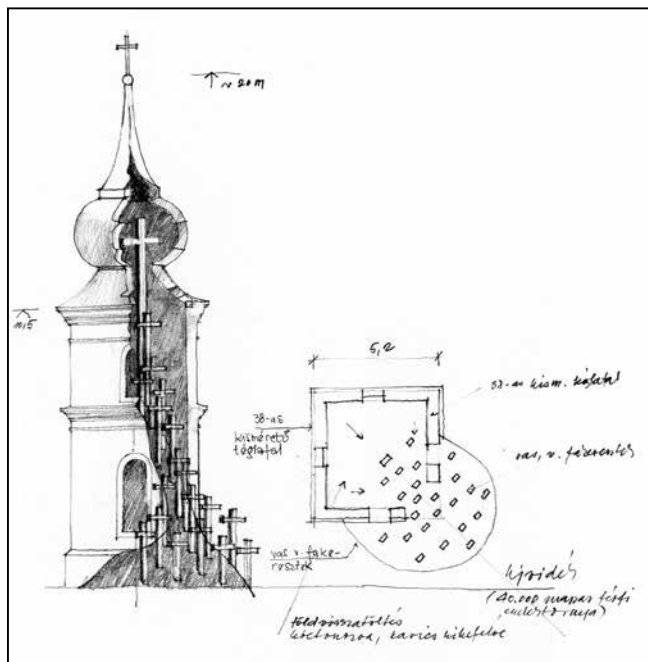
nek végében, a református temető után húzódik a katonatemető, tőle egy kissé távolabb, keleti irányban van a bekerített – a Kulturális Műemlékvédelmi Intézet védelme alatt álló – zsidó temető. A kereszteteket vivőket kísérve néhány szál virágot szorongattam én is, akár a többiek. Táskáinkban mécsesek lapultak. Az első fakeresztállítás lerombolására emlékezve hevesebben vert a szívem. Nyugtatólag hatott, hogy sokan voltunk, s hogy vélhetően nem történhet velünk semmi rossz. Papp Ferencet viszont a rendőrség a temetőben igazoltatta...

Fénykép is készült erről, amely megtalálható az interneten. Jómagam véletlenül bukkantam rá, a megemlékezésekről írtakat böngészve. Ezek juttatták eszembe: Schmitt Pál köztársasági elnök 2011-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki Papp Ferencet, a Nagy Sándor Magyar Műemlékvédő és Hagyományápoló Egyesület elnökét. A nemes elismerést Nikowitz Oszkár adta át Újvidéken, a ferences rendházban. A nagykövet úr a laudációból kiemelte: „Papp Ferenc a szerémségi Inđiján született 1929-ben. Már fiatalon politikai bűnösnek nyilvánították, és meghurcolták, majd 1947 és 1949 között börtönbe zárták. Az 1956-os forradalom idején, mindenszentek napján az újvidéki katonatemető megcsonkított turulmadár emlékműjének megkoszorúzása, az 1989 decemberében a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének a megszervezésébe történt bekapcsolódása, majd az újvidéki katonatemetőben saját kezűleg elkészített száz fakereszt elhelyezése bizonyítja a magyar ügy melletti elkötelezettségét. Sokáig úgy tűnt, szélmalomharc az övé, de a nehézségek ellenére mindvégig kitartott, és hű volt a maga megjelölte feladathoz.

Embernek maradni, nem elcsüggedni és nem feladni, bármilyenek legyenek is a körülmények. Ennek a gondolatnak a szellemében évről évre szervezője a délvidéki magyarság 1944–45-ös mártírjai előtti tisztelgéseknek és megemlékezéseknek. A rettenhetetlen és szilárd jellemek közül való. A délvidéki magyar embereknek ilyen emberekre van szüksége.”

Megköszönve a kitüntetést, Papp Ferenc hangsúlyozta: „...ez nemcsak nekem, hanem minden magyarnak szól, és nem csak a Délvidéken. Apám neveltje vagyok, aki az első világ-

háborúban frontharcos volt. Az életét adta volna a hazáért. Miután visszatért, a Trianon utáni Jugoszláviában felnevelte a gyerekeit magyarnak. Amikor Dečaniban raboskodtam, anyám hozta a csomagokat, különben éhen haltunk volna ott. Tehát nemcsak nekem szól ez a kitüntetés, hanem azoknak is, akik végigvitték a száz keresztet az utcán az újvidéki Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesülettől a temetőig. Csináltuk akkor is, amikor a rendőrség ott volt, és le akarta tiltani a megemlékezést, akkor is, amikor kiszedték a földből a keresztet, és megszentelték. Miközben Belgrádban van katonatemető olaszoknak, németeknek, oroszoknak, magyaroknak, addig kevesebb mint száz kilométerre onnan, itt, Újvidéken a honvédtemetőt meggyalázzák. Kosárlabdapályát építettek a magyar sírok fölé, meg szemétdombot létesítettek ott. Nem tudom megérteni ezt az intoleranciát, hogy velünk, őslakosokkal miért bánnak így. Ez megengedhetetlen. Ezen jelenségek ellen képtelen lettem volna a küzdelmet egyedül folytatni. Boldog vagyok, hogy 22 évvel az első megemlékezés után még mindig összejön 150 ember a megemlékezésen. Remélem, meg fogom érní azt, hogy az újvidéki Futaki úti temetőben állni fog a Makovecz Imre megtervezte emlékmű.”

Fotó: Makovecz Alapítvány

Makovecz Imre tervrajza, amely alapján társművésze, Csertő Lajos szobrász elkészítette a makettet

Nem érte meg, sajnós... Az emlékmű tervét e-mailben kaptuk meg a Makovecz Imre Közhasznú Alapítványtól. Ezúton is köszönjük.

Megvallom, mindeddig, vagyis e sétáig, amikor részt tudtam venni az 1944–45-ös megtorlások ártatlan magyar áldozatairól való mindenszenteki, halottak napi megemlékezéseken, csupán az első világháborúban elesett hősök csonka emlékműve, az omladozó, fej nélküli turulmadár előtt imádkoztam magam is, a többiekkel együtt, mártírjaink lelki üdvéért. Ezekon a napokon ólomsúlyként neheztedek rám az elmúlt emberöltőnyi évtizedek mindmáig megválaszolatlan kérdései. Leginkább az: *miért nem épülhetett meg a Makovecz-emlékmű?*

Az első mindenszenteki megemlékezéstől (1990) fogva – a száz fehér fakereszt leszúrása a katonatemetőben – Papp Ferenc vezetésével az újvidéki polgárok kezdeményezték egy méltó kegyhely létrehozását az 1944–45-ös magyar mártírok emlékére. A megtervezésére, megálmodására a Kossuth- és Ybl Miklós-díjas magyar építész, a magyar organikus építészet megteremtőjét, Makovecz Imrét (1935–2011) kérték fel. Makovecz építész a kérésükre el is készítette a toronyba szökkenő emlékmű tervét. Volt idő, jórészt az előző választási időszakban, amikor hárompárti – a Vajdasági Magyar Szövetség, a Vajdasági Magyar Demokrata Párt és a Magyar Egység Párt közötti – megegyezés is megtörtént a méltó kegyhelyek megjelölésére a likvidált ártatlan magyarok emlékére Délvidék/Vajdaságszerte. A megállapodásuk szerint: „*Célunk, hogy az 1944/45-ös atrocitások magyar tömegsírjait minden településen méltó módon megjelöljük, így Újvidéken is, ahol a negyvenes években két razzia is zajlott, de csak egyik áldozatait őrzi emlékhely.*” Újvidéken máig vitatott nemcsak a szélsőséges radikális, hanem a hatalmi körök egy részében is: emeljenek-e egyáltalán emlékművet a magyar áldozatok emlékére?...

Sok víz lefolyt azóta a Dunán, sok kérdést hagyva maga után... Az emlékmű létrehozása megosztja, sajnós, még a magyar közvéleményt is. A magyar ellenzéki pártok továbbra is a Makovecz-emlékmű létrehozását támogatnák, míg a Magyar Nemzeti Tanács és a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) többnyire a Szilágyi László tervezte *Földbe gyökerezett és fatörzsé*

változott turulmadár fehér márványból készült emlékmű felállítását támogatja – a megosztott magyar közvélemény egy részének ellenére. Újvidék Város Önkormányzata, mint tudvalevő, a nagy hullámokat kavart vitákkal szemben jogerős döntést hozott, az anyagiak jóváhagyásával (2018), a VMSZ újvidéki városi szervezetének kezdeményezésére, a Szerbiai Haladó Párt és a Szerb Királyság Felújításáért Mozgalom támogatásával. A Szilágyi-emlékmű *minden ártatlan áldozat* emlékhelye lett volna. Felállítását leállították az ellenzőinek a tiltakozása miatt... Talpzata néhány kilométerre a belvárostól, a Limán 5 városrészben, az Ivo Lola Ribar és az 1300 káplár utcák kereszteződésénél lévő parkkezdeményben csonkán figyelmeztet a történetekre. Jóllehet mindössze azt tervezték az emlékmű táblájára három nyelven, szerbül, magyarul, németül felírni: *1944/45 összes ártatlan áldozatának emlékére...* De még ez az emlékmű sem kerülhetett közszemlére az ellenzések sorozata miatt... A tervek szerint 2022. december végén kellett volna ökumenikus szertartással felavatni. (Részletesebben: *Bűnösök és bűnösebbek?* Aracs, XXIII. évfolyam, 1. szám). Akkoriban olyan vélemények is elhangzottak – köztük a Keskeny Úton Alapítvány részéről –, hogy mindkét emlékműnek helye lenne/lehetne székvárosunkban. Az egyik nem zárja ki a másikat!

A háborúk (egykori) írott és íratlan szabályai töredékeinek nyomán pásztázok gondolataimban a katonatemető elesett hősöket takaró újból kizöldült gypén. *Meddig ellenség az ellenség?* A háborús harcokban megsebesült vagy elesett katona – bármelyik oldalon is harcolt –, az *sebesült*, illetve *hősi halott*. A sebesülteket el kell(ene) látni, a halottakat kellő tisztelettel eltemetni. Hány katonatemető van Európában (csak kontinensünkön maradván) – Belgrádban is! –, amelyet intézményesen gondoznak, attól függetlenül, mely nemzet fiai, háborús hősei leltek benne örök nyugodalmat távol a hazájuktól. Sírjaikra mind több virág került az anyaföldről – régióink országaiból – is az utóbbi emberöltőnyi évtizedben, a változásokat hozó évek után. E téren lenne mit tennünk égtájunk alatt is. Biztatna a könnyező fű, így emlékeztetve Papp Ferencre, s mindazokra, akik összefogva, vele együtt 1990 októberében megtisztították a szeméttől, a háztartási hulladé-

koktól a katonatemetőt. Addig a környékén lakók szemétdombként használták... Erről később.

A nagy háború nyomát idézi a hősök csonka emlékműve, gondolom. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadüzenete Szerbiának (1914. július 28.) jelentősen befolyásolta a délvidéki polgárok mindennapi életét is. Már a harcok kezdetén sok volt a sebesült katona. Emiatt már szeptemberben tartalékkórházakat kellett létrehozni a nagyobb városokban, így Újvidéken is. A feljegyzések nyomát követve: az elhunyt katonákat a már meglévő temetőkbe, többnyire külön parcellákba temették, felekezeti hovatartozásuk alapján. Az elhunytak számának növekedésével szükségessé vált egy külön katona-, illetve hősi temető létrehozása. Az elesettek, a sebesüléseikbe behaltak között legtöbbször katolikusok voltak, ezért többnyire a katolikus temetőben jelölték ki a hősi temetők helyét. Karbantartásukat jobbra a helyi parancsnokságok látták el, az egyházi, a polgári hatóságok, különböző egyletek, köztük a Vöröskereszt támogatásával. Halottak napjára az újvidéki városi honatyák hozatták rendbe a katonatemetőt, s gondoskodtak arról is, hogy virág kerüljön minden sírra... A felekezetek lelki pásztorai pedig misén/istentiszteleten emlékeztek meg róluk...

A központi hatalmak haderejének összeomlásával, mint tudjuk, a nagy háború 1918. november 11-én véget ért. A trianoni békediktátummal, a határok módosításával a katonatemetők más országokba kerültek. A „trianoni békeszerződés” 155. és 156. cikkelye jogilag humánusan rendezte a magyar hadisírok helyzetét. Sajnos, ez nem valósult meg a mindennapokban. Bár az újonnan megalakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921-ben törvényt hozott: „a hazai és idegenben lévő katonai temetőink és sírjaink, valamint a területünkön elesett és eltemetett katonák, tengerészek, hadifoglyok, internált személyek, német, osztrák, magyar és bolgár állampolgárok sírjainak gondozásáról.” S 1922. február 28-án életbe is lépett. „Ez a törvény a hősi halottak kultuszának olyan szép dokumentuma volt, hogy bármely állam szívesen magáénak vallhatta volna, a szépséghibája csak az volt, hogy csupán papíron maradt” – olvasom egy tanulmányban, amely a Délvidéken lévő, nagy háborús katonatemetők sorsáról szól. A részletekre is kitérő írás meg-

említi, hogy a totális háború – a második világháború – délvidéki hősi halottjai közül többeket ezekbe az 1941 után felújított katonatemetőkbe helyeztek örök nyugalomra. „Azonban, mivel a legtöbb temetőben osztrákok és németek sírjai is voltak, a magyar–német fegyverbarátság szellemében ezeket is ápolták és karbantartották.” A továbbiakból néhány vonatkozó, általánosítható adat idekívánkozik. „1945-öt követően hatalomra kerülő jugoszláv kommunista hatalom igyekezett az 1941–1945 közötti »megszállás« minden nyomát eltüntetni. Ezt a célt volt hivatott szolgálni a szerbiai belügyminisztérium egy 1945-ös rendelete, mely a »...megszállók sírjainak megsemmisítését, eltüntetését...« irányozta elő, nem tartva szem előtt bármiféle kegyeletet.” A második világháborút követő időszakban, a zsenge béke első hónapjaiban a németek és a magyarok elleni kegyetlen megtorlások, a kíméletlen leszámolások árnyékában csak részben valósultak meg ezek az intézkedések. Inkább az enyészet vette őket hatalmába, vagy rejtette el a beavatatlanok elől, gondolom kesernyés bizakodással. Hiszen honi tájainkon is változások mutatkoznak az utóbbi bő egy évtized tükrében. Az anyaországból pedig a Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány (NHKKA) – <http://nagyhaboru.blog.hu> – a Honvédelmi Minisztérium támogatásával igyekszik hozzájárulni a határon túl élő magyarok katonai háborús emlékeinek megmentéséhez jelenünk és a jövő nemzedékeinek számára. Pintér Tamás történész, az alapítvány kuratóriumának az elnöke, a Blog szerkesztője a Vajdaság Ma hírportálnak még a nagy háború centenáriumi évében nyilatkozta: „Nagyon sok még a feladatunk. Alapítványunk nem a centenárium alkalmából jött létre, hanem azért, mert nagyon fontosnak gondoljuk, hogy az első világháború emléke ne vesszen el, ne menjen ki a köztudatból. [...] Nagyon sok a teendő itt, a Vajdaságban is, és a mai Magyarország területén is. A nagy háború óriási áldozatokat követelt a Magyar Királyságtól. Nincs olyan magyar család, akit ne érintett volna az a veszteség, amivel a háború járt. Csak ha a halottak számát nézzük, 660 ezer katona soha nem tért haza a családjához. Nagyobb volt ez a katonai veszteség, mint amit a megelőző századokban a Magyar Királyság együttesen elszenvedett. Ez már önmagában is indokolja, hogy foglalkozzunk

a témával. Másrészt van mire emlékeznünk, mert nagyon sok olyan esemény történt, amire egyrészt katonai hősiek helytállás szempontjából büszkék lehetünk, és erről tudnunk kell. [...] Ezek fontosak kell hogy legyenek nekünk és a valamikori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai számára is”. Az újvidéki katonatemetőben „nemcsak magyarok vannak eltemetve, hanem ugyanúgy vannak szlovákok, csehek, vagy akár olaszok, vagy hadifoglyok révén az egykori szembenálló feleknek a halottjai is itt vannak eltemetve”. A hozzáférhető adatok szerint megközelítőleg kétezer katonát temethettek el Újvidéken a felekezeti, valamint a katonatemetőben.

Fűrő Dénes *Béke poraikra!* című írásában (Magyar Szó, 2020. november 8.) a korabeli magyar újságokból is idéz: „...az Újvidéki Hírlap és az Újvidéki Napló, hasábjairól teljes képet kaphatunk a polgárok hangulatáról és egyáltalán az egész lakosság hozzáállásáról a háború kezdetén. A háború első hónapjaiban csupán egyoldalas rendkívüli számokban jelentek meg az említett újságok, de később a frontokon alakuló helyzettel párhuzamosan ezen lapok is visszatértek az eredeti terjedelmükhöz. A kérdéses időszak vizsgálata során ezek a helyi lapok kiemelkedő jelentőséggel bírnak a mai idők embere számára, hiszen számos érdekességet és fontos információt lelhetünk bennük. Az Újvidéki Napló csupán hetilap volt, azonban a magyar kormány által támogatott Újvidéki Hírlap hetente kétszer jelent meg, majd 1916-tól fogva napilappá vált. [...]”

A korabeli helyi sajtó cikkeiből hű képet kaphatunk erről az időszakról, helyzetről, melynek egyik példáját a már említett Újvidéki Hírlap 1915. január 28-i számában olvashatjuk:

»Hősök halála az újvidéki kórházakban. Sajnálatra méltóan tekintélyesen nagy már azoknak a száma, akik a harctéren szerzett járványos betegséggel jöttek az újvidéki kórházakba és itt meghaltak. Mindennap döcög a temető felé egy sötét halottas kocsi. Volt olyan fekete nap is, amikor huszat temettek. Egy szakasz katona halad a kocsi után és a koporsót az örök halhatatlanság glóriája ragyogja be. A szomorú menetet jószívű emberek kísérik, kik soha sem látták a koporsó hideg halottját, de benne a hazájáért hősi halált halt vitéz harcosoknak adják meg a végtiszteséget. (...)«.

Az Újvidéki Hírlap 1915. július 15-i számában egy érdekesnek mondható és a temető vélhetően egyetlen fennmaradt, hiteles leírását tartalmazó cikket találunk, amit betűhíven idézek: »Katonasírok közt járkálok...Szépen kitisztogatott, virággal teleültetett sírok között. Az örök béke, az örök csendesség birodalmában. Itt már nyugodtan s megbékélve pihennek barát és ellenség, a mieink és szerb katonák. Hősök ők mind, mert a hazájukért haltak meg. Csendes, szomorú katonasírok. Katonás sorrendben sorakoznak egymás mellett a puhafa-keresztek. Egyik-másikon az írás már alig olvasható. Most készítik az erős keményfából való keresztekét. A rom. kath. katonatemetőben, mely a református temető mögött fekszik, már 76 sír tövében keményfa-kereszt van. A többi is meg lesz a jövő hónapra. Sok katona, sok hős alussza örök álmát az újvidéki temetőkben. A tegnapi napig 822 katonát temettek el. Ezek közül a két rom. kath. temetőbe 663-at, a gör. kel. temetőbe 93-at, az evangélikus és református temetőbe 52-et, az izraelita temetőbe 14-et. [...]»

A többi temetőkben is rendes, egyszerű fakezettek jelzik meg a hősök pihenő helyét. Megérdemlik a pihenést. A hazájuk védelme közben haltak meg! A haza pedig sohasem fog megfedkezni róluk s békésebb idők elkövetkeztekor méltóan fogja háláját leróni. És ha a béke még messze is van, ha itt járok e csendes sírok között, úgy érzem, hogy a háború már nem dúl, hisz itt olyan szép minden, itt úgy érezni a békét, a jó, a boldogító békét. (...)«

Az idézetekből is kitűnik, hogy „már a cikk névtelen írója is felfigyelt annak fontosságára, hogy a temetőben nemcsak a Monarchia különféle nemzetiségű katonái, hanem az ellenséges hadsereg tagjai is egymás mellett nyugszanak. Egy 1916 júniusában keltezett miniszteri rendelet kötelezte a város vezetőségét, hogy a temetőkben nyugvó katonákról részletes kimutatásokat készítsenek el, valamint a sírok rendezésének tervét is dolgozzák ki. Feltételezhetően ezek a tervek el is készültek, azonban a szűkös anyagi lehetőségek, valamint az 1918 novemberében bekövetkezett impériumváltás miatt a kivitelezésre már nem kerülhetett sor. Ettől az időponttól kezdődött meg az újvidéki katonatemető hányatott sorsa. A világháború alatt a temető anya-

Oázisként hat a pilóták nyughelye

könyvei alapján mintegy 2 ezer embert temettek ide, de a harmincas években, a balesetekben elhunyt jugoszláv polgári pilótákat is itt helyezték örök nyugalomra.

A turulszobor feltehetően az 1941-es újbóli impériumváltást követően – valószínűleg 1944-ben – került felállításra, és a sírokat is egyidejűleg rendbe tették. A temető végleges elhanyagolására ezt követően került sor, már 1945-ben leütötték a turul fejét, és személtlerakóként kezdték használni a területet. Matuska Márton visszaemlékezése szerint 1950-ben még álltak a kis fakeresztek, amelyek mértani pontossággal kimérten sorakoztak egymás mellett, azonban az idő múlásával fokozatosan eltűntek.

Papp Ferenc szervezte meg ezen a helyen a második világháborút követően az első megemlékezést, amelyre 1990-ben került sor. Matuska elmondása szerint előtte Papp Ferenc átverte a Čistoća köztisztaságért, elhitetvén velük, hogy pusztán a köztisztaság érdekében dolgoznak, így ők adtak traktort, pótkocsit a hulladék – tűzhely, hűtőszekrény, rozsdás fémedények s egyéb hulladékok – elszállításához. A szemét magassága

néhol méter magasságú volt. Alatta sok ledöntött emlékkeresztet és egyéb kő síremléket találtak, sokat dirib-darabban, de voltak majdnem sértetlenek is, tisztán olvasható feliratokkal. Ezeket halomba rakták, még ma is ott vannak, ahova akkor tették őket. Ugyanakkor fölállították az ugyancsak a szemét alól kibányászott központi emlékművet, a csonka turulszobrot. Az alapzata is töredékes volt, a felirata nem került elő, valamint a madár feje is hiányzott.

Évekkel később Szőke Árpád társuk egy újvidéki szobrással fejet faragtatott, azt a megemlékezések alatt a helyére illesztették, majd utána hazavitte. Az ő halála után a fej Matuskához került, és ugyanúgy használják a megemlékezések során, mint korábban.

1990-ben Papp Ferenc vezetésével és a VMDK szervezésében 100 jeltelen fakeresztet szúrtak le az egykori katonatemetőben a háborúban elhunytak emlékére, az 1944–45-ös vérengzések magyar áldozatainak emlékére pedig egy nagy keresztet állítottak fel. Az első 100 keresztet a temetkezési vállalat dolgozói még aznap elvitték. Ezt követően többször is kihelyezték a 100 keresztet, de azokat rendre »ismeretlen« tettesek megrongálták és eltüntették” – jegyezte le Fűrő Dénes négy évvel ezelőtt.

A múltból a jelenen át a jövőbe révedve, tépelődve bandukolok tovább a katonatemető nyugati vége felé... Vegyes érzésekkel nézek vissza a zsidó temető kupolájának s a jóval közelebbi, első világháborús emlékmű maradványának irányába. A parcella felé, ahova a Makovecz-émlékművet tervezték felállítani. A nap sugarai enyhítik a megannyi letarolt, jeltelen sír látványának terhét. Hősök ők mindahányan, gondolom, miközben a „viharak” s idővel minden más által kikezdett, de még megmaradt sírkő irányába indulok. Egyiken nagy nehezen kisilabizálom Győri József nevét, az évszámmal nem merek kísérletezni, jócskán „elporladt”, akár a föld takarta hősök hamvai... A csonka emlékműmaradvány felé haladva megállok néhány percre még az elhunyt pilóták rendezett síremlékénél. Oázisként hat az odavezető, csüngő japánakác (pagodafa) övezte rövid sétány a fűgyep tengerében. Milyen harsány tud lenni a csönd békéje...

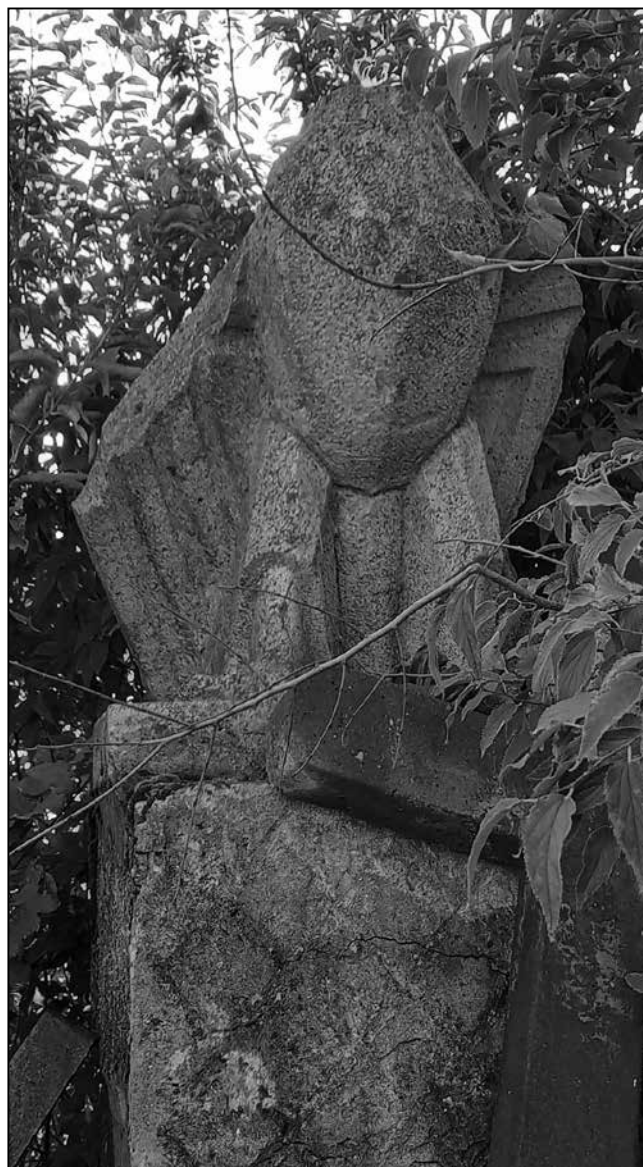
Nyolc évtizede kezdődött meg, ilyenkor, őszi szel a délvidéki magyarság elleni népiirtás. S az

idén lesz 34 éve, hogy a katonatemetőben mindenszentek és halottak napja alkalmából minden évben megemlékeznek az 1944–45-ös megtorlások újvidéki magyar ártatlan mártírjairól, valamint az első világháborúban elesett, a sebesüléseik-

be belehalt, az újvidéki katonakórházban elhunyt hőskről. Az ökumenikus kegyeletadásokon egyházi és világi méltóságok – olykor a városatyákkal – vélhetően együtt mondják el – ki-ki a maga nyelvén – a *Miatyánkot* a szertartás végén.

Fotók: Stanyó Tóth Gizella

Az I. világháborús hősök maradék „emlékműve” a lefejezett turulmadárral napjainkban

Radnai István

csak négy betű

ez a hajó elment lógunk mint elit
katonák a villanydróton konyec filma
ki fog megvédeni tankönyvszagú
vezérkar színkeveréke nagy sándor

hadjáratai vagy a világháborúk
tőlük messze esnek a béke tűzi rájuk
sorban a kitüntetések jól feleltél
négy betű és az ördög konyec filma

ki fog itt megvédeni nem ezt reméltem
ki fog itt megvédeni a vesztes oldalon
a vesztes oldalon szemben hárommilliárd
az emberiség fele harmada szól elég

elég és a díszkatonák csak szónokolnak
hitlerről nem hallottak napóleont
nem tanulták meg a tél havat kerget
a tél csak bakát diderget míg szónokolnak

a légidesszant a kéményen át beköszön szél
fújja

ki fog itt megvédeni puttonyos mikulások
a katonák még szónokolnak nézik
csak nézik az atomrakétát és nem tudják
nem tudják kimondani politikusok

konyec filma

1933

a kapcsos könyvet most bezárom
fázom vágytalan panel szegletén
rádió szól szememre álom
nem száll csak por homok romok remény

mint lassú alattomos ár sodor
a háború terjed mint tenger
a próféta száján lakat modor
sincs más száj szennyes árja gerjed

csak szó papírhajó súlya nincsen
zsarnok habrigál keze kilincsen

leendő zsarnok volt gyászos példa
nyugatról terjed mint a pestis
a mérges eszméknek könnyű préda
és rommá lesz buda és pest is

A csúrogi kereszt felirata: Vérrel, könnyel
szentelt hely ez / tanúsítja ez a kereszt

A kereszt környékén
szeméttelp

Naplójegyzetek XXVII.

Igazodási pont

Aki átélte az 1956-os magyar forradalmat, az tudja, mi az, hogy igazodási pont. Magasság és mélység, amely semmi módon nem változtatható meg.

A megtorlás kegyetlenségével, a politika teljes kelléktárával próbálták eltörölni a jelentőségét: megkérdőjelezték létének valóságát, valóságának kivételességét, eltorzították a szándékait, lejáratták, megsemmisítették szereplőit, hőseit. Hiába. Hazudozni lehet, le lehet tagadni a lényegét, de ha bármely korábban ismeretlen, valós tény előkerül róla, az mind újból ugyanazt igazolja: egy kifosztott, hitében, történelmében, igazában, nyelvében, tulajdonában, vérségi kapcsolataiban megalázott nép megfélemezett az öt megfojtani készülő túlerőről, az erőszak, a megfélemlítés mindennapos gyakorlatáról, és végső elkeseredését csodába vetett hitté, a csoda akarásává, eszelős reménnyé szublimálva pusztá kézzel akarta megállítani az elkerülhetetlennek kikiáltott végzetet. Ha nem akarják elhíttetni a közép-európai népekkel, köztük is legfőként a magyarsággal, hogy a jövő egy előre megírt, megfellebbezhetetlen forgatókönyv, amelynek nem titkolt célja a nemzet egyedi létének megszüntetése, beteletés a megváltó internacionalizmus karámjába, akkor talán nem a teljes szembeszegülésben látta volna az egyetlen kivezető utat. A „haladó perspektívával” szemben nem a forradalmat választotta volna, úgy is mint véleménye kifejezésének, úgy is mint a méltó halál elnyerésének egyetlen lehetőségét.

Mi volt a magasság? A szabadság mámor. A „legalább megpróbáltuk” elégtétele, amikor öt gyászpiros nap után megszűntek a harcok, és egymásba karolva, fejet csóválva, de mosolyogva az utca közepén mentek haza a vasárnapi szentmiséről a hívek. Amikor a rádió recsegő hangzavarának hátán reménykeltő hírek érkeztek, hogy velünk érez, csodál minket a nagyvilág!

Talán még segíteni is fognak, hiszen a beleegyezésükkel lettünk rabok! Hátha a közbenjárásukkal szabaddá lehetünk!

A mélység mi volt? A végleges pusztulás. Amikor a november esti udvaron állva napokig hallgattuk a szakadatlan ágyúörgést, és néztük a fekete felhők hasán a vörös visszfényt. A budai vár oldalában az Országos Levéltár izzó, vörös lángokat lövellő ormát, az égbolt feketeségébe fűrődő szikranyalábokat.

– Elég minden. Elég a múltunk – mondta megrendülten anyám.

Hat napon át égett. Aztán elhallgattak az ágyúk, teljes sötétség borult a városra, és reggelre lánctalpak csikorgásával telt meg a fasor.

Igazodási pont – a múlt és a jövő számára is.

Lemaradunk a saját életünkről

– Szomorú látni, hogy nemegyszer a hívő, templomjáró emberek gyermekei is mire felnőnek, eltávolodnak Istentől. Sokat gondolkodom rajta, hogy vajon hol rontjuk el a dolgot. Azt mondják, hogy a jó példa a leghatásosabb tanítás. De hát nálunk a családban mindenki hívő, a nagyszülők is, a szülők is. Kicsi korukban együtt imádkoztunk a gyerekekkel, beírtuk őket hittanra, mára mégis legfeljebb ha karácsonykor jönnek el a templomba – kezdte a beszélgetést baráti társaságunk megbecsült tagja, az idős tanárnő.

– Az én unokáim meg sincsenek keresztelve – szólalt meg a mérnök úr.

– Én a keresztelőt kisírtam nagy nehezen. Kétévesek voltak már az unokáim, amikor megkeresztelték őket. De amikor az atya megkérdezte a lányomtól, hogy nem akarnak-e a férjével szentségi házasságot kötni, olyan gúnyosan utasította el, hogy majd elsüllyedtem szégyenben.

– Nálunk még nem volt keresztelő, pedig már iskolások a gyerekek. De legalább iskolai hittanra járnak. Sok mindent tudnak már, egész jól el lehet beszélgetni velük a Jóistenről – mosolygott a mérnök úr.

– Amíg kicsik, addig jó. Nagy szükségük van a szeretetünkre, ragaszkodóak, folyton kérdegetnek. De ha nagyobbak lesznek... Akkor már csak az a sok ostobaság érdekes nekik, amit a mobiljukon, a laptopjukon meg a közösségi oldalakon látnak. Maga az iskola is rászoktatja őket, hiszen gyakran a Facebookon keresztül kapják a feladatokat, üzeneteket – legyintett tanár nénink.

– Rákapnak a képernyőkön át elérhető rengeteg érdekes dologra, és pont úgy lefoglalja a figyelmüket a virtuális valóság, mint a szüleikét. Az enyémekek mostanában a számítógépes játékokon lógnak. Ilyen üldözés meg olyan lövöldözés. Egyik sincs még tízéves sem, de már úgy ismerik a legkülönbözőbb fegyvereket, lézergyúkat, műholdas kémrendszereket, mintha hivatásos katonák lennének – mondta a mérnök úr.

– Inkább mintha terroristák lennének. A legtöbb játék lényege az, hogy löni kell mindenkire, aki él és mozog – fanyarul mosolygott egyetemistánk.

– A lányok meg a sztárokat, celebeket, divatőrületeket lesik. Filccel rajzolnak magukra tetkót, és kisminkelik magukat, ahogy a bálványaiknál látják – szólalt meg háziasszonyunk.

– A digitális világban azért sok hasznos dolgot is találhat az ember: megtanulhat például főzni, kertészkedni, barkácsolni, varrni. Kozmetikus és divattanácsadó sem kell már: látható a legújabb smink-, ruha- és cipődivat. Mindez ártatlannak és szórakoztatónak tűnik. Csak az a baj, hogyha nem vagy naprakész mindebből, félni kezdesz, hogy kinevetnek, félsz, hogy lemaradsz valamiről. Valóságos kényszernek érzi az ember, hogy tudja, mi van a világhálón – fejtegette teológus barátunk.

– Sokszor még a legnagyobb gondossággal nevelt gyerekek is úgy nőnek fel, hogy a test sok lényegesnek látszó szükséglete mellett a lélek szükségleteire nem jut idő – emelte a tétet a tanár néni. – Mi, felnőttek, szülők, nagyszülők is, éppúgy, mint a gyerekek, rengeteg időt fecsere-lünk a digitális ketyeréken érkező hírekre, pletykákra. Közben elfelejtünk beszélgetni egymás-

sal, elfelejtünk egymásnak segíteni, elfelejtjük megkérdezni egymás gondját-baját, még szeretni is elfelejtjük egymást.

– Köztudott, hogy nem lehet egyszerre két úrnak szolgálni – összegezte teológus barátunk. – Aki elhiszi, hogy semmi másra nincs szüksége, csak a mesterséges valóság pörgő, csillogó eseményeire, az könnyen lemarad a saját életéről, a hite elhalványul, megfélekedezik a Jóistenről is.

Hit és meggyőződés

– Megtörténhet-e, hogy a világ egymástól távol eső pontjain két látnok véletlenül ugyanabban a másodpercben találkozik Jézussal? Mindketten ott látják őt a közelükben, ugyanúgy rámosolyog az egyikre, mint a másikra, és ugyanúgy választ ad a legbelső kétségeikre? – kérdezte teológus barátunktól társaságunk egyetemista tagja.

– Megtörténhet. Sőt, meg is történik. Nemegyszer és nem véletlenül, hanem akár minden pillanatban és a világ bármely pontján. Nemcsak a látnokokkal történhet meg, hanem minden imádkozó emberrel – hangzott az egyértelmű válasz.

– És ez nem von le semmit a találkozás értékéből? Nem válnak ezáltal túl általánossá a kapott válaszok?

– Ezt a kérdést én is feltehetném neked. Valószínű, megtapasztaltad már, hogy imádkozás közben olyan gondolataid támadnak, amelyeket isteni sugallatnak kell tulajdonítanod.

– És mindig nagyon felvillanyoz ez az élmény. Csak később gondolkodom el azon, hogy lehet Jézus egyszerre jelen bennem és a többi imádkozóban is. Hogy tud Isten vagy a Szentháromság bármelyik személye az összes imádkozó emberrel kapcsolatban lenni?

– És hogy tud a Szűzanya és a védőszentek vagy az őrangyalod? Mert nem véletlenül teremtette az Örök Atya a szentek és hatalmas égi szellemek seregét.

– Nem mindig Istentől érkeznek a sugallatok?

– De. Akkor is Istentől érkeznek, ha a szent közvetítőknek is szerepük van benne.

– Nehéz ezt elképzelni, és nehéz megérteni.

– Ezt nem érteni, hanem hinni kell. „A hit [...] a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés” – írja Szent

Pál (Zsid 11,1). A nem látott dolgokról való meggyőződés is meggyőződés.

– De mi van előbb? A meggyőződés vagy a hit? Ha meggyőződom valamiről vagy valakiről, utána már könnyebb hinnem benne. De hogy higgyek abban, amit csak remélek?

– „Hit nélkül pedig senki sem lehet kedves Isten előtt, mert aki az Istent keresi, annak hinnie kell, hogy ő van; és megjutalmazza azokat, akik őt keresik” (Zsid 11,6). Ezt is Szent Pál írja.

– És miért keressük Istent?

– Mert ráébredünk arra, hogy sem a világ, sem a benne élő ember nem tud magyarázatot adni a saját létezésére. Az ember évezredek óta igyekszik megfejteni az élet titkát, így fel kellett előbb-utóbb ismernie, hogy a világ működését örök törvények szabályozzák. Jó néhányat közülük sikerült is megértenie, leírnia, saját tudományává tennie. Azt is felismerte, hogy ezek egy alkotószellem munkálkodásának eredményei, más szóval, hogy a természeti törvények Isten létét bizonyítják.

– Mégis rendszeresen szembeállítják a tudományt a hittel.

– Ezt szemfényvesztésnek is nevezhetjük. Az emberi tudomány a tudósok által felismert örök

léttörvényeket foglalja magában. Egy-egy műveltségen belül a kutatók fáradozásai nyomán ezek száma egyre nagyobb, ami komoly eredmény, hiszen a megértés is nagy tudást igényel. De nem a tudomány és nem a tudósok alkotják meg azokat a törvényeket, amelyeket felfedeznek. Ahogy nem a térképész teremt meg azt a tájat, amelyet lemér és lerajzol. A tudomány Isten alkotását igyekszik feltérképezni, próbálja megérteni az összefüggéseit és a működését. A felismert törvények segítségével az ember maga is megtanult szükségletei szerint különböző műtárgyakat, használati tárgyakat és szerkezeteket létrehozni. Nem kis sikerrel, hiszen ma már az ember által gyártott világ, azaz a virtuális világ szinte nagyobb szerepet kap az életünkben, mint a természeti.

– Ezért hiszik sokan, hogy a teremtett világ és a teremtő Isten nem is létezik.

– Látod, ebben is a hit játssza a főszerepet. A hit talapzatán áll az is, aki nem hisz Istenben, és az is, aki hiszi Istent. Pedig arra, hogy Isten nem létezik, még soha senki nem talált bizonyítékot, míg Isten létéről minden ember meggyőződhet. Az Istennel való közvetlen, személyes kapcsolata révén: az imádság segítségével.

A könnyek befelé folynak – a szabadkai emlékszobor avatásán (1994)

Cédulák XLI.

– ...akik akkor felnőttek voltak, 68 évvel lennének idősebbek, aligha élnek... Pedig 1956. október 23. Európa-súlyú esemény volt, talán annál is több... Igaz, akik *megcselekedték, amit megkövetelt a haza*, utána még végigéltek röpké három és fél évtizedet, börtönben voltak, vagy szabadlábon, itthon vagy külföldön, netán kötélen... Mert mint Kádár nyilatkozta, amikor a kivégzettek létszáma elérte a forradalom ideje alatti kommunista áldozatok számát – akkor leállította a megtorlásnak ezt a formáját... Hja, így döntött elevenek és holtak fölött – miként a Teremtő... Majd róla is döntöttek, és lesüllyedt nyuggerré... A mai fiatal felnőttek erről sem... majd bepötyögik... elég tudnivalót követel tőlük a jelen... '56 így a kutatókra, hogy ne mondjam, a tudósokra maradt, kiknek egészen egyre megy – „*bitóra vagy csak babra megy*” – citálhatnám Faludyt...

Azon az október 24-ei napsütéses reggelen Makóra is eljutott, mit tettek a „*huligánok*” Pesten, ahogy bemondta a rádió, amelyet parancs szerint ablakba kellett kitenni, hogy hallja mindenki, így én is, iskolába menet. Szóval Makón népgyűlés a főtéren, ahová a gimnázium egy jól szavaló tanulóját, egy szép lányt is kiküldtek, szavalja el a Szózatot! Kiállt, elmondta. Februárban kicsapták az ország összes gimnáziumából... Az igazgató becsületére legyen mondva, nyáron talán megengedték neki, hogy zárt körben leérettségizzen... Mezőtúron talán szintén október 24-én tartották a nagygyűlést a főtéren, a vörös csillag alatt, amely a tetőn honolt... Le vele! Lerántották volna, de a kötelet nem tudták ráhurkolni... Nosza, gyerek, szaladj csak föl a létrán, tekerd rá! Így aztán már a térről lerángatta a tömeg. A *gyerek* sorsa, mint a makói lányé... Szegeden, a Radnóti előtt, a mi osztályunk ablakai alatt zúgott a „gyertek ki!”, a nagykaput bezárták vigyázó kezek, így az ablakon ugrált ki az osztály, odalent pedig a latintanárok királya állította őket párba, lelkükre kötve, maradjanak együtt. A tanár úr kivárhatta nyugdíjazását, de többé nem állhatott a katedrára... „1956, te csillag”!

– ha hazánk 20. századi történetét lapozzuk, szinte folyton beleütközünk valami katasztrófába, ami velünk vagy ellenünk történt... Baróti Dezső irodalomtörténész, egyetemi magántanár 1956-ban a Szegedi Egyetem rektora volt. Amennyire tehette, segítette a hallgatókat, elnökölt az októberi egyetemi nagygyűléseken, ahol elfogadták a 12 pontos követelést (vonuljanak ki az oroszok, ne legyen kötelező az orosz nyelv...), ez lett azután a pesti 12 pont alapja. Baróti aláírta egyetemi tanártársainak a nyílt levelét, amely tiltakozás volt a forradalom szovjet katonai letörése ellen. Beszédet mondott 1957. március 15-én az egyetemen. Ezután börtön következett, két és fél évet ült, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumban meghúzhatta magát. Nyugdíjazásáig nem taníthatott. A sittről is úgy szabadult, hogy testvére, Baróti Lajos, a labdarúgó-válogatott szövetségi kapitánya – a legenda szerint – találkozott Kádárral, és a kérdésre: „*Miben segíthetek?*” – a bátyja szabadulását kérte... A válasz ugyan „*nem rám tartozik*” volt, de rövidesen kiengedték... Baróti Dezső nem menekült külföldre. '56 októberében nyugalomra intett. Szegeden a Takaréktár utcai tüntetést kivéve, amely során Schwarz Lajos meghalt, másutt nem lőttek. De a megtorlás így sem maradt el az egyetemen, több száz hallgatót és oktatót rúgtak ki, a semmiért. '56 óta elmúlt majd 70 év. Történelemmé vált, ünnepek, koszorúzások. Még az idősebbeket sem érdemes róla kérdezni, nemhogy az áldozatairól, lásd szegedi rektor... Jelzem, apánkat egy notórius följelentő bevádolta a rendőrségen forradalmi tetteiért, ami álmatlan éjszakákat és nyomorult reszketést hozott rá – ártatlanul... Ezek a történetek nem végződtek kivégzéssel, a megvádoltak túlélhették... 1956 dicsőséges forradalma eldübörgött, talán még sokunk emlékezetében élnek képei... De a jelennel megtelik elménk... Ki tudja hányszor átírt iskolai tananyagként kísért...

– ...talán a versenysportban látszik leginkább a fölöttünk uralkodó sors kiismerhetetlen hatalma... Egymás után három magyar vízipólós sem tudja bedobni az ötméterest, jóllehet ezen múlik a bronzérmük! Ketten még a kaput sem találják el, csak a kapufán csattannak bombáik... Akarják, minden erejüket összeszedik, rendkívüli összpontosítás, erőfeszítés – de nincs eredmény! Miért? Van magyarázat? Abrakadabra nyilván van, de olyan tanítható, az ilyen helyzetet elkerülő módszer, amely eredményre vezet – nincs! Ismeretlen! Kérdezhetsz – nincs válasz... Így hozta a sors – hallottam régen... Ma kérdezni is hiába... Donald Trump koponyáját alig két centire kerüli el a halálos lövés... Éppen akkor elfordította a fejét... Véletlen? Biztosan, de inkább Isten megmentette az életét, vagy a másik mondás: Így volt neki megírva... Hogy kisgyerekként ezer ovisból éppen én kaptam el a gyermekbénulást? Zoli bácsi elbűvölő ember volt, hadifogolyként túlélte a szibériai lágert. Télen sítalpon elszökött, de nem is igazán őrizték őket... Tél tábornok megtette a magáét... Mindig úgy mondta, hogy ötszáz kilométer után visszament a lágerbe – *mielőtt éhen halna*... Itthon különben valamikor 1949-ben térhetett vissza otthonába, addig ékes orosz nyelvet tanított Pusztaszeren... A sors rángatja a gyeplőt – mi csak forgolódunk... Éppen veled találkozol... Házasság... gyerek... de miért éppen Ő? És neki miért Te?

– vajon miért így osztottad el köztünk adományaid, Uram? Vagy a vaksorsra bíztad? Próbátétel lenne ez is: ki morzsákat kapott, ki egész karéjjal, más még húst is hozzá? Próba, hogy mihez kezd életével a jutalmazott és a büntetett? Majd odaát ítélsz fölöttünk, és akkor jaj lesz a herdálónak, a dorbézolónak... Bezzeg örvendezik a szenvedő? Egyikünk 90 évesen még sétál a téli estén, hőésésben nézelődik, másikunk az ágyra fölmászni is alig... Netán büntetsz hetedíz, és jutalmazol is? Teheted bármiként, hatalmadban áll – viseljük, ki hogy... Álmodoztunk, talán kezdetektől fogva – mindenki egyformán, egy alomból, csak amire szüksége van, dolgozni erő szerint... Még ma sem fogadják el sokan – különbözünk, még az anyaméh előtt, nemhogy a fogantatás után... És így élünk gyermekként, egészen a halálig... Nincs mentség, sem kegyelem. Nem tudsz

változtatni a Renden, fogadkozz bár erősen, légy forradalmár, esküdj csak szabadon – alulmaradsz a Világrenddel... Ha hiszed is, küzdesz is egész szíveddel, lelkeddel – alulmaradsz! A világ nem engedi, legföljebb olykor eltűri, kis időre, valahol a dzsungel mélyén, óceáni hajón, de csak addig, amíg ki nem köttök – utána elnyel az egyetemes egyenlőtlenség... Izrael megalapítása után a kibucok létesítésének nemes eszméin is túllépett az idő, bedaráltta az emberi egyenlőtlenség mindent uraló parancsa... Sajnálod? Éppen ellenkezően: ne különbözzenek ők sem! Egyre megy! Mark Fisher így ír a közelmúltban megjelent *Kapitalista realizmus – nincs alternatíva?* c. könyvében: „Könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét. Ez a szlogen összegzi a legszebben azt, amit kapitalista realizmus alatt értek: az általános benyomást, hogy a kapitalizmus nem csupán az egyetlen életképes politikai és gazdasági rendszer, de jelenleg még egy koherens alternatíva elképzelése is a lehetetlennel vetekszik.” Igaz, csak egy írás a sokból, pró és kontra, ami szintűgy nem változtat semmin, mert továbbra is lesz más hívő. Az ember már csak ilyen marad, mondhatnánk valami fenti polcra okosan, de üres szöveg. Az ember minden nemzedékben újrászületik, hisz és remél... És a világ is folyvást megújul... Ki tudná a jövőt?

– ha meggondolod, egészen kevés olyan személyes jellemződ van, ami születésedtől sírodig elkísér. Emberek, tárgyak elmúlnak, elhagynak, elvesznek – emléküik marad, ha őrzöd. Manapság különben sem olyan idők járnak, amelyek kedvezők lennének a múltnak, sőt a jövőnek sem. Minden időd a jelen birtokolja. Annyi hír, mai szóval: információ zúdul rád, ki sem látszol alóla, ha nyomkodni kezded a kutyüt... Nincs időd másra, mindent fölülír a jelen. Kevés számú állandó kísérőid egyike a neved. Ha maradsz családdal, vezetékneved nem változtatod, maradsz szüleid gyermeke, idővel a család fenntartója, te és körötted lévő utódaid... Igaz, manapság gyakori, két gyereketek egyike a tengerentúlon, másik is külföldön, ha nem is annyira messze... Jó esetben ketten a szülők. Nagy esemény, ha hazajönnek a gyerekek – egy darabig... Szóval örökölt kísérőd – hozzád nőtt családneved. A keresztnév manapság egy kicsit nehezebb ügy. Ma 1800 fiú- és

2500 lánynév található az anyakönyvezhető utónevek listáján. Ennyi között kereshet a névadó, aki természetesen nem olvassa át ezeket a hegyi névfelhőket, inkább dönt. Sőt, már tudja előre – ha lányom lesz, Eper, ha fiam, Alién... Ilyenek valószínűleg soha nem voltak még a családban – de egyszer el kell kezdeni! Különből sem kell indokolni – így hívják, és passz! A jó keresztnév hozzánő viselőjéhez, összecsiszolódtok az évek alatt. Névnepod naptárban, köszöntenek, sok esetben még azt is mondhatod – nem most tartom... Olykor van jelentése, de legalábbis híres elődök vannak, kik ezt viselték, akár mondhatod – közéjük tartozom... Leírod, és mások is kiolvasás, kimondják – megértik... Szüleidtől kaptad, de te viseled. Ez már az iskolában kezdődik, mert ha a padtársad sem tudja kimondani... Erdélyben nem ritka az olyan keresztnév, amelynek nincs román megfelelője. Előd, Hunor... Jut eszembe, magyarok lennének még mindig – ez talán nevénytől is elvárható... Persze az EU tagállama vagyunk, de előbb adnak nálunk német keresztnévet – mint ők magyart... Polgári szabadságunkat jelzi a névválasztás, mégis a gyermekre való tekintettel (hiszen ő viseli)... és a környezetére, azokra, akik gyakorolják...

– a kérdezőbiztos nagyon udvariasan érdeklődött. Mivel nem értem rá, visszahívott. Ritkán kérdeznek tőlem, én is igyekeztem. Név, születési hely, életkor... Kis szünet, várom a témakört. Helyette: *bocsánat, de szabályzatunk szerint ez az életkor kívül esik a megkérdendők körén...*

– Viszonthallásra! Részemről is megkönnyebbülés! De egyben elhallgatott kétely: hiszen a lakosság több mint ötöde nyugger, és nem érdekes, mit gondolsz? De nem érdemes ezen gegőzni, még voksolhatok... Majd mégis átvált munkabeszélgetésbe, ami egyszeriben szívdobogató lesz. Majd nemsokára személyes találkozás. Afféle bemutatkozásnak indul, de vallomás lesz. Az életét mondja, korai házassága tévedését, éretlen szerelmük ábrándját arról, hogy megtalálták egymásban az igazit. Tekintetünk egymást keresi, de nem a látás, valami benső érintkezés, szavak nélküli párbeszéd... – Itt vagyok – mondja –, már 50 éves. – Nem látszik... – suta a válasz. Mesél tovább. Közel kerültünk, pedig a kezét sem fogtad meg... Alig értem, mi ez, vagy inkább mi lehetne. Valaki magányában feléd fordult, és kezét nyújtotta – elfogadod? Amit átél, és ami történt – nagy távolság. De vénségedre is megeshet ez? Éppen az imént mondták, túlkoros vagy! Mégis, a lélek lángja még lobog – kivételes adomány. Mondanám, becsüld meg, el ne fújd, de aligha rajtad múlik történeted. Este még mindig a találkozás hatása alatt bámészkodsz az értesülések között, amikor eléd kerül a hír, csillaghajó formájú galaxisokat fotózott a Hubble nevű előregedett űrtávcső. Nézed. Elalváskor is előtted van látványuk, szavak helyett. És ha ezek a képek létező világokat mutatnak – amelyeket, ha így is, de láthatunk, valamit tudhatunk, mit kellene tennünk? Nemde leborulva imádni a Teremtőt! Inkább kicsinyesen acsarkodunk, megalázva az embert... Lelkünk virágai hervadoznak...

Jó lenne leborulni – az első szabadkai halottak napi megemlékezésen

Két képeslap Recskről

1.

Gurulnak a kövek, törve, zúzva porrá őrlik
zsíros tenyerekben, véres hahotázás fröccsen
az égre, a kövekkel nem kell elszámolni,
pajtás, mit vétettem, az őrtorony fölé nem száll
rigó, nárciszt szednék tavasszal, ősszel kikericszet
húgomnak, mert az élet boruljon virágba,
szóközök zaja szűrődik este, a barakkban verset
szavalnak, elég! szétmorzsolom ostoba rímeitek,
foghíjat kaptok, parancs, hogy gyűlöljelek,
szürke por folyik a napból, remeg a bánya,
kérem, én gúzsba kötve nem tudok énekelni,
a kőfal szorít, Kőműves Kelemen, miért hallgatsz,
lepkére vadásztam, poloskát fogtam, bocsánat
a méltatlanságért, hallgass, szerencsétlen,
a síríg, hát együtt jöttünk e szép országba,
testvér, magasra nőtt a fű, jól termett a föld,
most az eső is kavicsból van, és nem hirdetnek
igazságot a csillagok.

2.

Csend van. Csak távolról, talán csak képzelem,
érces visszhang. A levegő más, sűrű, tapintható,
mint egy kőszobor. Mozgolódik a szél, a fűvet
borzolja, emberek moccannak a múltból, sírnak.
Vasrúd csapódik a földbe, horgonyt vet. Fázom,
kórusnyi sóhaj ült a nyakamra, lelkek kara hörög,
sétálni volna jó, és merengeni, de folyvást nevekbe
koccanok, egy Bosch-kép villan elő, és a rőfögő
disznónyáj, amint a tóba vész, állat lesz az ember,
ha lelkét összenyomja, testvért nem ismer, meghajlik
a kőzapor alatt, és nem hirdetnek igazságot a csillagok.
Széles a tükör, benne őrtorony himbálózik, és bűnök
lajstroma, pókhálóból szögesdrót. Bár volna
egy tiszta pad kipihenni a tébolyt, mert a tegnap
agyagsáron csúszik a mába, csukott szemmel hinni,
hogy hivatásunk a jó, és elülnek a régi zajok.

Szobortörténelem

Látogatóban Párkányi Raab Péter szobrászművésznél

*Júniusi lapszámunkban fotók segítségével mutattuk be a neves művész alkotásait, mégpedig Feledy Balázs művészeti író méltatásával. Nem sokszor fordul elő, de most megesett, hogy olyan olvasói üzenetek érkeztek hozzánk, melyekben azt kérték, szóaltassuk meg a művészt, beszéljen szobrokba rejtett gondolatairól. Örültünk a kérésnek, magam egyebek közt azért is, mert nem oly rég látogattunk el a Gerecse hegység ölelésében található Péliföldszentkereszt zarándokhelyre, a szalézi rend birtalmába. Itt található a **Via Lucis**, azaz a **Fény és az Öröm útja a Feltámadott nyomában**. Nos, ez az út 14 stációból áll, s a feltámadás utáni újszövetségi eseményeket örökíti meg, a színháziaktól kölcsönvett kifejezéssel élve Párkányi Raab Péter szobrászművész „rendezésében”, azaz csoda szép szoborcsoportokba öntött gondolatai segítségével. Aki végigsétál ezen az úton, és elmereng az egyes stációknál, annak olyan lélekemelő élményben lesz része, amely egy életre rabul ejti, s nem ereszt. Nem véletlen tehát, hogy aki látta az alkotást, az alkotóra is kíváncsi. Budakeszi otthonában beszélgettünk, ott él a család meg a csoda szép kutyája, s ott van a műterme is.*

Több barátomnak tett ígéretnek szeretnék eleget tenni, amikor tolmácsolom üzenetüket, miszerint köszönik Önnek azt a lelki és esztétikai élményt, amelyet a Via Lucis adott nekik. S már csak miattuk is meg kell kérdeznem, hogy mi a története ennek a gyönyörű szép válllásának.

– A Via Lucis a feltámadott Krisztus tanítványaival és sok más emberrel való találkozásain keresztül segít meg tapasztalni és megjeleníteni azt az örömet, amit Krisztus feltámadása adott az embereknek. A feladatra először Melocco Miklós barátomat kérték fel, de Miklós nem vállal már munkát, legalábbis ilyen nagy léptékű munkákat

nem, úgyhogy engem ajánlott, így a „megrendelők” idébb jöttek egy vagy két faluval. Egyébként gyakran előfordul, hogy Miklós engem ajánl valamelyik munkára, de nem gyakran fogadják el. Ám most elfogadták.

Erről azt kell tudni, hogy csodálatos tehetségű barátunk – remélem, az enyém is –, Melocco Miklós szobrászművész a közeli Zsámbékon lakik, Ön meg ugyebár, ahogy említettük, Budakeszin, méghozzá egy olyan házban, melyet úgy építettek, hogy innen mindig lehessen látni a falu – vagy már város? – katolikus templomának a tornyát.

– Így van. A megbízásról még annyit, hogy a Via Lucis ötlete egy magánembertől származik, ő találta ki az örömút felállítását. A pénzügyi fedezetét is ő állta.

Őszintén tiszteljük az ízlését és az elszántságát.

– Én nem ismertem az örömút fogalmát. S azt tapasztaltam, hogy Magyarországon sokan nem ismerik. Ezért is vallom be, mert egyébként titkolnám és tagadnám.

Bizonyára sokan vagyunk, akik még a szót sem ismertük, vagy nem használtuk, mert még sosem hallottuk, pedig milyen szép szó, hogy „örömút”.

– Igen. Amikor beszéltek nekem róla, rögtön megtetszett, s hamar megértettem, hogy miről is szól. És örömmel vállaltam el a felkérést. Csináltunk egy helyszíni bejárást Péliföldszentkereszten, aki járt arra, tudja, hogy ez egy kis völgy, ahol az „örömút” megszületett. Beállítottuk a helyszínt, ott lett elhelyezve ez a 14 alkotás, amelynek mindegyike a feltámadás utáni örömről szól. Tudni kell azt is, hogy Péliföldszentkereszten található egy csodálatos

kálvária is, hiszen ez egy zarándokhely, szép építményekkel, amelyekkel egyébként szerintem elég nehéz versenyre kelni.

A zarándokút különböző pihenőhelyeire is gondol?

– Igen, igen.

Gyönyörűen megépítették az egészet.

– Gyönyörűen. Ami ma már, ha valaki egy ilyen létre akarna hozni, anyagilag óriási költség lenne. Én számolok mint „köves” ember és kivitelező, s gyakran eszembe jut, hogy Úristen, mekkora lelkesedés lehetett itt annak idején, hogy ez a kis csoda e helyen megépülhetett. Azt is tudni kell, hogy családok adták össze a pénzt, családi adományokból épült fel.

Erről én sem tudtam, s úgy gondolom, a helyiek kivételével mások sem nagyon tudják. Mindmáig talán még azt sem tudják so- kan, hogy ott, a Gerecse hegységben van egy zarándokhely, meg egy ideje már ott a Via Lucis.

– Igen.

Hogyan kezdett neki a megépítésének?

– Nekikezdttem, s rögtön volt egy kérése a megrendelőnek. Mivel Péliföldszentkereszthez közel két falu is található, ahol a legjelentősebb magyar kövek vannak, az egyik Süttő, a másik Tardos, azt kérte, hogy helyi kövekből készítsem el ezeket az alkotásokat. A két kőnek van egy jelentős kontrasztja. Ugye a süttöi kő, amit márványnak mondanak sokan, az egy sárgás tónusú, tojáshejszínű kő, a tardosi pedig vörös. Ezt meg vörös márványnak becézik. Mert egyébként ezek mészkövek. És én e kettőből készítettem egy ilyen „anyagváltásos” kompozíciót. A vörös tardosi követ meghagytam az eredeti felületében, s egy ilyen tört nyers felülettel egy lábazatot építettünk, és abba ékeltük be, vagy ágyaztuk be, vagy faragtuk be a stációk domborműveit, amelyek meg ebből a világosabb kőből készültek. Úgyhogy szerintem látványos lett.

Nemcsak látványosnak, hanem csoda szépek mondanám az Öröm útját, de az jár az eszemben, amit átéltem ott. Ugye az az

út már az örömek, a feltámadásnak az útja, ahol már tényleg az öröm uralkodik, ám még- is megkönnyezi az ember.

– Valószínűleg, ezt én nem tudom.

Nem is Önnek kell tudnia, de aki elmegy oda, és végigjárja az utat, ha akarja, ha nem, látja a látogatók reakcióit. Pedig erről a helyről még kevesebb szó esik, mint például Máriapócsról meg több más híres magyar zarándokhelyről.

– Talán azért, mert ez az Örömút egy magánember adományából készült. Ő persze nem tiltotta meg, hogy beszéljünk erről. Abronits Róbertnek hívják az adományozót, akitől egyszer megkérdeztem, hogy ellenére van-e, ha róla is szó esik, azt válaszolta, hogy nincs ellenére. Viszont hozzátette, hogy ő nem akar ebből semmilyen nyilvánosságot. Aztán egyszer, amikor egy interjúra készültem, megkérdeztem őt, hogy megemlíthetem-e a nevét, akkor azt mondta, hogy nincs akadálya.

Egy szobrászművésznek, ha felkérlik egy munkára, azt nem illik visszautasítania? Arra is gondolok, hogy ha például a vallással kapcsolatos művet kell elkészítenie, mi jár a fejében? Elvállaljam, ne vállaljam? Elfogadom a felkérést akkor is, ha nem értek vele egyet?

– Azt kell mondjam, hogy engem nem talált meg olyan megbízás, ami miatt nemet kellett volna mondanom.

Ön vallásos családból származik?

– Keresztény családból, római katolikusok vagyunk. Minket nem neveltek templomba járó embernek. Amikor én kisgyerek voltam, s a szüleimet a vallásról kérdeztük, ők azt mondták, hogy ezt majd mi eldöntjük magunk. Egyébként ez nálam nagyon hamar kialakult. Engem nagyon megszólított Jézus életének a története, a kereszt története. Elsőéves koromban a főiskolán, miután fölvettek, elkezdtem egy torzót farag- ni, egy Krisztus-torzót. Az még a múlt rendszer volt, és az én tanárom, akihez a felvétel után kerültem, Kiss István volt, az MSZMP Közpon- ti Bizottságának a tagja. S amikor a szüleim ezt megtudták, azt mondták, hogy Úristen, Péter, jön a kommunista párt, itt a pályád vége! Na most

ehhez képest nagyon jó fej volt Kiss István. Igazán jó szakmai tanácsokkal látott el.

Sokaknak volt ő minden politikai nézete ellenére kiváló mestere, például az én korosztályom jó néhány tagjának is, akikből neves művészek lettek. Úgy emlékszem egyébként, hogy szerették a tanítványai.

– Igen, igen. Ő nagyon-nagyon korrekt volt. Amúgy szakmailag nem tanultunk tőle sokat, merthogy nem nagyon járt be. Akkor ő már rektorként dolgozott, és mi délelőtt jártunk a szakmai órákra, 9-től délig a gyakorlati, délután meg az elméleti órákra. Én nagyon lelkes voltam végig a főiskola alatt. Lényegében még a végén sem hittem el, hogy engem felvettek oda. Belehúztam a munkába, mindig reggel 7-kor kezdtem, gyakorlatilag két órával előbb mentem be. Kiss István is bejött 7-kor, soha nem napközben, mert neki akkor már másutt volt dolga. Ilyenkor viszont mindig tett ott egy körutat, így én többet találkoztam vele, mint például az osztálytársaim.

Amikor nézegettem ezeket az Aracsban közölt nagyon szép fotókat, meg persze elolvastam Feledy Balázs Önről szóló méltatását, azt gondoltam, igencsak szeretheti a történelmet, hiszen számos történelmi alakot mintázott meg. Vajon az ilyen megbízásoknál, amikor például Bánffy Miklóst vagy Szent Istvánt, netán Semmelweis Ignácot kell szoborba önteni, akkor mit tesz egy szobrász? Olvas, kutat, vagy megnézi az összes olyan művet, amelyet ezekről az emberekről készítettek?

– Feltétlenül, persze. Az utánanézés az első.

Érik meglepetések? Változik olykor az addig kialakított képe az illetőről?

– Hát, főleg a magyar történelem olvasása folyamán a mai napig, persze.

Tehát ezt úgy kell elképzelni nekünk, laikusoknak, hogy ez egy fáradtságos előmunka?

– Inkább élvezetes. Régen, az internet megjelenése előtt ez persze nagyobb munkát jelentett. Könyvtárak, izé, ecet, kölcsönkönyvek. De én ezt mindig nagyon élveztem. Kisgyermek korom óta könyvtárlátogató vagyok, és nagyon szeret-

tem mindig, nemcsak azt, hogy könyveket kölcsönöztünk, hanem azt is, amikor ugye kint álltak az asztalokon közszemlére téve az aktuális folyóiratok, és azokat végig lehetett böngészni. Épp a nejemnek meséltem két nappal ezelőtt, hogy én nyaranta dolgoztam, újságot hordtam ki. Sőt, mivel másodszorra vettem fel – a második felvételem sikerült –, akkor egy évig csináltam ezt az újsághordást, és a nap mindig úgy indult, hogy reggel átolvastam az aktuális napilapokat. Jó kis újságfogyasztó voltam, ami akkor talán a 17-18 évesek körében nem volt jellemző.

Az rendben van, hogy sokat olvas a megmintázandó emberekről egy szobrász. Ám Ön azt is mondta nekem, hogy gyakran elég egy rövid életrajz vagy a megmintázandó embertől néhány mondat, s az már elindítja a fantáziáját.

– Igen, gyakran elég. Elég ahhoz, hogy rögtön eszembe jusson, mit is fogok róla csinálni. És azzal, hogy még pluszban utánaolvasok, már szinte nem változik a hozzáállásom.

Vannak olyan kételyei a szobrásznak, hogy vajon el fogják-e hinni neki azt, hogy az illető megmintázott személy így nézett ki?

– Nincsenek. Ez nem szokott eszembe jutni, nem szoktam ilyesmin gondolkodni. Egyértelmű, hogy amikor nekikezdek, igazából arra vágyom, hogy egy kicsit az agyagba beletúrhassak, mert az az igazi munka.

Mikor jutott eszébe, hogy szobrász lesz, és kinek a hatására?

– Elég korán, 14-15 éves lehettem. Addig én festő szakra készültem. Tehát a képzőművészeti pályára való készülés nagyon korán megjelent nálam. Sőt, aki erre engem elsőként javasolt, aki először mondta ki azt, hogy nekem milyen pályára kell menni, az az általános iskolai rajztanárom, Csemniczky Zoltán szobrászművész volt.

Mindjárt kiderül a turpisság!

– Igen. Azt hiszem, hogy hatodikos lehettem, vagy hetedikes, és akkor ő odaült mellém. Nekem ugye ő akkor egy tanár bácsi volt, most meg már jó barátom, felnőttem közben, de ő akkor egy fiatal tanár volt, azaz a TANÁR ÚR, csupa

nagybetűvel. A padtársam éppen hiányzott, s akkor egyszer csak úgy leült mellém a tanár úr. És az is olyan furcsa volt, hogy megkérdezte, mik a terveim, hova szeretnék az általános iskola után középiskolába menni. Mindez Balassagyarmaton történt. És azt is megkérdezte, hallottam-e már a Képzőművészeti Gimnáziumról. Ami ugye Budapesten volt. Tudni kell, hogy Csemniczynek nagyon sok tanítványát vették fel azóta a képzőművészetre. Egy nagyon-nagyon jó oktatás történt ott Balassagyarmaton abban az időben, amikor én voltam diák. Most ugye már nem vagyok annyira jelen ott, így nem látom, hogy mostanában hogyan mennek a dolgok, de akkoriban jó kezekben volt a művészeti oktatás, és azt is tudom, hogy ő csináltott egy szabadiskolát is. Nos tehát rákérdezett arra, hogy hova mennék, mert van ez a képzőművészeti gimnázium a fővárosban. És akkor én azt mondtam, hogy a szüleim – mert akkor mi már beszéltünk erről a szüleimmel – sajnos nem engednek el abba az iskolába, mert féltenek. És akkor azt mondta a tanár úr, hogy semmi baj, van egy olyan intézmény is, hogy Képzőművészeti Főiskola, csak maradjak ott Balassagyarmaton, ők tanítanak engem, és utána meg majd jelentkezem a főiskolára. Akkor én ott majdnem elájultam, hogy nekem már valaki hatodikos-hetedikes koromban felveti, hogy én majd a Képzőművészeti Főiskolára fogok járni.

Ha ezt nekem mondta volna valaki serdülő koromban, akkor én elszálltam volna a boldogságtól.

– Pontosan így voltam ezzel én is. És akkor az történt, hogy lett egy remek mesterem, ott Balassagyarmaton, mégpedig Szederkényi Attila szobrászművész, úgyhogy én már úgy mentem a főiskolára, és ezt nem én mondom, ezt a Melocco Miklós mondta, hogy akkor már mindent tudtam.

És ha ő mondta, akkor azt el is kell hinni.

– Nos, nagyon jól elvultunk mi ott a főiskolán. Amit olyankor, elsős korában még nem tud egy ember, azt megtanulja a főiskolán az idősebbektől, a negyed-ötödévesektől. Ugye a '70-es, '80-as évekről beszélek, tudni kell, hogy ennek az iskolának sokkal jobb volt a más művészeti ágakkal való kapcsolata, mint egy átlagegyetem-

nek. Amiatt is volt jó ez a kapcsolat, mert a mi műhelymunkánk rengeteg szakmai részből áll, s ezeket ilyen külön kis műhelyekben sajátíthattuk el. Például meg lehetett tanulni bronzot önteni. S amikor én bementem a bronzöntő műhelybe, akkor már a hatod-hetedévesek öntötték a bronzot, és tőlük is tudtunk tanulni, ők magyarázták el nekünk, hogy mit hogyan kell csinálni. Úgyhogy valóban létezett egy ilyen nagy átjárás a szakmák között.

Amikor erre a beszélgetésre készültem, megpróbáltam utánanézni, már amennyire tőlem tellett, hogy szokta-e Önt bántani valaki a szakmában? S azt állapítottam meg, hogy nem szokták az Ön műveit bántani. Mert amúgy mi, laikusok, megszoktuk már a magyar kulturális életben, hogy kipécéznék embereket, lehet, hogy azért, mert készített egy turulmadarat, lehet, hogy azért, mert elmondta a véleményét valamiről vagy valakiről, akiről nem kellett volna, netán csúnyán nézett valakire, vagy esetleg megbírált valakit, ezért aztán sokan ferde szemmel néznek rá, meg ráhúzzák a vizes lepedőt. Tehát soha nem olvastam önről semmi olyat, hogy bántották volna, pedig lehet, hogy bántották.

– Akkor meg kell dicsérjem, hogy a jó sajtót olvassa.

Egyébként azt olvasom, kétségtelen.

– Azért mondom ezt, mert én egyszer rákerestem a velem kapcsolatos írásokra, például a HVG-ben megjelentre, hát az nagyon kemény!

Én nem tudom, hogy Önről mit írhatott a HVG, őszintén szólva fütyülök rá, csak azért egy mondatot mondjon már belőle!

– A liberális köröknél csaptam ki igazán a biztosítékot. A Szabadság téri emlékművem csapta ki először, de azért azt jóval megelőzte a Nemzeti Színháznál levő 15 szobrom. Ezekről eleinte csend volt, aztán jöttek a negatív kritikák, tehát én sem úsztam meg. A liberális művészvilág nem igazán kedvelt.

Bánom is már, hogy rákérdeztem, mert sajnos a magyar kultúra nem tudja levetni ezt az iszonyú szokást, hogy állandóan becsméri a

másikat – valamint ideológiai és nem művészi alapon szurkálja a tört a másikba. Az irodalom ugyanilyen cipőben jár, de akár mondhatom az újságírást is, mindent, tehát a cél, hogy a másikat le kell tolni mindenféleképpen a piederstárlól. Már nagyon régen élünk így. Nem lehet azt mondani, hogy új jelenségről van szó. A turulmadarat is csak azért hoztam szóba, mert annyira nevetséges egy „átlagember” számára, aki nem művész, viszont szereti a szép alkotásokat, hogy ugyan mi bajuk lehet egy turulmadárral meg bármilyen emlékművel. Az ember csak azt tudja mondani, hogy nem kell rájuk figyelni, mert minek? Hát az egész egy örület! Persze ha tippelnem kellett volna, akkor azt biztosan megjósoltam volna, hogy a Via Lucist meg minden egyházzal kapcsolatos dolgot meg fognak támadni. Az ilyesmin könnyen túl tud jutni?

– Azt hiszem, tudom kezelni, és most már azt is tudom, hogy mi miért történik. Meg hogy mi áll a háttérben. Én a pályám elején részt akartam venni a művészeti életben. A Műcsarnok szalonkiállításokat rendezett, úgy hívták, hogy Magyar Szalon, ami a régi szalonkiállítások típusára alakult. Itt az országból gyakorlatilag minden hivatásos vagy szakmailag elfogadott művész kiállíthatott, beadhatott munkát, és volt zsűri is, de nagyon-nagyon keveset zsűriztek ki. Ez egymás után három évig létezett, és azt én nagyon élveztem. Ott tényleg mindenki megmutathatta saját magát. Ám egyszer csak a hivatalnokok, a művészettörténészek azt mondták, hogy ez így nem jó.

Miért nem jó? Mi nem jó?

– Hogy mindenki összemérheti magát és megmutathatja magát.

Tehát csak az mutathatja meg, akit ők akarnak?

– Pontosan. Majd ők megmutatják. És akkor alakult ki a kurátorrendszer, és most a művészettörténészek hívhatnak meg művészeket. Na, azóta nem is voltam ilyen rendezvényen. Mondhatni, hogy a kiállító művészek sorából kiszorultam, ott nem kaptam helyet. Viszont akkor nekem elindult egy ilyen „köztéri pályám”. Kaptam egy-két felkérést, és egy-két pályázaton részt is vettem,

azokat megnyertem, és ez segített elindulni. Legelőbb meg tudtam magam mutatni, úgyhogy nekem ez az oldalam lett nagyon erős. Ugyanakkor folyamatosan csinálok magamnak olyan „kisebb munkákat” is, amiket szívesen bemutatnék közös kiállításokon is. Hozzáteszem, hogy vannak közös kiállítások, magángalériák által szervezettek, ahol be tudok mutatni alkotásokat. De azt nem tudom nem észrevenni, hogy az állami finanszírozásúakból, melyeket leginkább még mindig a liberális művészek élveznek, kimaradok, visszatartást kapok. Ilyen például a Műcsarnok.

Egy kissé eltávolodva a hazai viszonyoktól, nem állom meg, hogy szóba ne hozzam, hogy elképesztő korban élünk. 10-12-20 évvel ezelőtt elképzelni sem tudtuk volna, hogy egyszer eljön az az idő, hogy szinte naponta értesülünk csodálatos remekművek megrongálásairól, akár úgy, hogy bemennek a múzeumokba, és leöntik, letépi, ellopják ezeket, de vannak más módok is, például templomokat gyűjtogatnak. Erről mit gondol egy művészember, mivé lett ez a világ?

– Én ezt már körülbelül egy évtizede megéreztem. Le is írtam egy cikkben, hogy figyeljék meg, eljött az az idő, amikor véget értek az ünnepeink. Tehát nem lesz már egy olyan ünnep, amit nyugodtan meg tudnánk tartani, kedvesen és józanul, anélkül, hogy ne öntsön valaki festéket egy alkotásra, ne rúgjon bele, ne káráljon és így tovább.

Ebben az a legborzasztóbb, hogy nem érti az ember az okát. Nincs elfogadható magyarázat arra, hogy miért viselkednek így. Kit akarnak megbosszulni ezzel? Leonardót? Miért? Mi a valódi oka? És főleg azt nem értem, hogy mi, normálisabb és józanabb emberek, miért nem teszünk rendet.

– Egyébként Melocco Miklósnak van egy régi írása erről, hogy miért öntenek le alkotásokat. Ő azt mondta, hogy a gyáva emberek bosszúja ez, mert az alkotás nem tud visszaütni.

Jó válasz, csak ettől még leöntik, eltörik, meggyalázzák a műveket. No de lépünk tovább! Biztos, hogy Önnek is volt olyan megbízása, amely többet – valami pluszt is

– **adott annál, mint hogy az ember megminta valakit, vagy akár alkot egy keresztutat is. Mindig úgy láttam, hogy akik hívő családból jöttek, azoknak könnyebb volt eligazodniuk a világban. Ha pedig nem onnan jöttek, akkor meg biztos, hogy a tehetsége vitte előre azt az embert azzal, hogy örült egy ilyen felkérésnek.**

– Én azt hiszem, hogy mindegyik munkámra, megbízásra rá tudnám húzni, amit most mondott. Legutóbb valamelyik szoboravatón mondtam erről pár mondatot, hogy milyen nagy dolog ilyen felkéréseknek eleget tenni. A legutóbbi szobrom a Salgótarjánban lévő Madách-szobor. Egy-egy ilyen megbízás nagyon bele tud lépni az ember életébe. Az történik, hogy úgy érzi az ember, mintha most egy szellemóriással volna együtt a műhelyben. Olyan, mintha ott lenne, és mintha már két hónapja beszélgetnék vele. Ilyeneket a nagy olasz festők, szobrászok könyveiről szóló könyvekben lehetett olvasni, amikor ők vallottak ehhez hasonló jelenségekről, és velük bőven tud azonosulni az ember minden tekintetben. Tudom, hogy sok bonyolult életű ember volt és nyilván van is a festők körében, a szobrászok körében, s minden más művészet képviselői között is, de azt nem hinném, hogy abban az időben, amikor a világ legcsodálatosabb alkotásai készültek, megtörténhetett volna, hogy valaki lemázol vagy leönt egy festményt, s az javíthatatlanná válik. Legfeljebb csak szakmai féltékenységből.

Mitől vagy kitől függ az, hogy egy magyar szobrász híre eljut-e a határainkon túlra? Nyilván, ha vannak személyes kapcsolatai, akkor könnyebb. Egyáltalán, milyen a magyar művészet külföldi menedzselése?

– Én a hibát, mert ezt érzem ki a kérdésből, már nem is a magyar menedzselésben látom, hanem abban, hogy a kortárs művészet az egy olyan nagy játék, amibe minket a Nyugat nagyon nem akar bevezetni.

Ebbe sem!

– Nekem nagyon sok szobrom található külföldön. Például Olaszországban, Szingapúrban,

Erdélyben, Kínában, Németországban, Ausztriában. Na most ez két irány. A kisplasztikáim, amik eljutottak magánemberekhez is, szinte a világon mindenhol jelen vannak. És vannak köztéri szoboraim. Ezek közül a három Semmelweis-szobrom kifejezetten egy hazai kezdeményezésnek köszönhető. Ezt elmesélem, mert szerintem ez egy nagyon jó történet. Viszont zárójelben hozzáteszem, vagy megelőlegezem, hogy ez nem a művészet menedzseléséről szól. Ez teljesen más ügy. Ezt a Semmelweis Egyetemnek a korábbi rektora, Rosivall László professzor úr találta ki, merthogy ő Semmelweis Ignácot szeretné népszerűsíteni a világban. Sok művészt kért fel, most már talán 24 Semmelweis-szobrot állítottak, állítottunk fel a világ különböző pontjain az egyetem, illetve a professzor úr közbenjárásával. Szingapúrban is, meg Bécsben és Perugiában is így „jelentem meg”.

Nyilván minden művésznek vannak vágyálmai. Önnek van olyan álma, szoborterve, amelyet mindenképpen szeretne megvalósítani, költőien mondva szoborba önteni?

– Tulajdonképpen van egy, de sajnos erről nem tudok beszélni. Nem akarom lelőni a végeredményt. De van egy helyszín és egy téma. Ez egy gigantikus feladat egyébként.

Akkor csak azt tudom mondani, várjuk, hogy megvalósuljon ez a terve is. Méghozzá minél előbb. Éppen ezért megkérdezem, hogy gyorsan dolgozik?

– Gyorsan.

Akkor még inkább türelmetlenül várjuk, hogy elkészüljön, megvalósuljon az Ön szerint egyelőre „titkos terv vagy álm”.

– Köszönöm szépen.

Még csak annyit, hogy beszélgettünk arról is korábban, hogy nagyon szereti a verseket. És akkor én azon gondolkodtam el, milyen jó is volna, ha valamennyi kedvenc versét szoborba öntené. Akkor lenne, létesülhetne egy magyar verspark.

Az öregség dalaiból

Volt egyszer egy forradalom

Rég várt holnaputáni ünnepünkre
 készüljön fel az ég brokátazúrral!
 Napból szőjön a kékbe sárga szálát!
 Horgolt dísze pamatnyi hóka felleg.
 Szívjunk friss levegőt beteg tüdőnkbe!
 Szónok szédületét akarja bőszen
 rátukmálni az egybegyűlt tömegre.
 Jelszókából sorozatlövése dördül.
 – Hithű lelkesedés, zsolozsma, hála. –
 Egykor verseivel Petőfi lázadt.
 Ismét pendül a hárfa. Erre vár a
 készenlétbe meredt hatalmi sorfal.
 Lé-pés! Csattan a pajzs. Törős a borda.
 Jól ismert: ez a lincselődsi bordal.
 ##

Hattyúdalom, hallgass tovább!

Hattyúnk dalra fakad, mikor halála
 fészkünket közelíti, hogy lecsapjon.
 Elmúlása tehát mesékbe illő,
 s nem kérjük ki magunknak ezt a mondást.
 Ússzál még madarunk a tó vizében,
 hajnalkelte után, s tovább napestig!
 Csak a csillagtalan éj vet ki partra.
 Holnap kezdjed el új, pihent erővel
 őrjáró utadat, hisz erre kódod
 készlet századok óta már nyaranta!
 Lustálkodni az engedély hiányzik.
 Élelmed szavatolt, akárcsak eddig.
 Ördög nem vihet el, sem agg boszorkány
 ukmukfukkra, ha zajt nem ütsz ma éjjel.
 ###

Nostradamus a XXI. századról

Homályosan sápadt és szürke háttér
 a mennyezet a lógó lámpaernyő
 fölött. Felhőbe vész, egekbe felnő.
 Negyvennapos eső utáni ártér.
 #
 Itt konyha állt, mely jobb időket átél.
 Asszonya elszökött. Nincs más teendő:
 csónakba szállni, cserből kivájt teknőn
 vad monszunokon átevezni. Nyár, tél
 #
 múltán e hajózás véget nem érő.
 A szárított hús elfogyhat holnapra.
 Parittyánk hírt hozó madár fölé lő.
 #
 A kikötőben falánk sárkányfajta
 élelmi láncon. Létvégi merénylő.
 Fogsora tép. Villámütés a farka.
 ##

zók mindenkor meggyőzik magukat arról, hogy kisszámú vagy egyetlen személy is rendkívül káros a közösségre nézve. Kiiktatása pedig egy időre megteremti a békét. A csoportot összekovácsoló egyik legnagyobb erő a közös célpont.

A bűnbaklogika, miszerint egyvalaki haljon meg, hogy mások élhessenek, morálisan elfogadhatatlan, a gyakorlatban mégis működik. Nem is kell feltétlenül feláldozni a kiszemeltet, gyilkosság helyett karaktergyilkosság, tettlegeség helyett az ellehetetlenítés eszközei sorakoznak. Sok bűnbak végül maga is kezdi elhinni, hogy valóban rászolgált a rossz bánásmódra.

Mi oltja ki az együttérzést?

Ahhoz, hogy az agresszor az áldozattal kényekedve szerint bánjon, el kell tekintenie attól, hogy a másik is szenvedő lény. Legtöbbünk nem szívesen bánt meg másokat, mivel egy minimális empátiával még az ismeretlen emberek felé is rendelkezünk. Elegendő azonban néhány, önmagában nem túl súlyos tényező, amelyek együttesen aztán végzetessé válhatnak, teljesen kikapcsolva az adott személy iránti együttérzést.

Az empátia alapja a kivetítés: kutatások szerint a hozzánk hasonló emberek fájdalma jobban megindít bennünket, mint azoké, akik különböznek tőlünk.

Az együttérzést kioltó tényező még a távolság. Aki egy másik szobában tartózkodik, annak az emberek jóval könnyebben adnak fájdalmas áramütést, mint annak, aki ott ül velük szemben. És a legtöbb lelkes húsevő sem vágja le szívesen azt az állatot, amely gyanútlanul vagy épp könnyörögve néz a szemébe.

A fő empátiagyilkos az undor, legyen az fizikai vagy morális alapú. Az undor belső távolságtartást idéz elő, vagyis az illető ekkor már hiába van jelen, hiába néz a másik ember szemébe, vagy ad hangot kétségbeesésének és fájdalmának: nem számít többé. Az undor gyakorlatilag tárgynak tekinti célpontját; s nincs is ideálisabb áldozati bárány a tárgyasult embernél. A morális undor pedig szinte ugyanúgy hat, mint a fizikai. Akit morálisan megbélyegeznek, akit egyre vadabb vétkekkel vádolnak, azt teljesen kiszolgáltatják a bűnbakra éhes tömegnek.

Még a nagylelkű, a gyengékkel együttérző egyéneknél is lehull az empátiás sorompó, amint valakiről elhitetik velük, hogy hazug, korrupt, visszaél a hatalmával, és komolyan veszélyes a közösségre. Így lehetséges, hogy a lincselő tömeg magába szippantja azokat is, akiket környezetük amúgy igen rendes, jóindulatú embernek ismer. A kulcs az érzelmi ragály. Válsághelyzetben, illetve amikor az üldözői étvágy feltámad, a személyiség szinte eltűnik. Nincsenek alapvető különbségek. A tömeg egységesen lép fel a bűnbak ellen.

A bűnbak általános ösképként az emberi agyban kódolt, veleszületett mintázat, amely aktiválható, és amely képes az empátiát tömegesen felfüggeszteni. Ha a bűnbakképzés beindul, falat von a célpont(ok) köré. Akkor már az sem fontos, ha az áldozati bárány szívhez szólóan kifejezi fájdalmát, alátámasztja ártatlanságát, vagy együttműködést ajánl. A tömeg felkorbácsolt indulatait ebben a fázisban szinte már lehetetlen csillapítani.

Az áldozati báránnyá válás mindig kétszemélyes történet

Az egyén bűnbakká válása nagyon korán beindulhat, például ha már születéstől fogva eltér a többiektől. Nyugtalanító előjel tud lenni, ha a gyermeket a család nem akarja vagy nem tudja vállalni. A védettség hiánya szabad prédává teszi. Ha ezenfelül közösségében idegen, más nemzethez vagy rasszhoz tartozik, a kockázat még nagyobb. Amennyiben pedig feltűnő fogyatékoságokkal vagy épp kiemelkedő képességekkel rendelkezik, szinte biztos, hogy megakadnak rajta az üldözői szemek. Mindez ugyanígy történik a szélesebb társadalmi rétegekben is.

Azok kerülnek leginkább célkeresztbe, akiknél a különbözőség a védtelenséggel kombinálódik. Mivel azonban mind a kirekesztés, mind a gyengébbel szembeni erőszak társadalmi tabu, az agresszorok többnyire tagadják, hogy emiatt bántanak az áldozatot. Másokat és önmagukat is becsapva, a másik fél jellemtelenségére, nagyképűségére, talpnyalására hivatkozva magyarázzák tetteiket, azaz így téve bűnbakká áldozatukat. A közösségből akaratuk ellenére kilógó

emberek apróbb viselkedési hibáit is túlreagálják az adott értékrendszer követői, így mindegy, mi a valóság, a kommunikáció messze elmarad a kívánatostól.

Az idegen származásúak és a társadalom csúcán lévők anélkül válhatnak célponttá, hogy bármi különöset tennének. Hasonló a helyzet a lecsúszottakkal, a felkapaszkodottakkal, a fogyatékkal élőkkel, az ideológiai zászlóvivőkkel vagy mindazokkal, akik valamely megbélyegzett, sztereotipizált foglalkozási vagy vallási csoport tagjai. De áldozati báránnyá válhat az is, aki túlságosan megfelel a csoportjához fűződő sztereotípiáknak, és természetesen az is, aki nyíltan felvállalja másságát.

Alig van, aki ne viselne magán egy vagy két bélyeget, amely a véletlen események rossz összjátéka esetén váratlanul őt is célkeresztbe állíthatja. Hogy ez valóban bekövetkezik-e, vagy sem, az diplomáciai képességek kérdése. Aki túllontúl is megfelel a csoportjához fűződő sztereo-

típiáknak, vagy ezt a képet sugallja magáról, tálcán kínálja magát a bűnbakkeresők számára. Én ilyen vagyok, és kész – mondják sokan. Amúgy is divat a másság felvállalása. Aki nyíltan más, az kockázatos stratégiával él: felhívja magára a figyelmet.

A személyiség szintjén vizsgálva: kiből lesz bűnbak, áldozati bárány? Olyan személyből, azaz csoporttagból, aki belső adottsága folytán kifejezi és felvállalja mindazt, amit a többiek feladnak, nem képesek kifejezni, vállalni. Ennek következtében áldozati báránnyá válik a közösség nyomása alatt. De az áldozati báránnyá válás mindig kétszemélyes történet.

Az ősi gondolkodás destruktív, egyéni és közösségi tragédiákba torkolló, bűnbakképző készlete eltűnhet-e valaha?

Bízunk kell benne!

2024 októbere

Ötven év után helyezheti el az emlékezés gyertyáját egy kivégzett hozzátartozója (Szabadka, 1994. november 2.)

Tényfeltáró dokumentumfilmekkel hatni a társadalomra

Minden évben október 13-án a délvidéki magyar filmalkotók rendezvénysorozatát szerveznek, hogy legújabb munkájukat bemutathassák és népszerűsíthessék.

A *vajdasági magyar mozgókép napja* alkalmából az alábbi gondolatokat szeretném megosztani a kollégákkal és a filmművészetet szerető és támogató közönséggel. Üzenetemet, meglátásaimat a kortársak és a majdani generációk számára elsősorban csaknem öt évtizedes rendezői tapasztalataimra alapozom.

Hogy miért tartom fontosnak történelmünknek, valóságunknak, az emberi sorsoknak dokumentumfilmek által való feldolgozását és bemutatását filmszínházakban, művelődési házakban, filmklubokban, tévécsatornákon?

Nélkülözhetetlen a délvidéki magyar filmtörténet feldolgozása, ismerete és ebből kifolyólag az ismertetése is, nemcsak egy generációval, hanem folyamatosan minden új generációval. **A múlt ismerete beletartozik, bele kell, hogy tartozzon az értelmiségi létbe. Fontos, hogy a mindenkor regnáló értelmiség gondolkodjon a nemzet jelenéről és jövőjéről, a problémáiról, a társadalmi nehézségekről, a kor új kihívásairól. Azért, nehogy irányt, utat tévesszen. De azért is többek között, nehogy irányt, utat tévesszen az éppen regnáló hatalom, mint ahogy ez történt a mi nemzetünk esetében, például Trianon tragédiájakor. Ezért minden korban minden generációnak szüksége van a valóság kritikai értékelésére**

Sára Sándorral egy filmes fotón

– hiteles tényekre alapozva – a nemzettudat megerősítése céljából. Az utóbbi évek politikai eseményeinek tükrében már most is, a jelenben és még inkább a jövőben európai szinten is ugyanerre lenne szükség.

A társadalomtudósok és kutatók mellett a dokumentumfilm-alkotók hivatása is a mindenkori jelen és a közelmúlt mélyreható elemzése, megörökítése és továbbadása. E téren a bemutatott és dokumentált világ életszerű és hiteles ábrázolása alapvető.

A múlt dokumentumfilm-feldolgozása, megörökítése, továbbadása az ideológiai akadályok, tiltások ellenére az anyaországban jelentős mértékben már a Kádár-korszakban működő Balázs Béla Stúdióban kezdődött el, és folyik napjainkig. E téren érdemes megnézni és számontartani, hogy 1945 után, az első kb. három évtizedben főként az anyaországban, majd a nyolcvanas évek után már egyes határon túli kisebbségi magyar filmgyártásban is megjelent, megerősödött a tényfeltáró, szociografikus dokumentumfilmgyártása. Nem is kis számban. Személyes nyilvántartásom alapján például nálunk, a Vajdaságban és az egykori Jugoszláviában napjainkig több mint félszáz elhallgatott, kisebbségi magyar tabutémának számító dokumentumfilm készült. Az utóbbi másfél évtizedben e téren az erdélyi magyar dokumentumfilm-gyártás is felzárkózott.

Mindezeknek a filmeknek a begyűjtése, archiválása, kritikai feldolgozása még várat magára.

Vajon mitől válik nézhetővé, élvezhetővé, elgondolkodtatóvá, egyszóval katartikus hatású műalkotássá a valóság dokumentumfilm-feldolgozása?

Minden filmműfaj vonatkozásában elmondható, de kiváltképpen a tényfeltáró dokumentumfilmre igaz az a megállapítás – főképp az ideológiáktól független valóságfeltáró filmekre –, hogy mindig az a fontos, hogy milyen kérdések és továbbgondolások fogalmazódnak meg a nézőben a film témájával kapcsolatosan. Amennyiben az alkotás nem vált ki ilyen késztetést, csupán annyit, hogy érdekes, szép, tetszetős, szemégyönyörködtető stb. volt, akkor ez kevésbé értékes. Sajnos, a világ filmművészetét is elérte a bulvárosodás. Ennek ellensúlyozásaként mi, akik elkötelezettjei vagyunk a tényfeltáró, oknyomozó szociográfiai filmműfajnak, készítsünk minél több

olyan filmet, amelynek van üzenete, állásfoglalása, hogy egy kis szerencsével hatással lehessünk a társadalomra is.

E filmes műfaj vonatkozásában nem hagyhatok ki néhány általam fontosnak tartott gondolatot. Napjainkban a felgyorsult digitalizált világ, az új filmtechnika szoftverei nagymértékben kiterjesztették és gazdagították a dokumentumfilm formanyelvi, történetfeltárási és elbeszélési lehetőségeinek tárházát. De a formanyelvi választás és ennek a megfelelő alkalmazása tekintetében a dokumentumfilm-rendezőknek továbbra is szükségük lesz az intuíción, megérzésen alapuló és a szakmai ítéletképességre. Bízva abban, hogy a különböző dokumentarista műfajok a jövőben nem lesznek alárendelve ezeknek a szoftvercsábításoknak, hanem ezek ellenében alakulnak. Bízom benne, hogy megmarad az egyedi megközelítésű, valós eseményeken, tényeken, az alanyok valomásain alapuló hozzáállás – ahogy ezt a klasszikus magyar dokumentumfilm-iskola megalapozta, kijelölte számunkra –, és nem a kitalált, fikciós alanyok, szereplők áldokumentarista valóságát ábrázoló dokumentumfilm-készítés terjed el.

VAJDASÁGI MAGYAR MOZGÓKÉP NAPJA 2024

VAJDASÁGI MAGYAR FILMEK FESZTIVÁLJA

2024. október 9-13.

Ada, Magyarkanizsa, Topolya, Újvidék, Szabadka, Zenta, Zombor

Siflis Zoltán: A kapus halála (dokumentumfilm, 53 perc)

Bodzsóni Péter: Alpok Traverz Expedíció (dokumentumfilm, 34 perc)

Horvát Inesz: Szalai Attila, karikaturista (portréfilm, 4 perc)

Fejős Csilla: Ludasi történetek (dokumentumfilm, 50 perc)

Iván Attila: Üzenetváltás ember és Isten között (dokumentumfilm, 23 perc)

Király Mirella: A vízen jött (dokumentumfilm, 4 perc)

Szloboda Szonja: CALGARY (kisjátékfilm, 21 perc)

Szervező:

Támogatók:

A filmnapok plakátja, 2024

Jelentősnek tartom, hogy van saját filmrendezvény-sorozatunk, amely évről évre néhány napon keresztül több magyarlakta városban betekintést nyújt alkotóink munkásságába: társadalmi, történelmi valóságunk ábrázolásába.

Szeretném, ha a jövőben lenne kellő, e jeles napokat megtartó újtóképeség, elkötelezettség, ambíció azokban az utódokban, akikre marad e rendezvény továbbéltetése. Emellett elengedhetetlennek tartom, hogy mentsük meg a délvidéki magyar filmművészeti örökséget. Ebből a célból az alábbiakban mellékelem azt a dokumentumot, amelyet még 2023 májusában eljuttattam a Magyar Nemzeti Tanácsnak és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek. Sajnos visszhang nélkül maradt.

Javaslat egy kisebbségi nemzeti filmarchívum létrehozására

A vajdasági magyar filmművészeti örökségünkkel kapcsolatos stratégiai programtervezéssel

abból az alkalomból íródott, hogy a vajdasági magyar közösség kisebbségi önkormányzata, az MNT most készíti a délvidéki magyarság új, második, hat évre szóló művelődési stratégiáját, amelynek elfogadására öszszel kerül sor. Ezt nem az MNT felkérésére teszem, hanem filmművészetünk iránti felelősségtudatból, elkötelezettségből.

A feladat

A kisebbségi magyar filmkultúránk iránt érdeklődők kutatási lehetőségeit jelenleg komoly nehézségek akadályozzák. A kutatók, a délvidéki magyar vonatkozású mozgókép iránt érdeklődők számára ugyanis nem áll rendelkezésre egy kisebbségi nemzeti filmarchívum, amelyben megtalálhatók, netán megtekinthetők lennének a napjainkig elkészült magyar filmek. Sem játék-, sem dokumentum-, sem animációs filmjeink kollekcijával, sőt, a kört szélesítve, magyar nyelven

játszó színházaink előadásairól készült felvételek gyűjteményével nem rendelkezünk. Örökségvédelmünk érdekében nem elégedhetünk meg a kutatási feltételek ilyen szintű elégtelenségével. Szeretném jelezni, hogy nekünk itt, a Délvidéken 18 éve törvényes, intézményes lehetőségünk is van örökségvédelmünkre. Tudniillik már 2005 óta létezik a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, amely regionális intézmény, tevékenysége kiterjed egész Vajdaságra, s amelynek alapdokumentumában foglalt feladata a vajdasági magyar nemzeti kisebbség kulturális örökségének és élő kultúrájának megőrzése, többek között a vajdasági magyar kultúrkincs papíralapú, valamint *hang- és mozgóképanyagának mentése, feldolgozása, megőrzése, valamint digitalizálása.*

A VMML alapítása óta több területen is figyelemre méltó munkát végez, amelyért elismerésemet fejezem ki. Az általam is ismert, elismert, sikeres tevékenységek – mint pl. a könyvtári anyagok digitalizálása – mellett a kisebbségi magyar filmművészetünk területén szükséges archiválás-előkészítési és digitalizálási munka viszont sajnos elmaradt. Mielőbb lépéseket kell tenni ennek a tarthatatlan állapotnak a kiküszöbölésére, a folyamatok elindítására, mert a vajdasági magyar filmgyártás, filmtörténet – így, megíratlanul is – része az egyetemes magyar filmtörténetnek, de egyben egyedülálló, sajátos filmművészeti dokumentuma, lenyomata a vajdasági magyar identitás történetének is. Csakhogy rejtett, identitásismeret-gyarapítás szempontjából hatástalan, meddő kincse. Kincs, ami nincs.

Nemcsak a szanaszét heverő filmek begyűjtésére, azok szakszerű archiválására lenne szükség, hanem a filmekkel kapcsolatos, az újságokban, folyóiratokban megjelent filmkritikák, cikkek, hírek, fotók, a rádióban és televízióban velünk, filmjeinkről készült ismertető, interjúk begyűjtésére is. Hiszen ezek a filmek a kisebbségi lét-helyzetünk számtalan kulturális, ideológiai, gazdasági aspektusát, közállapotának időszakait, traumáit, törekvéseit, sikereit és kudarcait is tükrözik, dokumentálják. Az utókor számára megélhető, megismerhető, értékes források. A film amellett, hogy összetett művészeti ág és ábrázolásmód, nemzeti kincs is, többek között ezért is fontos, hogy mielőbb olyan saját kisebbségi, délvidéki magyar filmarchívumot hozzunk létre,

amely lehetővé teszi rég- és közelmúltunk, jelenünk megismerését, kutatását, továbbgondolását és népszerűsítését.

A fentebb említettek közül következik – mintegy speciális, sajátos feladatként – a *vajdasági magyar hivatásos színházak* előadásairól készült profi vagy amatőr színvonalú videofelvételek rendszeres gyűjtése, archiválása és feldolgozása is. Fontos kiegészítésként megemlítem, hogy a délvidéki vonatkozású mozgóképkincsünk archiválásának lezárásaként, ha filmes formátumban nem is, de számontartás vonatkozásában össze kell állítani azon *játékfilmek, televíziós adaptációk listáját is, amelyek a vajdasági írók művei alapján készültek.* Ezen adatok kutatásának legfőbb forrása a magyar filmarchívum, a vajdasági és az anyaországi közszolgálati televíziók archívumai.

Az első lépések

Első lépésként, tömören összefoglalva, a délvidéki magyar filmarchívum létrehozásához az alábbi teendőket, feladatokat tartom alapvetően fontosnak stratégiai szinten elfogadni és elindítani.

1. Mozgókép-archiválás: fokozatok, módszerek és technikai feltételek

Ez a terület alapvetően két kiemelt részből áll, a filmekre és alkotókra vonatkozó adatok gyűjtéséből, valamint a begyűjtött mozgóképtartalmak technikai digitalizálásából.

– *Adatgyűjtés.* A mozgóképi digitális tartalmakra vonatkozó adatok gyűjtése alatt az alábbiak értendők: műfaji megkülönböztetés nélkül filmcímek és -alkotók kataszterének elkészítése, azaz összeírás, katalogizálás. Nevezetesen a film alkotójának, örökösének, lelőhelyének stb. elérhetősége, címe, valamint az, hogy a nyilvánosságba kerülő film eredetileg milyen mozgóképi formátumban (N8mm, S8mm, 16mm, VHS, SVHS, VHS-C, Video8, HI8, Digital8, MiniDV, MicroMV, U-Matic, Beta) és szabványban (PAL, NTSC, SECAM, MESECAM) készült. Megjegyzés: az adatgyűjtést a filmalkotók, filmes rendezvényszervezők, filmkritikusok, egyéb adatközlők szolgáltatásával lehet eredményesen elvégezni.

– A filmszalagon és a videoszalagon lévő mozgókép digitalizálásához szükséges műszaki egység, felszerelés.

Jó minőségű archiválásnál alapvető igény, hogy se a digitális rögzítés (másolás), se a tárolás vagy a képfeldolgozás ne alkalmazzon tömörítési eljárásokat. A videoszalagon levő filmek digitalizálására speciális hardver és hozzátartozó szoftver szükséges. Egy olyan kiegészítő kártyára van szükség, amelyhez hozzá lehet kapcsolni a videómagnót. Éppen ezért a nagy mennyiségű adat relatíve olcsó tárolásának eszköze jelenleg egy külső, nagy tárolókapacitású merevlemez.

A filmszalagon, celluloidon lévő filmek digitális, azaz számítógépes tárolásához be kell iktatni egy optikai-mechanikai átíró rendszert, úgynevezett filmszkennert. Ezt az eszközt hosszú távon nem kell beszerezni, mert relatíve kevés celluloidanyagot kell majd másolni, archiválni. Ilyen átíró rendszerekkel a nemzeti filmarchívumok – Belgrádban a Kinoteka, Budapesten a Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum, nálunk még pl. az Újvidéki Művészeti Akadémia – rendelkeznek, szolgáltatásként a szkennelést elvégzik a VMML-nek.

2. Általános formai, azaz dokumentációs feladatok az archiválásra kerülő filmekkel kapcsolatosan

Feljegyzést kell készíteni a másolásra és archiválásra váró filmmel kapcsolatos adatokról. A másolt, bevitt filmet egy playlistbe kell rakni, felcímkézni és kiegészíteni az adott filmhez, szerzőhöz tartozó dokumentumokkal, mint pl. a színpopszis, a forgatókönyv, werkfotók, standfotók, filmplakátok, továbbá lapokban, televízióban, rádióban megjelent/sugárzott kritikák, filmismertetők stb. eredetijével vagy másolatával, avagy a szóban forgó filmdokumentáció fellelhetőségének, hollétének a megjelölésével.

Mindezeket a teendőket még az adatgyűjtés, tehát a digitalizálást előkészítő szakasz folyamán kell elvégezni, a filmalkotásokkal és a szerzőkkel kapcsolatosan minden fontos részletet tisztázni, ha lehet, az eredeti dokumentumokat begyűjteni tartós elhelyezésre, vagy ha az bármely okból

nem lehetséges, legalább azok másolatát. Ez a munka sokkal könnyebben elvégezhető, amíg még él az az idősebb filmes generáció, amelynek tagjai még emlékeznek a filmekre, azok hollétére, gyártójára, szerzőkre, munkatársakra, továbbá filmes eseményekre, katalógusokra, oklevelekre stb. Végezetül roppant fontos, hogy az archiválásra kijelölt filmalkotások alkotóival, producereivel az archiválásra kijelölt intézmény az érvényes szerzői jogi előírások és gyakorlat alkalmazásával, betartásával végezze el a mozgóképi anyagok, filmek és a dokumentációk átvetelét.

Néhány zárógondolat

A fentiekben sematikus felvázolt mozgókép-archiválási rendszer teljes értékű működésbe hozására optimális anyagi lehetőségek esetén 2–4 évre van szükség, és minimum egy állandó munkaviszonyban lévő, szakosított személyre, ami hagyatékezelői munkakört feltételez.

LIFKA BIOSKOP

Szeptember 17 Hétfő   Szeptember 18 Kedd   Szeptember 19 Szerda   Szeptember 20 Csütörtök

4 napig!   d. u. 1/6, este 1/9-kor   4 napig!

Tájkép   **Dárius kalapja**

Kosáry Emma és Király Ernő
a Király Sainha országos hírű kedvenceinek fellépésével

TATÁRJÁRÁS

Bakonyi Kálmán operette filmen 4 felvonásban.

Heti műsor: Péntek, szombat, vasárnap: **A bukás**, 3 felv. Lubin Ernővel és Egyenes uton egyedül, dráma 4 felvonásban. Hétfő, kedd, szerda: **Henny Fortes** fellépésével Rohach Lujza házassága, dráma 4 felvonásban. Csütörtök, péntek: **A szerelem fia**, 5 felv. 4 felv. Harsanyi Csiztos Gyula. Szombat, vasárnap: **Florence** 31. évfordulója, 5 felv. az amerikai girl életéről 5 felv.

Helyárak:

	előadás előtti	előadás közben	előadás után	előadás után
1. hely	1.40	1.40	1.40	1.40
2. hely	1.20	1.20	1.20	1.20
3. hely	1.00	1.00	1.00	1.00
4. hely	0.80	0.80	0.80	0.80

Telefon 394   Telefon 394

Saját nyilvántartásom és becsléseim szerint a Délvidéken Lifka Sándort és Bosnyák Ernőt, a filmművészet két első délvidéki és közép-európai úttörőjét is beleszámítva napjainkig közel 40 filmalkotót tarthatunk számon, olyanokat, akik nevéhez legalább egy, úgynevezett szerzői film kötődik. Olyanokról van szó, akik bármely filmes műfajban – nagy- és rövid játékfilm, rövid vagy hosszú dokumentumfilm, portré, ismeretterjesztő, filmszociográfia stb. és fikciós filmetűd vagy experimentális/kísérleti film kategóriában – maradandónak tekinthető filmalkotást készítettek. Saját, vélhetően nem teljes nyilvántartásom szerint *közel 150 filmről van, lehet szó*. A határon túli magyar kisebbségek közül a Vajdaság mellett Erdélynek van/volt jelentős

filmgyártása, amely összeírásra, digitalizálásra, feldolgozásra vár, de érdekeltek lehetnek ebben a témában a felvidéki, kárpátaljai, szlovéniai és a tengerentúli magyar közösségek is. Ennek érdekében szükségét látom egy szakmai tanácskozásnak is, ahol a magyar filmarchívum közreműködésével, segítségével egységesített cselekvési programot körvonaloznánk, határoznánk meg, hogy ez az összetett munka szakmailag, műszakilag egységesítve, összehangoltan történjék. Emellett azt is végig kellene gondolni-beszélni a tevékeny, jelenleg is aktív, külhonban vagy akár már az anyaországban élő, dolgozó filmalkotókkal, hogy egyénileg ki hogyan látja, van-e, lehet-e jövője az anyaországon kívüli magyar filmgyártásnak.

Okulni a kényszer szülte helyzetből – közoktatás a Covid-járvány alatt

Az oktatásügy középpontjában az elmúlt néhány évben a koronavírus-járvány megfékezése érdekében elrendelt digitális munkarend és annak következményei álltak. 2020 márciusában ugyanis a világ számos országában váratlan helyzettel szembesült a közoktatás: az intézményeket arra kötelezték, hogy minden oktatási tevékenységet az online térben szervezzenek meg. Az életbe lépő rendkívüli állapot teljesen ismeretlen helyzetet teremtett az iskolákban, mindez pedig sok gyermek és fiatal életében hozott lényeges változásokat.

2021 óta visszaállt az oktatás rendje, a tanárok újra lemérhetik a tanítványok csillogó szeméből munkájuk hatását, a diákok is szerencsére már maguk mögött tudhatják a karantént, és élvezhetik a jelenlétet. Ugyanakkor egy ilyen fokú változás és tapasztalat befolyásolta a diákoknak a tanulásról alkotott elképzeléseit, illetve a távoktatás egyes elemei integrálódhattak tanulási módszereikbe, vagy legalábbis alakíthatták azokat. Az online oktatás időszakát nem szabad egy lezárt, elszigetelt esetként tekinteni, amely már elmúlt, hiszen a mai napig van hatása, ennek kiértékelése pedig rendkívül értékes az oktatásügy jövőjére nézve.

Elsősorban a tanulók tapasztalatait szeretném összefoglalóan bemutatni, illetve néhány olyan fontos kérdéskört is felvillantani, amelyet az oktatásemeléttel foglalkozó szakemberek a 2020–2021-es időszakokkal kapcsolatosan vizsgálnak. A rendkívüli időszak számos olyan területre világított rá, amelyen a diákok vissza-visszatérő problémákkal küzdenek.

A digitális oktatás helyzete a Covid-19-járvány előtt

A digitalizáció oktatásba való beemelésének fontosságát már évtizedekkel ezelőtt is felismer-

ték a szakértők, ennek megfelelően számos oktatásügyi dokumentumban jelenik meg kiemelt célkitűzésként. A Nemzeti alaptanterv (NAT 2020) egyik kulcsfontosságú kérdése a digitális kompetencia, de nemcsak a diákok részéről, hanem a tanári oldalról is fontos szerepet tölt be, már a tanárképzésben is megjelenik. Még 2016-ban az úgynevezett Digitális Jólét Program keretein belül megfogalmazták Magyarország digitális oktatási stratégiáját. Ennek kapcsán az akkori helyzetet felmérve Deutsch Tamás, a programért felelős miniszteri biztos kijelentette, hogy a hazai oktatásban az infrastruktúra, az eszközellátottság és a digitális kompetenciák is jelentős fejlesztésre szorulnak. Bár azóta már sokat javult a helyzet, de csak bizonyos szempontok mentén, például a digitális eszközök már valóban szélesebb körben elérhetők az iskolák és így a diákok számára.

Tehát igencsak komoly módszertani háttere van az információs és kommunikációs technikák oktatásba való beemelésének, amely már a járvány előtt is egyre növekvő figyelmet kapott az oktatásügyben, mégis a Kodolányi János Egyetem által végzett egyik kutatás szerint a digitális oktatásra teljes mértékben felkészült diákok száma igencsak alacsony volt a 2020. márciusi lezárások idején.

Habár az infokommunikációs technológiák alapvetően vonzzák a Z generációt, és a diákok a közösségi és médiatartalmak használatában kiválóak, de a gyakorlati oktatási célú alkalmazásukban szerényen teljesítenek. A gimnáziumi tanulók közel 50%-a napi több órát tölt el a számítógép előtt, ennek ellenére csak nagyon kevés tevékenységük kapcsolódik a tanuláshoz.

A hirtelen kialakult járvány új hozzáállást követelt meg, elsősorban a tanulóktól, de a tanároktól és a szülőktől is, ezért érdemes a tapaszt-

talatokból leszűrni a tanulságokat, és előnyünkre okulni a kényszer szülte helyzetből a távoktatás értékelése kapcsán.

Távoktatás – fogalmi tisztázás

A digitális munkarend elrendelését követően mind a sajtóban, mind a köznyelvben számos egymástól nagyon eltérő kifejezés bukkant fel: *online oktatás*, *távoktatás*, *digitális oktatás* stb., amelyeknek egy része hibásnak tekinthető, hiszen nem a szakirodalomban elfogadott definíciónak megfelelő munkaformát jelöli. Előfordult az is, hogy az idegen nyelvű szövegkörnyezetből szűrődtek át kifejezések, így például az *e-learning* vagy a *homeschooling* is fel-felbukkant. A változatos megnevezések közül a témához kapcsolódó szakirodalom általában a *távoktatás* és az *online oktatás* kifejezések alkalmazását helyesli, annak ellenére, hogy a távoktatásnak a szakirodalom által elfogadott definíciója számos szempontból eltér a 2020 tavaszán bevezetett állapottól. A távoktatás nem csupán a hagyományos, frontális oktatás digitális térbe való áthelyezése.

Maga a távoktatás jelensége egyáltalán nem új keletű, és alapvetően nem is az internethez kötött (hagyományos és elektronikus verziója is lehetséges). Távoktatás során a tanulás jelentős része egyéni környezetben történik: manapság egyre gyakrabban online. Mindemellett időbeli eltolódás és térbeli különbség is jellemzi a tanár és a tanulók viszonyát a tanulási folyamat jelentősebb része alatt. A pedagógus ebben az esetben sokkal inkább mentorként, facilitátorként jelenik meg, ami magában foglalja a tanácsadást, a bátorítást, a segítséget is, s ehhez a tanulók önszabályozó tanulási képessége is kulcsfontosságú.

Habár a járvány okozta veszélyhelyzet idején térben valóban különböző síkokban zajlott a tanítás, időbeli és tartalmi tényezői sokkal több hasonlóságot mutattak a hagyományos oktatással. A pedagógusok egy kevert, se nem online, se nem hagyományos eljárást alakítottak ki. Nagy részük például igyekezett az órarend szerinti órákat egy az egyben átültetni a digitális térbe, például olyan alkalmazások és felületek segítségével, mint a Zoom, Google Meet vagy Microsoft Teams. A házi feladatok megoldásának és

leadásának módja sem változott sokat, a diákok általában lefotózták a munkájukat, majd feltöltötték egy online felületre, vagy e-mailben küldték el a tanároknak.

Ugyanennyire alapvető különbség a távoktatás és a járvány okozta helyzetben fennálló oktatási forma között, hogy az előbbinek fontos részét képezik a személyes találkozók, konzultációk, amelyekre természetesen a járvány idején nem volt lehetőség.

A szakirodalom által javasolt *távoktatás* és *online oktatás* kifejezések használata tehát megalapozott, hiszen ezen oktatási formák állnak a legközelebb a járvány alatt kialakult helyzethez, azonban fontos szem előtt tartani a fogalmak közti eltéréseket.

A tanintézmények online térbe való „átköltöztetése” nem csupán a rendelkezés hirtelensége és az idő hiánya miatt jelentett **kihívást**. A távoktatás gyakorlata korábban főként a felsőoktatásban, illetve a felnőttképzésben volt jellemző. A koronavírus okozta lezárások következményeként azonban megváltozott minden: a tanulók és a tanárok szerepe, a munkaformák, illetve a tanulási és tanítási módszerek is; mondhatni, eltolódtak a hangsúlyok az oktatásszervezésben. Mindez pedig az oktatás összes szereplőjétől (diákoktól, pedagógusoktól, szülőktől stb.) **rugalmasságot** igényelt. Ezenkívül a diákoktól egy sokkal nagyobb fokú **önállóságot** vártak el. Számos tanulmány bizonyította, hogy az online környezetben való tanulás során **az önszabályozott tanulás képességének hiánya hátráltatta a tanulókat**, sőt, sok esetben ez oda vezetett, hogy csak nagyon keveset tudtak az ilyenfajta oktatási formából profitálni.

Az online oktatás bevezetésekor sajnos igencsak kevesen álltak készen saját tanulási folyamataik szabályozására. Az Állami Számvevőszék Flash Reportja szerint a 7–10 éves gyermekek jellemzően nem rendelkeznek megfelelő tudással ahhoz, hogy az önálló tanuláshoz szükséges kommunikációt lebonyolítsák, a szükséges információkat, munkalapokat elolvassák, vagy hosszú ideig koncentráljanak a számítógép előtt. Mindez azonban más korosztályokra is jellemző. **A legkülönbözőbb életkorú tanulók sem rendelkeznek megfelelő tanulási motivációval**. Ez egy igencsak összetett fogalom,

amelynek több fajtáját különböztetik meg. A távoktatás munkaformája során nagyobb szerepet kap a **belső motiváció**. Bár az egyénektől sok függ, azonban nem csupán ők tudnak hatni erre, tanulási motivációjuk **minősége és erőssége az egyéniségen kívül a helyzettől, a környezettől is függ**. Az online oktatást is egy újfajta, ráadásul igen speciális tanulási környezet jellemezte, amit sokféleképpen éltek meg a fiatalok: voltak, akik motivációjára ez pozitív hatással tudott lenni, azonban sokakat egyenesen akadályozott.

A motiváció kérdésköre tehát kifejezetten fontos az online oktatás hatásait vizsgálva, illetve igencsak összetett, így további kutatások épülhetnek erre az egy aspektusra is.

Fontos megemlíteni azt is, hogy a fiataloknak életük több szegmensében is rendkívül felgyorsult tempót kell tartaniuk, hiszen a digitalizáció korában számtalan inger éri őket percről percre. Mind ez a távoktatás alatt a tanulási folyamatokra is kihatott, hiszen ez áthelyeződött az online térbe.

Az információszerezés gyorsasága, illetve az úgynevezett multitasking kiemelt hatást gyakorolhat a koncentrációra. Azonban a helyzet nem olyan egysíkú, mint ahogyan azt sokszor hallani lehet: a multitasking és a tanulás közbeni telefonhasználat – így például a chatelés – nem kizárólagosan negatív hatású. Ez egy igencsak komplex kérdéskör, amely sok tényezőtől függ. Példának okáért nem mindegy, hogy milyen típusú és nehézségű feladatokról van szó, de természetesen nagyban függ, hogy az adott tanuló mit kedvel, és mi számára a leghatékonyabb módszer.

De nemcsak didaktikai szempontból hozott változásokat a digitális munkarend, hanem **az iskolai szocializációt** is feje tetejére állította: a járvány kitörését követően számos olyan évfolyam tanult távoktatásban, amelynek az első iskolai élményei a képernyőn keresztül születtek, sok új osztályközösség első interakciói a digitális térben történtek, de a végzős tanulók is csak online tudtak elballagni iskolájukból.

A lezárások alatt zajlott online oktatás hatásait leegyszerűsítve csak negatív vagy csak pozitív irányban értékelni nagy hiba lenne. A tanulási folyamat egy konkrét tényezőjét vizsgálva vagy egy-egy tanuló egyéni szempontjai mentén azonban nagyon értékes és előremutató következtetéseket lehet levonni. Mint a pedagógiában oly sok minden, ez a témakör is nagyban függ az adott diák személyiségétől és tanulási preferenciáitól.

Ennek ellenére az online oktatásnak és hatásának a témaköre a jelenkori oktatási helyzet egyik kulcsfontosságú, hacsak nem a legjelentősebb területe, és még számtalan ezzel kapcsolatos kutatásnak van tere. A diákok mellett az oktatás egyéb szereplői, például a tanárok és szülők tapasztalatai is jelentősek lehetnek, így nemcsak a kutatási terület széles és változatos, hanem a kutatási alanyok is sokfélék. **Az oktatásügy jövőjét tekintve kiemelt kérdés tehát, hogy a járvány alatti időszakot és az akkor tapasztaltakat hogyan tudjuk az előnyünkre fordítani, mi mindent tanulhatunk egy ilyen kényszer szülte helyzetből.**

Bezdán

Irodalom:

Antlané Szabó Á., Hámori V., Kimmel M., Kotschy B., Móri Á., Szőke-Milinte E., Wölfling Zs. (2013). *Útmutató a pedagógusok minősítési rendszerében a Pedagógus I. és Pedagógus II. fokozatba lépéshez*. Oktatási Hivatal.

Czifra, B., Nagy, Z. & Tegzesné Czigler, E. G. (2021). *Elemzés – A digitális oktatás tapasztalatainak értékelése (T/537)*. Állami Számvevőszék.

Juhász, L. (2024). Az online oktatás hatása a középiskolások önszabályozott tanulására – fókuszban az érettségizők. In: *Non est volentis II*. L' Harmattan Kiadó.

Kas, E. (2016). Távoktatási módszerek alkalmazása a köznevelésben. *Opus et Educatio*, 3(5), 604–612. <https://doi.org/10.3311/ope.129>

Malatyinszki S. (2020). *A digitális oktatás megélése*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36400.38408>

Nagy, Á. & Fekete, M. (2020). OK, Zoomer – A digitális tanulás problémái. *Opus et Educatio*, 7(3), 203–207. <https://doi.org/10.3311/ope.389>

Ősz, R. (2020). Hogyan alakíthatjuk át az online oktatást a járványhelyzet értékelése után. *Civil Szemle*, 17 (1), 145–154.

Papp-Danka A. (2014). *Az online tanulási környezettel támogatott oktatási formák tanulásmódszertanának vizsgálata*.

Réthy, E. (2002). A kognitív és motivációs önszabályozást kialakító oktatás. *Iskolakultúra*, 12 (2), 3–12.

Siláki, I. (2011). Viszonyulás a tudáshoz. *Információs Társadalom*, 11 (1–4), 155–161.

Szabó C. M. (2020). A COVID-19 miatt bevezetett online távoktatás hatékonysága a középiskolás tanulók szemszögéből. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences*, Vol. 10 No. 4, 2020/4, 67–87. <https://doi.org/10.24368/JATES.V10I4.206>

Szabóné Mojzes, A. (2021). Becsengettek! Mobiltelefonokat a padokra! A digitális oktatás helyzete, feladatai, lehetőségei. *Digitális és online lehetőségek, jó gyakorlatok a tanári munkában és a neveléstudományi kutatásokban: Oszatlan tanár szakos hallgatóknak és gyakorló pedagógusoknak*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet és „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, 18–34.

Szőke-Milinte, E. (2020). A Z generáció kognitív sajátosságai. In: G. H. Varga (Szerk.), *Személyközi és médiakommunikációs tudatosság az iskolában* (pp. 3–41). Hungarovox Kiadó.

Szőke-Milinte, E. (2021). Digitális tanulás és tanulási motiváció. In: L. Balázs (Szerk.), *Digitális kommunikáció és tudatosság* (pp. 9–23). Hungarovox Kiadó.

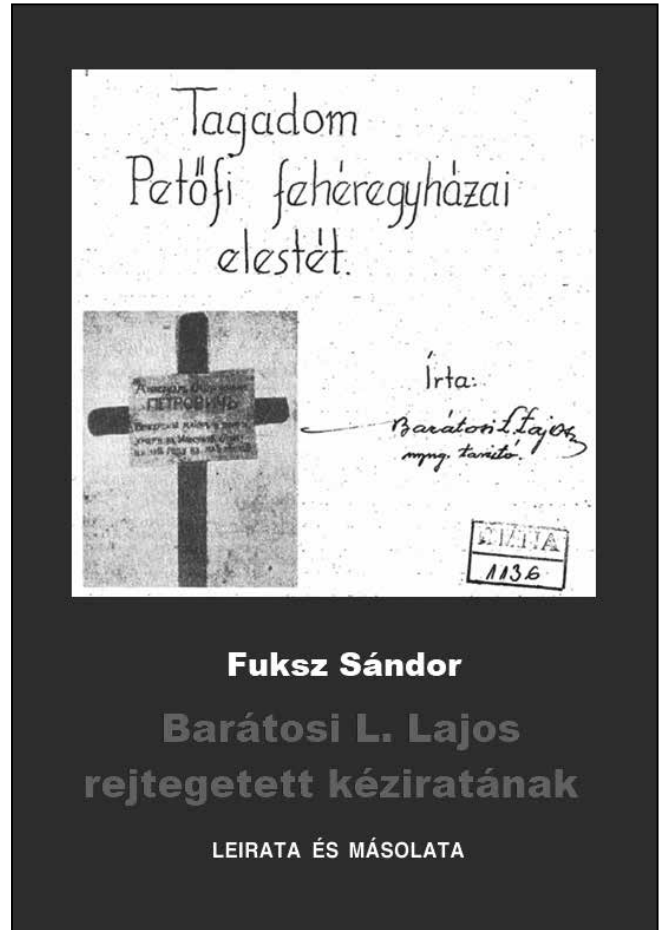
Az 1944-ben kivégzettek sora a bezdáni temetőben

Varga Domokos György

Már annak kínos, aki tagadja*

(Nehéz Mihály: Rabkenyéren. Petőfi Barguzinban.

Szerkesztő, kiadó: Borzák Tibor, BT-Press Könyv- és Lapkiadó Bt., 2024)

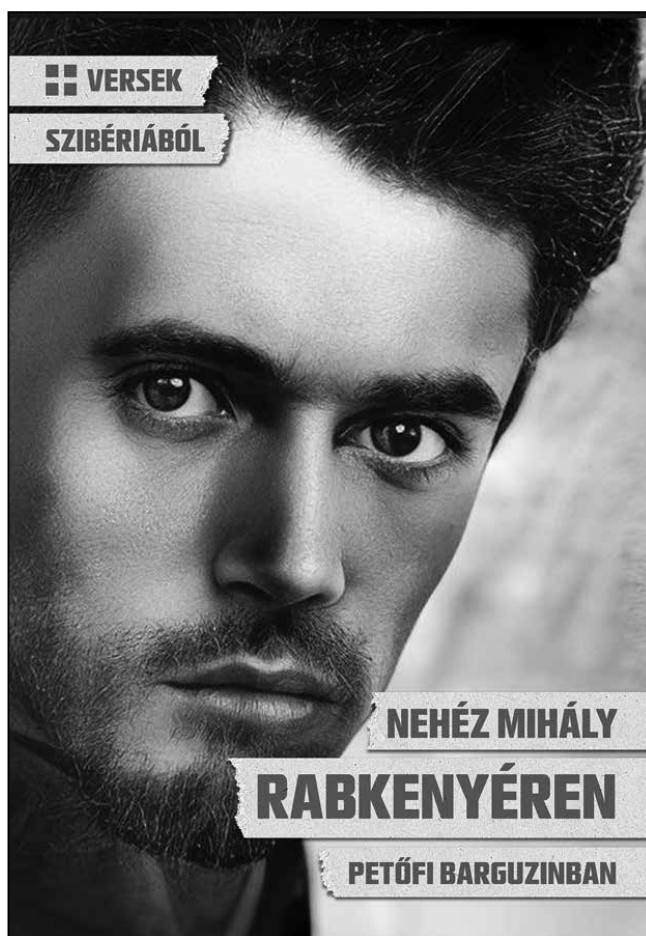
Olyan seregestől bújnak elő mostanság a Petőfi Sándorunk szibériai életét igazoló írások, mint kiadós eső után a gombák.

Miként a könyv címlapján látható, Fuksz Sándor három írásához – *Magyar merénylet Petőfink ellen*; *Petőfi Sándor szibériai kálváriája*; *Cserben hagyott hőseink* – magam is csatlakoztam egy tanulmány erejéig: *Petőfi a mélyállam fogságában*.

Még ugyanebben az évben jelent meg Fuksz Sándor jóvoltából – s szintén a Szilaj Csikó honlap munkatársainak közreműködésével – *Barátosi L. Lajos rejtegetett kéziratának leirata és másolata: Tagadom Petőfi fehérregyházai elestét*.

A napló nagy része már korábban megjelent egy ugyancsak nagyon jelentős kiadványban, a Magyarok Világszövetsége gondozásában. A Magyarorságtudományi Füzetek szóban forgó, 25. száma 2015-ben látott napvilágot, s elhallgatott, bizonyító erejű dokumentumokat tartalmaz.

A Magyarok Világszövetsége aztán 2023-ban – azaz egy évvel ezelőtt – még egy Magyarorságtudományi Füzeteket (füzetet) szentelt a témának. A 38. szám szerzői között ott találjuk – Patrubány Miklóson, Fuksz Sándoron, Leonyid Budunovon túl – Borzák Tibort is. Neki köszönhető egy újabb, témánkba vágó, Petőfiről szóló könyv tető alá hozása és szintén idei (2024. évi) kiadása.

Ez a könyv több szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel. Nem csak azért, mert a szerzője – Nehéz Mihály – az özvegye szerint nem teljesen tisztázott körülmények között (vagyis nem feltétlenül természetes halállal) végezte. Az 1996-ban bekövetkezett tragédia óta *Nehéz Mihályné Szilvássy Irén* sokat tépelődött azon, hogy napvilágra merje-e hozni férje hagyatékát. Végül csak úgy döntött, hogy – képekkel és lábjegyzetekkel kiegészítve – közkinccsé téteti az addig gondosan őrzött kéziratot.

„Férjem mellett végig tanúja voltam a szibériai Petőfi-kutatásnak, halála után pedig tudásomhoz és lehetőségeimhez mérten folytattam a munkáját a Megamorv-Petőfi Bizottság tagjaként. Az évek során nemegyszer éltem át kísérteties zaklatást, férjem halálának körülményei is sok kérdést vetnek fel bennem. Ezt a könyvet mindazoknak ajánlom, akik életüket és munkájukat adták az igazság felderítéséért.”

Borzák Tibor személyében a lehető legszakavatottabbra bízta a kézirat megszerkesztését és megjelentetését. A szabadgondolkodású, lelkiismeretes újságíró már 1989-ben könyvet jelente-

tett meg a Petőfi-expedícióról. Mint a Megamorv-Petőfi Bizottság tagja jól ismerte nemcsak Nehéz Mihályt és feleségét, hanem az egész expedíció legfontosabb szereplőit meg nemegyszer váratlan és rejtélyes fejleményeit. Egyik szerzője volt – Nehéz Mihály, Mikolás Miklós, Szuromi Lajos, Jurij Vinokur, Pécsi István és Csank Csaba mellett – a *Megamorv Petőfi Bizottság jelentése Barguzintól-Amerikáig* című, 1991-ben megjelent kiadványnak. Nem mellékesen szólva: a szerzőtársak egyikének, Csank Csaba történésznek köszönhető a *Rabkenyéren* előszava. 2014-ben pedig Borzák Tibor a barguzuni csontváz körüli titkoknak szentelt egy egész könyvet.

Nehéz Mihály könyvének a szempontjából mindennek annyiból van jelentősége, hogy az 1996-ig lejegyzett kéziratból – az utólagos lábjegyzeteknek köszönhetően – egy nagyon is időszerű mű születhetett. Egyáltalán nincs hiány- vagy elavultságérzetünk. Sajnálatos módon azonban igazából azért sem lehet, mert Petőfink szibériai életének konok tagadói a mai napig döntési vagy döntéselőkészítői pozíciókban vannak, s a közvélemény nagy része még mindig az ő útmutatásukat követi.

Ezért aztán Nehéz Mihály egyedülálló felfedezéseinek bemutatására, hangoztatására mind a mai napig szükség van. Azontúl, hogy tolmácsa volt a Megamorv-Petőfi Bizottság szervezte expedíciónak, kulcsszerepet játszott az expedíció sikerében, Petőfi szibériai élete, sőt ottani költészete létezésének bizonyításában. Az 1950-es években az Állami Gorkij Egyetemen tanult Szverdlovszkban. Ekkor hallott először arról, hogy Petőfi Sándor a Bajkál-tó mellett volt fogóságban, ott halt meg és ott is temették el. Jóval később, az 1980-as években aztán szoros kapcsolatba került a burját kutatókkal, és fordítani kezdte a tőlük kapott dokumentumokat, cikkeket, verseket. Köztük orosz nyelvűeket, amelyeket szinte bizonyosan Petőfi Sándor írt; de olyanokat is, amelyek nagy valószínűséggel nem a mi költőóriásunk szerzeményei. Borzák Tibor mégis fontosnak ítélte ezek közlését is...

Nehéz Mihály-könyv: a minőség forradalma – szemléletváltás

„Nagy megtiszteltetés számomra, hogy szerkesztőként és kiadóként könyvet »varázsolhat-

tam« belőle» – mármint a kéziratból –, írja Borzák Tibor a fűszövegben. Ami a „varázslást” illeti, Borzák nem túlzott, s a Petőfi igazáért küzdők számára ennek is megvan a jelentősége...

Nemrég olvashattam el – Fuksz Sándor személyes ajándékaként – Alekszej Tyivanyenko könyvét: *A szibériai „titkos fogoly”. Petőfi Barguzinban*. Magyarra fordítója: Dalmay Árpád irodalmár, a *Rabkenyéren* váratlan társszerzője. Egyik szerkesztője: Fuksz Sándor. Felelős kiadója: Patrubány Miklós, a Magyarok Világszövetségének az elnöke. A fentebb említett kiadványokon túl leginkább ez a könyv készített arra, hogy a Magyarok XI. Világkongresszusán, ennek Petőfi-konferenciáján tartott előadásomon azt hangoztassam: mivel immáron megalapozott, sőt cáfolhatatlan történelmi és irodalmi tények tömkelege bizonyítja, hogy Petőfi Sándor az élete végét szibériai száműzetésben volt kénytelen eltölteni, a továbbiakban nem annyira az igazunk *bizonygatására*, sokkal inkább az „*eladására*” kell figyelmünket s energiánkat összpontosítanunk.

Tyvanyenko az elképesztően tartalmas, kiváló kutatóhoz méltóan alaposan dokumentált, hivatkozásokkal teli könyvében egyebek között 30 tételen keresztül sorolja a kihantolt csontváz jellegzetességeinek megfelelését mindazokkal a vonásokkal, amelyeket még költőnk kortársai jegyeztek fel. Annak a valószínűsége, hogy ez a megfeleltetés merő véletlen lenne, közelít a nullához; annak a valószínűsége pedig, hogy Petőfi nyomait lelték meg Szibériában, közelít a 100%-hoz. Mély oka kell legyen annak, hogy valaki a valószínű 100-zal szemben még mindig a valószínűtlen nullához ragaszkodik. Most csak egyetlenegyem emlétek: akik azért fogtak „tudományos” meg „elvtársi” hadoválásba arról, hogy a Barguzinban meglelt csontváz egy nőé, hogy ezzel is (akár a hírhedt „négy igenes” akcióval) akadályt gördítsenek Pozsgay Imre köztársasági elnökké választása elé, azok soha az életben nem fognak nyilvánosan igazat adni az ellentétes állásponton lévőeknek. De nemcsak ők nem, hanem a nyomdokaikba lépők sem: a hatalmi gépezeteket önmagában még egy rendszerváltás sem tudja korábbi álláspontjuk megváltoztatására készíteni – ehhez kinyilvánított politika akarat szükséges. Márpedig ez az akarat a rendszer-változás óta sem született meg. Olyannyira nem,

hogy egy korábbi Orbán-kormány belügyminisztere, Pintér Sándor kegyeleti okokra hivatkozva tagadta meg, hogy DNS-vizsgálathoz mintát vegyenek a Petőfi család sírboltjában nyugvók valamelyikéből. A Mi Hazánk egyik vezetője pedig azt mondta e sorok írójának, hogy nem kívánnak olyan témával foglalkozni, amely megosztja a magyar társadalmat...

Nos, ezért vélem úgy, hogy természetlen vitákat folytatni e kérdéssel – akár „szakértőkkel”, „MTA-tudósokkal”, „kutatókkal”, akár politikusokkal – semmi értelme. Annak látom csak értelmét, hogy – igazunk teljes tudatában, rendíthetetlen nyugalommal és derűvel – a nagyközönséget igyekezzünk meggyőzni és megnyerni, s a nagyközönségen belül egyre több közismertségnek örvendő, népszerű személyt. Ennek egyik lehetséges módja, hogy – a magunk lehetőségeihez mérten – rendre közzétesszük a Petőfi életben maradását, Szibériába hurcolását igazoló vagy taglaló újabb és újabb felfedezéseket, dokumentumokat, tanulmányokat.

Borzák Tibor a Nehéz Mihály által ránk hagyományozott kéziratból egy kézbe vehető, ráadásul szemnek és szívnek egyaránt tetszetős könyvet alkotott. Formailag is, tartalmilag is azt domborította ki, ami valóban Nehéz Mihálynak volt a legfőbb hozzájárulása Petőfi igazának terjesztéséhez: olyan orosz és burját nyelvű vagy eredetű versek és legendák felkutatása, magyarra fordítása, amelyek vagy meg sem születhettek volna Petőfi szibériai jelenléte nélkül, vagy annyira visszaadják a hajdani, ottani világnak és időknak a hangulatát, hogy végre-valahára tudjuk hova képzelni oda elhurcolt, rabkenyéren sínylődő, örökké hányatott sorsú költőóriásunkat.

Nehéz Mihály 1991 áprilisában, a Megamorv-Petőfi Bizottság megbízásából – Csank Csaba salgótarjáni történelemtanárral, amatőr kutatóval és az Ulan-Udéban hozzájuk csatlakozott Alekszej Vasziljevics Tyivanyenko történésszel – végre eljutott Szibéria különböző városaiba, hogy társaival az ottani levéltárakban kutathassa az 1849 nyarán fogságba került és a Bajkál-tó vidékére elhurcolt magyar honvédek írásos nyomait. Az ulan-udei könyvtárban és irodalmi kézirtárban – ahogy írja – rájuk mosolygott a szerencse. Olyan érintetlen népdalgyűjteményt találtak, amelyet ottlétükkor bontottak ki a paksamétából.

A népdalok szövegét fényképen és xeroxokon hozták haza. Lefordította magyar nyelvre.

Mint kiderült, a barguzini versek némelyikének párja megtalálható Petőfi Sándor költeményei között!

„A versek fennmaradását – írja Nehéz Mihály – a többségükben írástudatlan nótafáknak köszönhetjük, akik emlékezetükre hagyatkozva jegyezték meg és változtatták is a szövegeket, a sorok szótagszámát, a helységneveket, sőt kisebb változtatásokkal a gyári munkások is saját dalaikként énekelték, amit az L. J. Eliaszov néprajztudós szerkesztésében 1939-ben Ulan-Udéban kiadott gyűjteményben szereplő munkások is tanúsítanak.”

Ugyanaz történt, mint általában a népdalokkal: különféle módosulásokon mennek át, különféle változatok születnek. De a legtöbbször megőrznek olyan áruklódó jegyeket, amelyek segítenek a forrás azonosításában.

„A Petrovics verseiben szereplő, képszerűen leírt tárgyak, növények, madarak nem léteztek és nem honosak a zord Szibériában. Nézzünk néhányat: a »szegényember szalmatetős kunyhója« – Burjátában mindig kevés volt a szalma, és a háztetőket deszkával fedik be; »hullanak a sápadt rózsaszirmok« – rózsa nem hozhat virágot az örökfagyban; »már nem szól a (fülemüle) csalogány« – ahol éjszakánként nyáron is fagypontra kerül a hőmérséklet, ott fázna a csalogány.”

Az imént említett L. J. Eliaszov lejegyezte egy olyan nagyon idős, írástudatlan parasztasszony, Marija Innokentyjevna Morokova szavait, aki még nagyon jól ismerte Petrovicsot. Morokova apja volt Petrovics egyik legjobb barátja. Kislány korában Morokova gyakran járt Petrovics lakásán, amikor a falujából tejet, tojást, húst, egyebet hordott a városba. És Petrovics is gyakran megfordult Morokova apjának házában.

„Hát arra kíváncsiak, hogy nálunk a faluban kit neveztek feltámadott embernek? – szólta Morokova az őt faggató kutatónak. – Hát arról szívesen beszélek, mert tudok róla egyet-mást. Igaz-e, vagy sem, de az akkori években az itteniek egymás közt igencsak emlegették, van itt egy olyan ember, aki feltámadott. És azután valahányszor a városba (Barguzinba) bementem, mindig találkoztam vele, mert bejáratos voltam a szobaasszonyához.”

S mindjárt itt áll – él – előttünk (vagy fölöttünk, bennünk) egy szívszorító legenda, amely ugyancsak sokat alakulgatható a hosszú évek, évtizedek során, ám olyan elemeket tartalmaz, amelyek Petőfi Sándorunk szabadságharcos sorsa, segesvári „feltámadása” és szibériai száműzetése nélkül semmiképp nem születhettek volna meg.

„Ez a Petrovics nem a mi földünkről, de nem is a mi országunkból, hanem valahonnan messziről való volt. De hogy honnan jött, azt ő soha senkinek nem mondta, s az emberek aztán erről nem faggatták. Petrovics koldusszegény volt és az egész lényén látszott, hogy kijutott neki a keserűségből. Mindenhez hozzátörődött, a gazdagság nem vonzotta. Az ilyenek, mint ez a Petrovics, nem szeretik a királyokat, viszont azok sem szívelik a Petrovicsokat.

Petrovics halálosan összerúgott a királlyal. Szívták egymást, a király Petrovicsot, ő meg a királyt. Sokáig huzakodtak, de megbékélni nem tudtak. A király azt hajtogatta, Petrovics ne bolydítsa ellene a népet. Petrovics a szemére vetette, a királyságban a nép nem tud zöld ágra vergődni, inségben él, lerongyolódott. [...]

A háború a király katonái és a Petrovics vezette egyszerű nép között soká elhúzódott. Sehogy se tudták legyőzni egymást. [...]

A király egyszerre csak eszébe vette, hogy segítséget kér a mi Nikolkántól, az orosz cártól. [...]

– Fogadj bennünket, cár-bátyuska. Mi Franztól, a tengeren túli királytól jöttünk.”

Az egész legendát – az egyszerre felemelőt és szívszorogatót – Borzák Tibor fekete lapon fehéren világító betűkkel jelenítette meg. Akárcsak az összes verset s ezek felvezető, magyarázó szövegeit. A gyász és az ünnep kettős színébe öltöztette őket, ezzel is jelentőséget, méltóságteljeséget kölcsönözve nekik.

Váratlan társszerzője lett néhai Nehéz Mihálynak a beregszászi születésű és illetőségű, ma már (1997 óta) Nyíregyházán élő irodalmár, műfordító, kultúrpolitikus, nyugalmazott középiskolai tanár: Dalmay Árpád. Amikor egy éve (2023-ban) magyar állami kitüntetésben részesült, megkérdezték tőle, hogy sokrétű munkásságából mire a legbüszkébb. Többek között azt emelte ki, hogy: „Sikerült szinte magyarrá tennem a beregszászi járást.” Megemlítette például a beregszászi utca-

nevek visszaállítását, a magyar falunévek hivatalossá tételét – ukránul is úgy hívják a falut, ahogy magyarul –, ezenkívül a város címerének és a díszpolgári cím visszaállítását.

A Petőfinek tulajdonított orosz nyelvű szibériai versekkel akkor találkozott először, amikor 2016 nyarán otthonában felkereste őt Alekszej Tyivanyenko, a burjátiai orosz történész, megajándékozta a könyvével, és arra kérte, hogy fordítsa le magyarra ezt a fontos, hézagpótló munkát. Habár korábban is jelentek meg próza- és versfordításai, arra gondolt, hogy a könyvben szereplő verseket inkább „hivatásos” költőknek kellene magyarra fordítaniuk. Két költőbarátját meg is kérte a közreműködésre, de az egyikük azt válaszolta, hogy nem hiszi, hogy Petőfi hamvai kerültek elő Szibériában, a másikuk pedig csak akkor vállalta volna, ha Dalmay előbb bebizonyítja, hogy azok valóban Petőfi versei. Dalmay tudomása szerint néhai Nehéz Mihály is hasonlóképpen járt, amikor ismert költőt szeretett volna megnyerni a versek magyarul való megszólaltatásához. Nemcsak a tudomány és a politika embereinek, de a lélek felkentjeinek, a „hivatásos” költőknek is kínos lett volna a főáramú, hivatalos állásponttal szembehelyezkedniük.

Így hát Nehéz is, Dalmay is maga látott neki a fordításnak.

És ugyanígy tett Dalmay Árpád akkor is, amikor Borzák Tibor azzal kereste meg, hogy fordítsa le magyarra azt a 13 verset, amelyet már Nehéz Mihály is lefordított, s amelyről Dalmaynak korábban nem volt tudomása. Borzák szerette volna, ha nem csak egyetlen fordítás lenne mindegyikről. E versek között olyanok is voltak, amelyek nem közvetlenül Petőfi személyéhez, hanem csak ahhoz a Bajkál-tó környéki világhoz kötődtek, amelyben élete végét töltötte. Borzák Tibor mindezzel – akár tudatosan, akár akaratlanul – egy „paradigmaváltást” (szemléletváltást) hajtott végre: a Petőfi-igazságot taglaló korábbi kiadványokhoz képest a *Rabkenyéren* felhagyott az egyoldalú tudományos érveléssel, a leginkább a józan észre, a tisztességes belátásra számító bizonygatással.

Sokkal inkább arra törekedett, hogy a Nehéz Mihály által megírt történelmi és irodalmi felfedezéseket úgy körítse, hogy a tisztelt Olvasónak eszébe se jusson kételkedni Petőfi szibériai

száműzetésének, ottani életének valóságosságában. Vegye ezt természetesnek, magától értetődőnek, hisz nem létező költő csak nem ír verseket, nem énekel orosz nyelvű versben Burját földön az ő Júliájáról (mint ahogy megtette), de az ottani nép sem énekelné az ő verseit (mint ahogy az itthoni nép is énekelte az itthoni verseit), és nyilván nem terjednének róla Szibériában Franz királyos (Ferenc József-es) legendák, ha jelenléte nem hagyott volna oly mély nyomot az ottaniak lelkében. Végezetül pedig mi sem bizonyíthatja jobban az ő szibériai életének és orosz nyelvű költészetének valóságosságát, mint hogy két magyar irodalmár is nekifogott ugyanazon ottani versek lefordításának.

Itt már, kérem szépen, rég nem mezítlábas felkelők kényszerű, kuruckodó szabadságharca folyik a nagy tekintélyű fitymálók, csökönyös tagadók ellenében, hanem ünnepélyes, méltóságteljes versengés: ki tudja minél szebben, költőóriásunkhoz illően tálalni az ő teljes igazságát, valóságos szibériai életét.

A Borzák Tibor választotta út egyszerűen nem vezethet máshova, mint Petőfi kiszabadulásához a tekintélyelvű hatalmaskodók és a gondolkodni restek fogságából. Minél többen ragadják kézbe a *Rabkenyéren* szép kötetét, minél többen tekintjük és tekintik immáron magától értetődő valóságnak Petőfi szibériai sorsát, annál többen térnek rá a „szibériai” útra – és annál kínosabb lesz onnan lemaradni.

Hivatásos „tudósunk” pálfordulása

Minden jel arra mutat, hogy közel állunk annak a kedvező lélektani helyzetnek (állapotnak) a bekövetkezéséhez, amely végül Budaházy György és társai kiszabadulásához is elvezetett. A Budaházy Bizottság az Igazságtételért társaság tagjainak kitartó erőfeszítései nyomán sikerült annyi közismert, népszerű személyt megnyerni a vádlottak kegyelmi kérvényének aláírásához, és sikerült e neveket olyan széles körben nyilvánosságra hozni, hogy a végén már nem nekünk kellett támogatók után koslatni, hanem mind többen maguktól jelentkeztek minálunk, nehogy kimaradjanak egy ilyen nemes társaságból. A törvényes hatalom „vette az adást” – megértette,

hogy innentől fogva már szavazatokat is jócskán lehet veszíteni a kívánatos döntés további halogatásával –, s csaknem másfél évtized múltán kegyelemben részesítette terrorizmussal vádolt szabadságharcosainkat.

Ha egyelőre sokkal vontatottabban is, de a Petőfi-ügyben is megkezdődött a „szibériai út” közismert, népszerű személyek általi meglátogatása. Nemere István író egy egész regényt szentelt szintén idén (2024-ben) Petőfi eddig eltitkolt életének.

S habár a hivatásos tudósok, politikusok részéről még nem kezdődött meg a Petőfi-igazság melletti nyilvános kiállítás, bizony már megkezdődött a csendes visszakozás.

Fuksz Sándor – jeles Petőfi-kutatónk – levelet írt Szörényi Lászlónak, az MTA Irodalomtudományi Intézete volt igazgatójának.

„Tisztelt Szörényi László!

Van-e minden ember életében egy végső vágy a teljes megnyugvásra, amely a földi élet során elmulasztott lehetőség (kötelesség) megragadását jelentené? Ha Önben munkál az effajta hiány, akkor ragadja meg! Tiszta szívvel és lelkiismerettel úgy tudná bezárni ezt a szép pályát, ha bocsánatot kérne Petőfi Sándortól, akinek még mindig nem adatott meg a nemzeti kegyelet – részben az Ön tevékenysége okán. Akik már nincsenek közöttünk: Kosáry Domokos, Fekete Sándor, Kiss József és a többiek, akik a segesvári halállal vezették félre a magyar népet, már nem tudnak bocsánatot kérni... Tegye meg Ön helyettük is! Tisztelettel kérem: mossa le a »gyalázatot«!

Fuksz Sándor, a Magyarok Világszövetsége Petőfi Sándor Bizottságának elnöke”

Nem szándékozva levéltitkot sérteni, nem idézhetem szó szerint az igazgató válaszát, de Fuksz Sándor baráti közlése nyomán a válasza lényegét igen: Szörényi nem emlékezett arra, hogy valaha is írt volna a költő segesvári eltűnéséről.

Fuksz Sándor erre adott válaszát viszont – engedélyével – szintén szó szerint közölhetem.

„Én a következő publikációjára gondoltam, amelyet ízléstelennek és félrevezetőnek is tartottam:

»Ősmagyar sámánok invitálnak a Hősök tereére, hogy temessük el Petőfit végre, ugyanis – mint szerintük köztudott – nem Segesváron nyugszik, hanem az oroszok gondosan összeszedték, és elvitték Szibériába. Olvasván ezt a felhívást, amelyből rögtön azt is megtudtam, hogy az Istent ősmagyarul Östennek hívják, először csak röhögőgörcsöt kaptam, majd szomorú dührohamot, mert eszembe jutott szegény barátom, Kiss József, a felejthetetlen Petőfi-kutató, aki – miközben az egyre elhatalmasodó rákkal küzdött – utolsó még munkára fordítható hónapjait életéből arra volt kénytelen fecsérelni, hogy akadémiai parancsra ezt a szibériai marhaskodást cáfolja...« Megjelent: Magyar Nemzet Magazin, 2014. 8. 9. 37. old.

A »gondosan összeszedett csontok« melletti »röhögőgörcs« cinizmusa íratta velem a levelet, aki egyik szervezője voltam a rendezvénynek. Ott mutattuk be először Petőfi Sándor Segesvár melletti elestének (nem halálának!) máig leghitelesebb történetét, amelyet Franz Fiedler naplóján kívül Bartha János honvédszázados is igazolt. Petőfi Sándor halála körülményeinek tisztázása kegyeleti kérdés, amiből Ön megpróbált tréfát üzni, közben beismerte, hogy az Akadémián parancsot teljesítettek a tudósok, amikor a szibériai »marhaskodást« kellett cáfolni.

Köszönöm válaszát, és kívánok Önnek békés, jó egészségben töltött nyugdíjas éveket: Fuksz Sándor”

Nos, egy ilyen „röhögőgörcsös” hajdani hozzáállásról aligha lehet csak úgy megfeledezni. Itt már javában az önvédelmi reflex dolgozik. És ez számunkra, Petőfi igazáért küzdők számára nagyon jó jel. Nincs messze az idő, amikor a hivatalos magyar kultúrában is közmegegyezéssel elfogadást nyer: lánglelkű költőnk, szabadságharcunk hőse az élete végét, bizony, rabkenyérrel tengette. De így is megmaradt mienknek.

* A Szilaj Csikó – a társadalmi önszerveződés honlapja 2024. szeptember 22-én közölte ezt az írást, amelyet rövidítve vettünk át.

A történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásának etnikai és vallási viszonyai

II. rész

II. 6. Farkasd

Farkasd (németül: Farkasdhin, románul: Fărcășdia, illetve Farcaș, szerbül: Фаркаждин/Farkaždin) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától északnyugatra elhelyezkedő település. Az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen – Vorkasdin néven – mint lakatlan helység volt feltüntetve. Közel fél évszázad múlva, 1770-ben a szerb határőröknek és családtagjaiknak adták át.¹ Farkasd a német-bánsági határőrezred első századának települése lett, majd a katonai ha-

tárőrvidék felosztásakor, 1873-ban a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásának területébe olvasztották be.

A településen már az 1700-as években is állt egy pravoszláv templom. Az „új” szerb ortodox templomot viszont 1847-ben építették, és Szűz Mária születésének (Роџенја Пресвете Богородице/Počenja Presvete Bogorodice/Рођења Пресвете Богородице) a tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját szeptember 21-én tartják. A liturgikus nyelve a szerb.²

Farkasd napjainkban Nagybecskerek község települése. A helység 1910 és 2022 között népességének 49%-át veszítette el. Azok közé a

Farkasd nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)¹

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ru-szin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	1787	5	38	–	3	–	1675		66
1890	2014	12	61	–	5	–	2	1934	–
1900	1952	39	46	–	1	–	–	1865	1
1910	1875	39	32	1	10	–	3	1790	–

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

¹ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

Farkasd nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	1787	30	1743	–	2	12	–
1890	2014	70	1887	–	–	16	41
1900	1952	68	1865	–	–	19	–
1910	1875	59	1787	5	2	11	11

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

¹ REISZIG 1912, 46. p.

² Фаркаждин. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/perlesko-namesnistvo/farkaždin/> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

Farkasd etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	1775	Nincs adat.						
1953	1821	9	Nincs adat.	3	4	11	1779	Nincs adat.
1961	1778	2	Nincs adat.			3	1759	Nincs adat.
1971	1743	3	Nincs adat.			2	1708	Nincs adat.
1981	1662	4	Nincs adat.			1	1608	Nincs adat.
1991	1586	3	3	–	–	1	1495	84
2002	1386	5	1	1	–	1	1316	62
2011	1179	7	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	1083	Nincs adat.
2022	957	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	849	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

falvak közé tartozik, ahol a „fehér pestis”, a népességfogyás már a „trianoni országcsönkítés” óta jelen van a népesség körében.

II. 7. Nagylajosfalva

Nagylajosfalva (németül: Ludwigsdorf, románul: Padina, szerbül: Падина/Padina, szlovákul: Padina) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától keletre elhelyezkedő falu. A helység „újabb” alapítású település. Létesítését még 1804-ben hatá-

rozták el, majd 1806-ban telepedtek le a faluban az első szlovák lakosok. Eredeti neve Padina volt, majd az 1808. június 6-án kelt rendelettel a község neve Ludwigsdorf lett. A falu alapítását, illetve megmaradását a vízhiány jelentősen megnehezítette. Először csak néhány ott élő család, majd – 1814-ben – a helység teljes lakossága kérelmezte, hogy elhagyhassa a települést, és máshol telepedhessen le. A falu lakói végül maradtak, majd jelentős kútforrásokba kezdtek. Az első kutat 1806-ban ásták. Reiszig Ede történész szerint a történelmi Torontál vármegye legmélyebb kútjai ebben a faluban voltak.³

Nagylajosfalva nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{II}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	4241	9	83	3981	–	–	2		1+165
1890	4185	30	102	4030	1	–	–	16	6
1900	4321	76	106	4090	11	–	2	34	2
1910	4269	93	67	4081	9	–	1	18	–

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{II} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

³ REISZIG 1912, 86, 89. pp.

Nagyajosfalva nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római kato- likus	Ortodox	Ágostai hit- vallású evan- gélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	4241	59	1	4149	1	28	3
1890	4185	73	15	3915	7	33	142
1900	4321	96	40	3831	7	54	293
1910	4269	74	27	4017	22	21	108

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Nagyajosfalva etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	5309	Nincs adat.						
1953	5654	15	Nincs adat.	5572	1	2	41	Nincs adat.
1961	6197	12	Nincs adat.			3	59	Nincs adat.
1971	6362	8	Nincs adat.			2	56	Nincs adat.
1981	6367	7	Nincs adat.			4	51	Nincs adat.
1991	6076	10	2	5875	9	6	40	134
2002	5760	2	–	5575	3	2	55	123
2011	5531	Nincs adat.	Nincs adat.	5276	5	Nincs adat.	84	Nincs adat.
2022	4774	12	Nincs adat.	4422	12	Nincs adat.	101	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

A helység a német-bánsági határövezet he-
tedik századának települése volt, majd 1873-ban
a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járá-
sának a része lett.

Szlovák lakói az ágostai hitvallású evangéli-
kus egyházhoz tartoznak. Az evangélikus imahá-
zat még 1816-ban, majd az evangélikus templo-
mot 1839-ben építették.

Nagyajosfalva – az egykori Antalfalvai járás
települései közül – azon kevés falvak egyike,
ahol az elmúlt több mint száz évben, azaz 1910
és 2022 között a népesség száma összességé-
ben – 11,8%-kal – nőtt. Az igazsághoz azonban
hozzátartozik, hogy a továbbra is jobbra szlo-
vákok által lakott helység népességszáma 1981-

ben volt a legmagasabb. Ettől kezdve, főképp a
dél-szláv háború kirobbanása, illetve Jugoszlávia
felbomlása óta (1991) már megfigyelhető a né-
pességfogyás.

II. 8. Ópáva

Ópáva (németül: Königsdorf, románul: Opava,
szerbül: Опово/Opovo) a történelmi Torontál vár-
megye egykori Antalfalvai járásának székhelyé-
től, Antalfalvától délnyugatra elhelyezkedő tele-
pülés.

A falu a török hódoltság utolsó időszakában
már létezett. Első lakói szerbek voltak, akik 1672

Ópáva nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{III}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	3604	40	583	2	5	–	2823		4+147
1890	3994	79	422	7	17	2	444	3017	6
1900	4165	151	518	–	26	–	164	3297	9
1910	4288	109	406	4	5	–	343	3409	12

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{III} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. Ópáva esetében az első érték (4 fő) az egyéb hazai (1 fő) és az egyéb külföldi (3 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

Ópáva nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római kato- likus	Ortodox	Ágostai hit- vallású evan- gélizmus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	3604	976	2603	3	7	15	–
1890	3994	1157	2813	4	3	4	13
1900	4165	1267	2833	3	51	11	–
1910	4288	1195	2967	34	85	4	3

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Ópáva etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	4396	Nincs adat.						
1953	4415	42	Nincs adat.	9	6	889	3 383	Nincs adat.
1961	4254	26	Nincs adat.			781	3373	Nincs adat.
1971	4482	36	Nincs adat.			735	3533	Nincs adat.
1981	4769	38	Nincs adat.			610	3790	Nincs adat.
1991	4777	34	7	9	3	452	3732	540
2002	4693	28	8	8	5	271	3744	629
2011	4527	32	16	9	8	156	3771	535
2022	4147	14	8	8	6	110	3503	498

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Le-töltés ideje: 2024. május 29.)

és 1690 között már itt laktak, a vályogból készült kunyhóikban. A török kiűzésének időszakában, az 1717. évi kincstári összeírás idején mindössze három lakott ház állt a településen. Az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között szerepelt. Később, a 18. század második felében, 1769-ben két részre osztották: Zsélyci és Kaljuga nevű településrészekre. Ez utóbbin a németek és magyarok telepedtek le. Ópáva a harmadik század székhelyeként a német-bánsági határőrezred területéhez tartozott. Az 1788. évi török hadjárat idején Ali bég katonáival idáig szorította vissza báró Lilien császári tábornok seregét. A későbbiekben, 1789-ben római katolikus vallású németek, majd 1810-ben ugyancsak római katolikus vallású horvátok telepedtek le a faluban.

A település híres szülőtte, Mojsa Miloš szakaszvezető a custozzai csatában (1866. június 24.) lelőtte az ellenség zászlóvivőjét, zászlóját és revolverét elvette. E tárgyak – a hős 1885-ben történt halála után – Bécsbe, a Hadtörténeli Múzeumba kerültek. Ópáva sokat szenvedett az árvíztól, a közeli Duna folyam az 1874., 1875., 1888., 1895. és 1897. évben rendszeresen fenyegette kiöntéseivel. Az 1863-as esztendőben pedig kolerajárvány pusztított a faluban.⁴

Ópáva a német-bánsági határőrezred harmadik századának székhelye volt, majd a katonai határőrvidék felosztása után (1873) a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásának a része lett.

A település szerb lakói a szerb ortodox egyházhoz tartoznak. A szerb pravoszláv templomot 1770-ben építették, és Szent Miklós (Светог оца Николаја/Svetog oca Nikolaja) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját – a pravoszláv liturgia szerint – május 22-én tartják. A liturgikus nyelv a szerb.⁵

A település német és magyar lakói a római katolikus felekezethez tartoztak. Az első római katolikus templomot még fából építették 1766-ban, a jelenlegi római katolikus templomot pedig 1775 és 1776 között. Védőszentje Árpád-házi Szent Erzsébet (Hl. Elisabeth von Ungarn). Ünnepnapi-

ját november 19-én tartják. Az igehirdetés nyelve a magyar, a horvát és – alkalmasint – a német. Jelenleg önálló plébánia.⁶

Ópáva városi jellegű település jelenleg – a négy helységet tömörítő – Ópáva község központja. Népeség száma 1910 és 2022 között kisebb mértékben – 3,3%-kal – csökkent. Azonban ez csak „az érem egyik oldala”. A város népessége 1910 és 1991 között jelentősebb mértékben gyarapodott, de a délszláv háború kirobbanása, illetve Jugoszlávia szétesése, valamint az ezen események nyomában járó gazdasági hanyatlás következtében – 1991-től – egyre inkább apad a lakosság száma.

II. 9. Tamáslaka

Tamáslaka (németül: Tomaschewatz, románul: Tomașevăț, szerbül: Томашевац/Tomaševac) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától északra elhelyezkedő település.

A helység török hódoltságot megelőző időszakáról nincsenek biztos értesüléseink. A középkorban feltehetően két település állt a területén, erre a feltárt templomromok utalnak.

Az 1717. évi kincstári összeírásban – Tomaschoviz néven – húsz lakott házzal rendelkezett. Az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen is lakott helyként tüntették fel. A kamara 1760 körül a tiszai és a marosi határőrvidékről – annak felosztása után – elvándorolt szerb határőröknek és családjaiknak engedte át új letelepedési helyül. Majd a német-bánsági határőrvidék második századának székhelye lett.

Az orosz–osztrák–török háború idején (1787–1791) a Radivojevics György százados vezérlete alatt álló háromszáz főnyi sereg védte a Temes folyón átívelő tomaseváci hidat, amelyet a törökök 1788. október 17. és 18. közötti éjjelen megtámadtak, és az egész hídorséget felkoncolták. Az elesettek sírjára a Temes jobb partján levő magaslaton – anno – egy emlékkövet emeltek.⁷

⁴ REISZIG 1912, 100. p.

⁵ Олово. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/opovsko-namesnistvo/opovo/> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

⁶ Ópáva. Déli esperesség. Dioecesis Zrenianinensis. A Nagybecskereki Egyházmegye honlapja: <http://www.catholic-zr.org.rs/opava/> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

⁷ REISZIG 1912, 116., 121. pp., BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2111.html> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

Tamáslaka nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{IV}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	2642	14	170	3	21	–	2328		106
1890	2821	26	261	3	43	–	2	2485	1
1900	2803	61	247	7	12	–	–	2476	–
1910	2727	76	177	–	12	–	2	2455	5

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{IV} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az érték a beszélni nem tudó népességet jelölte.

Tamáslaka nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római kato- likus	Ortodox	Ágostai hit- vallású evan- gélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2642	172	2449	2	4	15	–
1890	2821	275	2510	2	2	8	24
1900	2803	275	2484	27	11	5	1
1910	2727	215	2461	32	5	2	12

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Tamáslaka etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	2518	Nincs adat.						
1953	2528	40	Nincs adat.	19	1	10	2424	Nincs adat.
1961	2532	30	Nincs adat.			4	2461	Nincs adat.
1971	2354	32	Nincs adat.			3	2221	Nincs adat.
1981	2149	33	Nincs adat.			1	1943	Nincs adat.
1991	1904	21	2	3	2	2	1709	165
2002	1765	23	1	3	11	1	1626	100
2011	1510	18	Nincs adat.	8	3	4	1342	Nincs adat.
2022	1212	20	Nincs adat.	3	5	Nincs adat.	1102	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején, 1848. szeptember 9-én a szerb felkelők Stevan Petrović Knićaninnak (1807–1855), a szerb önkéntesek parancsnokának az irányításával megszállták a községet, valamint a közelében fekvő magaslatoakat, ahol tábort ütöttek. A megerősített tábor a német-bánsági határőrök (2472 fő), továbbá 1610 szerbiai önkéntes és 12 ágyú védte. Vetter Antal (1803–1882) honvéd tábornok seregével 1848. november 30-án támadást kezdeményezett a tamáslakai – akkoriban Tomasevác – tábor ellen; de sikertelenül. Majd Kiss Ernő (1799–1849) tábornok 1848. december 5-én újabb támadást intézett katonáival a község ellen, amelyet Stevan Petrović Knićanin 4082 emberrel védett. A szerbek heves küzdelem után visszaszorították a magyarokat. Az öldöklésben a magyar oldalon 250 fő esett el, a szerbek vesztesége pedig 180 ember volt. Délután három órakor a magyar sereg megkezdte a visszavonulást Nagybecskerek felé, addig a szerbek Árkodra – akkoriban Jarkovác – vonultak, és csak egy száz főből álló csapatot hagytak hátra. Kiss Ernő serege újabb támadást tervezett Tamáslaka (Tomasevác) ellen, Damjanich János (1804–1849) honvéd tábornok seregével egyesülve, azonban Damjanich János seregét a szerbek Árkodnál (Jarkovác) meglepték, és előrenyomulását megakadályozták. Mikor Kiss Ernő 1848. december 14-én este megjelent Tamáslaka (Tomasevác) előtt, a szerbek kis csapata és velük a község lakossága az éj leple alatt elhagyta a sáncokat, és elmenekült. Másnap a magyarok behatoltak a községbe, és felgyújtották. Kiss Ernő serege ezt követően gyorsan továbbvonult, és Szárcsánál (Cytjecka/Sutjeska) egyesült Damjanich seregével. A magyar seregek próbálkozásait végül siker koronázta.

Később, 1849. május 7-én a Perczel Móric (1811–1899) honvéd tábornok vezette magyar haderő a község határában fényes győzelmet aratott a Joseph von Puffer ezredes vezérlete alatt álló osztrák sereg és az őket támogató szerb felkelők felett.⁸

Tamáslaka a német-bánsági határőrezred megszüntetése után (1873) Torontál vármegye Antalfalvai járásának a része lett.

A település szerb lakói a szerb ortodox egyházhoz tartoznak. A szerb pravoszláv templomot 1814-ben építették, és Szent Miklós (Светог оца Николaja/Svetog oca Nikolaja) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját – az ortodox „kalendárium” szerint – május 22-én tartják. A liturgikus nyelve a szerb.⁹ A temetőben is áll egy pravoszláv kápolna.

A Nagybecskerek községhez tartozó Tamáslaka 1910 és 2011 között népességének 44,6%-át veszítette el. A „fehér pestis” már a trianoni békeszerződés aláírásától (1920) jelen van a településen, gyorsuló ütemet azonban csak 1991-től vett fel.

II. 10. Torontálsziget

Torontálsziget (németül: Sakule, románul: Sacula, szerbül: Сакуле/Sakule) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától északkeletre elhelyezkedő település.

A falu feltételezhetően már a középkorban is létezett, de erre vonatkozóan nincsenek írásos bizonyítékok. Reiszig Ede történész a következőket jegyezte le: „Vannak, a kik a Truntály dűlőről azt tartják, hogy itt vár lett volna és itt lett volna a vármegye székhelye is s hogy a megye innen nyerte volna nevét, ezt azonban semmiféle oklevelés adat nem igazolja. Igaz, hogy az itt felszínre kerülő leletek és épületnyomok szerint itt valaha valamely ősrégi telep lehetett, de hogy mi volt, azt megállapítani egyelőre nem lehet. A török hódoltság idején viszont már minden bizonnyal létezett a falu.”¹⁰

Az 1717. évi kincstári összeírásban – Szakugla néven – 12 lakott házzal szerepelt, és az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen is a lakott helyek között találjuk.

A 18. század második felétől a német-bánsági határőrvidék ötödik századának székhelye

⁸ REISZIG 1912, 116., 121. pp., BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Magyar Elektronikus Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2111.html> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

⁹ *Томашевац*. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/tomasevac/> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

¹⁰ REISZIG 1912, 126. p.

Torontálsziget nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^V

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	2491	21	125	29	11	–	2205		1+99
1890	2878	51	329	28	1	–	2	2466	1
1900	2923	37	545	45	–	–	2	2293	1
1910	2917	96	322	46	14	–	2	2435	2

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^V Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

Torontálsziget nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római kato- likus	Ortodox	Ágostai hit- vallású evan- gélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2491	146	2305	29	3	8	–
1890	2878	351	2458	32	11	21	5
1900	2923	564	2293	50	5	11	–
1910	2917	363	2431	54	15	23	31

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Torontálsziget etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	2908	Nincs adat.						
1953	2822	13	Nincs adat.	69	3	9	2694	Nincs adat.
1961	2725	4	Nincs adat.			2	2644	Nincs adat.
1971	2525	15	Nincs adat.			6	2408	Nincs adat.
1981	2280	2	Nincs adat.			10	2180	Nincs adat.
1991	2200	2	–	26	3	9	2029	131
2002	2048	2	19	6	–	3	1942	76
2011	1847	6	Nincs adat.	16	Nincs adat.	Nincs adat.	1707	Nincs adat.
2022	1629	7	Nincs adat.	8	4	Nincs adat.	1474	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Le-töltés ideje: 2024. május 29.)

volt. Az 1775 és 1778. években a Nagyikindai kiváltságos kerület területéről további szerb határőr családok telepedtek le a faluban. A katonai határőrvidék feloszlata után (1873) a település Torontál vármegye Antalfalvai járásának a része lett. Jelenlegi magyar nevét 1888-ban kapta.

A település szerb lakói a szerb ortodox egyházhoz tartoznak. A barokk stílusú szerb pravoszláv templomot 1844-ben építették, és *Szent Miklós* (Светог оца Николаја/Svetog oca Nikolaja) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját – a pravoszláv „kalendárium” szerint – május 22-én tartják. A liturgikus nyelve a szerb.¹¹

A településen a kisszámú német, illetve magyar hívők számára egy római katolikus templom is állt, amelyet 1945 – a német népcsoport „kivevését” – után leromboltak.

Torontálsziget napjainkban Opáva község települése. A „fehér pestis”, a népességfogyás itt is jelen van. A népesség száma 1910 és 2022 között 44,2%-kal csökkent. A lélekszám-ugrás a 20. században jóformán végigkísérte a falu mindennapjait.

II. 11. Torontáludvar

Torontáludvar (németül: Idwor, románul: Idvor, szerbül: Идвор/Idvor) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától északkeletre elhelyezkedő település.

A helység már a török hódoltság idején létezett. A török kiűzésének időszakában, 1717-ben

a kincstári összeírás négy lakott házat jegyzett fel a településre vonatkozóan. Ezt követően elnéptelenedhetett, mivel az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen lakatlan helyként tüntették fel. A falu újranevesítése 1753-ban történt, amikor a megszüntetett tiszai és marosi határőrvidékek területéről szerb határőrök és családtagjaik telepedtek itt le. Később is érkeztek szerb betelepülők, előbb 1768 és 1770, majd 1775 és 1778 között, amikor is a Nagyikindai kiváltságos kerület területéről érkeztek szerb családok. A német-bánsági határőrezred ötödik századának települése volt, a század székhelyével, Torontálszigettel egyetemben. A katonai határőrvidék megszüntetésekor (1873) a falut Torontál vármegye Antalfalvai járásába olvasztották.

A település szerb lakói a szerb ortodox egyházhoz tartoznak. A barokk stílusú, szerb pravoszláv templomot 1808 és 1809 között építették, és Gyümölcsoltó Boldogasszony (Svetih Blagovesti/Светих Благовести) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját április 7-én tartják.¹² A liturgikus nyelve a szerb.

A „fehér pestis” egyik legszembetűnőbb „áldozata” – a jelenleg Antalfalva községhez tartozó – Torontáludvar, amely 1910 és 2022 között népességszámának 62,5%-át veszítette el. A lélekszám-ugrás gyakorlatilag az egész 20. században megfigyelhető volt. Ráadásul az 1990-es évek politikai eseményei, a gazdasági kilátástalanság, a munkanélküliség, a fiatalok elvándorlása stb. tovább apasztotta a lélekszámot.

Torontáludvar nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{VI}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	2014	16	44	3	7	–	1833		19+92
1890	2142	24	82	–	7	–	–	2029	–
1900	2040	32	101	1	6	–	–	1897	3
1910	2177	39	27	6	4	–	–	2100	1

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{VI} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. Torontáludvar esetében az első érték (19 fő) az egyéb hazai (16 fő) és az egyéb külföldi (3 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

¹¹ Сакуле. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/opovsko-namesnistvo/sakule/> (Letöltés ideje: 2019. április 10.)

¹² Идвор. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/idvor/> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

Torontáludvar nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2014	68	1922	7	7	8	2
1890	2142	97	2020	4	10	10	1
1900	2040	114	1890	1	13	9	13
1910	2177	48	2072	3	13	12	29

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Torontáludvar etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	1852	Nincs adat.						
1953	1857	4	Nincs adat.	3	12	12	1809	Nincs adat.
1961	1823	3	Nincs adat.			2	1786	Nincs adat.
1971	1621	4	Nincs adat.			10	1545	Nincs adat.
1981	1442	3	Nincs adat.			4	1299	Nincs adat.
1991	1308	9	2	8	–	–	1214	75
2002	1198	5	3	9	1	2	1126	52
2011	974	8	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	868	Nincs adat.
2022	817	10	Nincs adat.	9	Nincs adat.	Nincs adat.	720	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

II. 12. Torontálvásárhely

Torontálvásárhely, illetve Debellács (németül: Debeljatscha, szerbül: Дебелѡача/Debeljača) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától délre elhelyezkedő település.

A helység eredeti neve Develák volt, később Debelják, illetve Debeljácska. Első lakói szerb határőrök, illetve családtagjaik voltak, akiknek –

1766-ban – a kamara engedélyezte az itt történő letelepedést. A szerbek azonban néhány év múlva már elköltöztek innen, és a község 1783-ban ismét pusztává lett.

„Torontálvásárhely magyar lakosságát Mária Terézia telepítette ide 1794-ben. Hódmezővásárhelyről, Szentestől, Gyomárról és Makóról 250 református magyar család érkezett ide.”¹³ Más forrás szerint reformátusok érkeztek még Békés vármegyéből, Szeghalomból, valamint az egykor ugyancsak Torontál vármegyében talál-

¹³ Az idézetben „Mária Terézia telepítését” fenntartásokkal kell kezelnünk, mert az uralkodónő 1780. november 29-én meghalt. Vagy az évszám, vagy a telepítető személy megjelölése nem pontos. Az idézet forrása: KABÓK ERIKA: *A magyar gyerekek „visszatértek”*. In: Fodor István (szerk.): Szórványlétben II. Magyar Szó, Újvidék, 2017. 210. p.

Torontálvásárhely nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{VII}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	4187	3898	70	6	4	–	20		1+188
1890	4908	4757	107	19	4	–	–	18	3
1900	4873	4647	111	21	12	–	1	80	1
1910	5180	4848	105	41	46	–	5	130	5

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{VII} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

Torontálvásárhely nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	4187	118	21	18	3971	58	1
1890	4908	234	21	39	4497	85	32
1900	4873	278	98	50	4361	81	5
1910	5180	498	288	121	4138	100	35

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Torontálvásárhely etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	6143	Nincs adat.						
1953	6433	5290	Nincs adat.	95	11	55	750	Nincs adat.
1961	6789	5270	Nincs adat.			69	1183	Nincs adat.
1971	6413	4662	Nincs adat.			59	1278	Nincs adat.
1981	6413	4310	Nincs adat.			52	1489	Nincs adat.
1991	5734	3492	4	77	7	36	1346	772
2002	5325	2836	5	85	7	39	1735	618
2011	4913	2424	6	77	9	24	1657	716
2022	3727	1506	Nincs adat.	57	14	13	1471	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Le-töltés ideje: 2024. május 29.)

ható Magyarittabéről – más néven Alsóittabéről (Нови Итебеј/Novi Itebej) – is.¹⁴ Nem volt könnyű megmaradniuk a magyaroknak, mivel 1832-ben nagy kolerajárvány pusztított a településen. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc is jelentős problémát okozott a magyar falunak, mivel „szigetet” alkotott a szerb „tengerben”. A helység lakói jóformán a megmaradásért küzdöttek. A szerb önkéntesek vezére, Stevan Petrović Knićanin (1807–1855) seregével 1848. szeptember 8-án vonult be az üresen maradt faluba, amelynek lakossága elmenekült a szerbek elől. A szerb lázadók az üresen talált falut felgyújtották, a református templomot kifosztották, és még a harangokat is elvitték, közülük az egyik 1851-ben került vissza Szerbiából.¹⁵ Az elmenekült magyarok csak 1849. november havában tértek ismét vissza, és építették fel településüket.

A helység jelenlegi magyar nevét 1888-ban nyerte el. A település híres volt vásáraitól, amelyeket évente előbb háromszor, majd négyszer tartottak. A vásárok három-négy napig is tartottak, és főleg lovakat, valamint teheneket adtak-vettek.

Torontálvásárhely a német-bánsági határőrrezred hetedik századának települése volt, Antalfalvával és Nagylajosfalvával egyetemben. A katonai határőrvidék „polgárosítását” (1873) követően a falu Torontál vármegye Antalfalvai járásának a része lett.

Torontálvásárhely magyar lakosai jórészt a református egyházhoz tartoznak. A református egyház hivatalosan 1799. május 18-án „szerveződött meg” a településen. A helység első lelkésze Tar János volt. Nem sokkal később, 1804-től a református templom építését is megkezdték, azonban a felépített templom az 1830. évi tűzvészben súlyosan megrongálódott. A régi helyére az „új” református templomot 1833 és 1838

között építették fel. A helyi reformátusok szomorúan emlékeznek néhai lelkészükre – a faluban 1923 és 1944 szolgált –, ifj. Gachal Jánosra, akit a bevonuló jugoszláv partizánok agyonverték.¹⁶

A református magyarság mellett a későbbiek folyamán a római katolikus közösség is megerősödött. A katolikus templom felépítéséig azonban hosszú időnek kellett eltelnie, és maga az építkezés sem haladt gyorsan. A templomot 1960-ban kezdték építeni, és csak 1983-ban fejezték be, majd Nagyboldogasszony tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját augusztus 15-én tartják. Az íg hirdetés nyelve a magyar. Jelenleg önálló plébánia.¹⁷

A településen egyre inkább gyarapodó szerb népcsoport 1935-ben építette fel pravoszláv templomát, amelyet Urunk színeváltozásának (Вазнесења Господњег/Vaznesenja Gospodnjeg) a tiszteletére szenteltek fel. Ünnepnapját – a szerb ortodox hagyományok szerint – augusztus 19-én tartják. A liturgikus nyelve a szerb.¹⁸

A település és lakói közelmúltbeli (2017) helyzetéről a következőket érdemes megjegyezni: „A gyárat kivétel nélkül bezárták, illetve privatizálták, és az lett a sorsuk, mint annyi más vállalatnak. A lakosság munka nélkül maradt. Most néhány iparos van a faluban, meg a termőföld ad megélhetést az embereknek. Torontálvásárhely környékén sokan foglalkoznak fehér- és sárgarépa-termesztéssel.

Munkalehetőség híján egyre többen vándorolnak ki külföldre. Szinte Európa minden országába mennek megélhetést keresni. Éppen ezért 250 üres ház van a faluban, és 20–25 ezer euróért már nagy portás, nagyon szép házat lehet venni a faluban. Bakator János, a helyi általános iskola igazgatóhelyettese szerint egyre több belgrádi vásárol itt magának ingatlant.

¹⁴ Torontálvásárhely. Vajdasági Magyar Digitális Adattár: <http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=telepules&id=174> (Letöltés ideje: 2024. május 31.)

¹⁵ A legenda szerint: „[...] a szerb községben, ahova a harangok kerültek, járványos betegségek kezdtek pusztítani. Végül maguk a község lakói kérték, hogy vigyék vissza a harangot.” Torontálvásárhely. Hazajáró Honismereti és Turista Egylet: <https://hazajaroegylet.hu/uticelok/torontalvasarhely/> (Letöltés ideje: 2024. május 31.)

¹⁶ Torontálvásárhely. Vajdasági Magyar Digitális Adattár: <http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=telepules&id=174> (Letöltés ideje: 2024. május 31.)

¹⁷ Torontálvásárhely. Déli esperesség. Dioecesis Zrenianinensis. A Nagybecskereki Egyházmegye honlapja: <http://www.catholic-zr.org.rs/torontalvasarhely/> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

¹⁸ Дебелџача. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/debeljaca/> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

Torontálvásárhelyen összesen 2000 ház van, ennek – a becslések szerint – a 15 százaléka üresen áll. [...] Helyben működik színjátszó csoport, van néptáncscsoportjuk is, meg citerásaik is, két nőegyletet is jegyeznek. Évente megszervezik a Dél-bánáti Szemlét, amelyen 11 település együttese vesz részt. December második hétvégéjén tartják a nagy hagyománnyal bíró Betlehemes Találkozót. [...] Az iskola is hatalmas: 29 tanterme van. Bakator János, a Moša Pijade Általános Iskola igazgatóhelyettese azt mondja, náluk még mindig 20 körüli létszámúak az osztályok. Ő a harmadikosokat tanítja. Bajsza alatt mosolyogva jegyzi meg, van egy kuriózum is ebben az iskolában: két tanító bácsijuk is van. Rajta kívül Antal Ferenc dolgozik még itt. Az iskolának 429 diákja van, ebből 167 diák magyar nyelven tanul. Bakator Judit nyugalmazott tanítónő, János édesanyja azt meséli, hogy az ötvenes években 3 magyar tagozat is volt, a szerb tanulók pedig olyan kevesen voltak, hogy kombinált tagozatokat nyitottak számukra. Aztán a hatvanas években megindult a propaganda, hogy a magyar szülők is írassák szerb osztályba a gyerekeiket, mert majd jobban érvényesülnek. Ez a folyamat néhány évvel ez előtt ért véget. A Magyar Nemzeti Tanács kampánya, illetve az oktatási-nevelési támogatás, meg az odafigyelés a magyar diákokra vezetett oda, hogy most már alig találunk magyar gyerekeket a szerb tagozaton. Minden tantárgyat magyar nyelven tanulnak a diákjaink. Igaz, vannak olyan tanáraink, akik Belgrádból vagy Nagybecskerekéről, Muzslyáról utaznak ide, de megoldottuk a szaktanári ellátást – meséli János, és hozzáteszi, hogy most a magyar tagozaton 17 elsős van az iskolájukban, a második osztályban 22-en, a harmadikban 24-en, a negyedikben pedig 27-en tanulnak. Az utóbbi évek elvándorlása azonban meglátszik a diáklétszámon is. Csak az ő osztályából még ebben a tanévben négy kisdíák távozik szüleivel együtt. [...] Szorgalmas és törekvő nép lakja Torontálvásárhelyet.”¹⁹

Torontálvásárhely népessége az 1910 és 2022 közötti időszakban összességében 28,1%-kal csökkent; a népességfogyás látszólag nem számottevő. A falu 1910 és 1981 között jobbra növelte lélekszámát, a népesség fogyása viszont

1991-től jelent meg, illetve gyorsult fel. A magyarság száma és aránya visszaszorulóban van. A 2011. évi szerbiai népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a, 2022-ben pedig már csak 40,4% vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ezekkel az értékekkel a magyarság már csak relatív többséget képezett a településen a két utolsó census alkalmával.

II. 13. Újozora

Újozora (németül: Uzdin, románul: Uzdâni, szerbül: Уздин/Uzdin) a történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásának székhelyétől, Antalfalvától északra elhelyezkedő település.

A helységet az 1700-as évek második felében telepítették. Ezt megelőzően két pusztából – Veliky-Uzdin és Mali-Uzdin – állt. A két pusztát a 18. század közepén a dél-magyarországi kincstári puszták bérlőtársasága bérelte. Ezt követően románok telepedtek le a térségben. Majd a német-bánsági határőrezred létrehozását követően a hatodik század székhelye lett. Az orosz–osztárak–török háború (1787–1791) idején, 1788-ban nagy összecsapás volt a településen a törökök és az őket a botosi táborból idáig üldöző császáriak között. A császáriak a török szpáhik jelentős részét megölték. Később, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején ismét fegyveres konfliktus robbant ki, de immáron a magyar honvédek és a szerb felkelők között. „1848 őszén egy portyázó honvédcsapat támadta meg a falut, s lakosságát kiűzte. 1849. május 7-én Perczel Mór honvédtábornok 5 000 emberrel és 17 ágyúval a Puffer ezredes vezérlete alatt álló 7 000 szerb felkelőn fényes győzelmet aratott itt, mely alkalommal mintegy ezren kerültek a honvédek fogságába.”²⁰ A katonai határőrvidék „polgárosítása” után (1873) Torontál vármegye Antalfalvai járásának a települése lett.

A település román lakói a román ortodox egyházhoz tartoznak. A román ortodox templomot 1801-ben építették, és Szent György (Sfântul Mare Mucenic Gheorghe) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját április 23-án tartják. Liturgikus nyelve a román.

¹⁹ KABÓK 2017, 207–212. pp.

²⁰ REISZIG 1912, 133. p.

Újozora nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910)^{VIII}

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	5634	42	163	13	5056	–	117		4+239
1890	5935	35	167	2	5595	–	1	80	55
1900	5627	96	153	8	5284	–	–	50	36
1910	5584	107	124	7	5296	–	1	48	1

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

^{VIII} Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt. Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb hazai anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népséget jelölte.

Újozora nagyközség vallási adatai (1880–1910)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	5634	183	5401	11	11	22	6
1890	5935	152	5690	4	12	34	43
1900	5627	161	5338	11	37	36	44
1910	5584	154	5305	17	28	34	46

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Újozora etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	4808	Nincs adat.						
1953	4903	52	Nincs adat.	20	4410	9	309	Nincs adat.
1961	4593	36	Nincs adat.			13	163	Nincs adat.
1971	4202	29	Nincs adat.			12	205	Nincs adat.
1981	3885	27	Nincs adat.			12	243	Nincs adat.
1991	3099	16	11	24	2594	15	263	176
2002	2498	17	3	30	1909	3	349	187
2011	2029	17		24	1479	Nincs adat.	324	Nincs adat.
2022	1628	5	Nincs adat.	9	1132	Nincs adat.	305	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

Újozora napjainkban Antalfalva község része. A falu az egykori Antalfalvai járás települései közül a legnagyobb vesztes a népességfogyás tekintetében. Az 1910 és 2022 közötti időszakban a helység népességének 70,8%-át veszítette el, habár a román nemzetiség túlsúlya megmaradt a településen.

II. 13. 1. Torontálputnok

Torontálputnok (Путниково/Putnikovo) neve egy kissé megtévesztő. A „gyanútlan” olvasó azt hihetné, hogy egy régi, történelmi településről van szó. Azonban ezt koránt sincs így. A helységet a trianoni békeszerződés aláírását – 1920. június 4. – követően alapították. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság egyik településalapítása volt a Bánság Szerbiához került részében, közvetlenül a román ajkú Újozora mellett.²¹ Jelenleg Antalfalva községhez tartozik.

A helységet 1925–1926 körül létesítették. Névadója Radomir Putnik (1847–1917) szerb vaj-

da volt, akinek a vezetésével a szerb hadsereg – az első világháború idején, kezdetben – jelentős sikereket ért el az osztrák–magyar haderővel szemben. Radomir Putnik „[...] szerb tábornok, vezérkari főnök, hadügyminiszter. A tiszti iskolát 1866-ban végzi el. 1876–77-ben a törökök, 1885–86-ban a bolgárok ellen harcol. 1903-tól kisebb megszakításokkal vezérkari főnök, háromszor ugyanis a hadügyminiszteri posztot is betölti. A Balkán-háborúk (1912–13) során a szerb hadműveletek irányítója. 1914 augusztusa és decembere között sikerrel tartóztatja fel az osztrák-magyar haderőt. A novemberben feladott fővárost, Belgrádot is visszafoglalja. Az 1915-ös német segítséggel indított osztrák-magyar támadás hatására a szerb hadsereg összeomlik, a súlyos beteg Putnikot csak nagy nehézségek árán sikerül kimenekíteni az országból. Ezután haláláig Franciaországban él.”²²

A települést az 1920-as évektől Magyarországról, továbbá Bosznia-Hercegovinából, valamint Horvátországból származó szerb lakosokkal kezdték „mesterségesen” benépesíteni.²³

Torontálputnok etnikai adatai (1921–2022)

Év	Nemzetiség							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1921	Nincs adat.							
1931	Nincs adat.							
1948	188	Nincs adat.						
1953	181	Nincs adat.						
1961	436	–	Nincs adat.			3	422	Nincs adat.
1971	375	–	Nincs adat.			1	362	Nincs adat.
1981	307	2	Nincs adat.			–	301	Nincs adat.
1991	260	1	–	–	1	–	254	4
2002	243	1	–	1	3	1	237	–
2011	200	Nincs adat.	Nincs adat.	Nincs adat.	5	Nincs adat.	192	Nincs adat.
2022	143	–	Nincs adat.	–	4	Nincs adat.	138	Nincs adat.

Megjegyzés: A „Nincs adat.” megjegyzés esetén adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, ezért – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az 1991 és 2022 közötti népszámlálások esetében az „Egyéb” kategóriába az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” kategóriák adatai is beleértendők. Forrás: Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia> (Letöltés ideje: 2024. május 29.)

²¹ Putnikovo település honlapja: <http://putnikovo.com/strane/nazivi.html> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

²² PUTNIK, Radomir (1847–1917). Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

²³ BANATerra, muguća enciklopedija Banata: <http://www.banaterre.eu/srpski/P/putnikovo/> (Letöltés ideje: 2017. augusztus 4.)

A település szerb lakói a szerb pravoszláv egyházhoz tartoznak. A szerb ortodox templomot a két világháború között, 1931-ben építették, és Szűz Mária születésének (Rođenja Presvete Bogorodice/Рођења Пресвете Богородице) a tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját – az ortodox hagyományok szerint – szeptember 21-én tartják. A liturgikus nyelve a szerb.²⁴

III. Összegzés

A történelmi Torontál vármegye egykori Antalfalvai járásához tartozó tizenhárom település etnikai, illetve vallási-felekezeti viszonyainak vizsgálata magyar szempontból talán kevésbé érdekes. Ennek „vélelmezhető” oka, hogy magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű személy mindig is kisebb számban élt az egykori járás területén. Gyakorlatilag – 1910-ben – csak Torontálvásárhely népessége mutatott magyar – anyanyelvű – többséget (93,6%), illetve az egykori járás magyar anyanyelvű népességének tetemes hányada – 81,4%-a – is a faluban „koncentrálódott”. Az egykori Antalfalvai járás népessége ugyanakkor – anyanyelvi szempontból – már csak azért is megér egy kisebb eszmefuttatást, mert jelentősebb hányadát (18,3%) az ágostai hitvallású evangélikus vallású szlovákság tette ki: ez a népcsoport „unikumnak” számít a „szerb tengerben”. A szlovákok szinte kizárólagosan – 98,6%-ban – két településen, Antalfalván, illetve Nagylajosfalván éltek. (Az előbbi népességének 88,9%-át, utóbbinak pedig 95,6%-át a szlovákság alkotta.)

A tizenhárom település közül a negyedik, amely nem szerb – anyanyelvű – többséget mutatott, a jobbára – 94,8%-ban – ortodox vallású román anyanyelvűek által lakott Újözora volt. Az egykori Antalfalvai járás románságának zöme (97,3%) a faluban élt.

Az egykori Antalfalvai járás területének etnikai és vallási-felekezeti viszonyai a török korban változtak meg. Az elnéptelenedő területre kezdetben szórványosan, majd a 18. századtól egyre szervezettebben és nagyobb csoportokban szerbek érkeztek. Elsősorban granicsári, azaz

határőri feladatokat láttak el. A jelentős privilégiumokkal elhalmozott szerbség jogai nemcsak a mindennapi életre, a hagyományokra, illetve bizonyos politikai, önkormányzati jogokra, továbbá kedvezményekre terjedtek ki, hanem a szerb pravoszláv egyház is megkülönböztetett figyelemben részesült.

A szerbek mellé időközben – a 18. század közepén – felsorakozott Újözora románsága is. Majd a 18. század második felében a jobbára református vallású magyarság is megjelent Torontálvásárhely területén.

A szerbek, a románok, illetve a magyarok után a 19. század „hajnalán” többek között a Magyar Alföld újranépesítésében is jelentős szerepet vállalt szlovákság is bevándorolt a térségbe. A szlovákság egyedülálló „színfolt” a jelentős számú ortodox vallású népcsoportok mellett.

Napjainkban az egykori Antalfalvai járás települései négy szerbiai község (opština) területéhez tartoznak. Hat helység Antalfalva, három Ópáva, további három Nagybecskerek, illetve egy Torontálszécsány község része. (Torontálputnok ugyancsak Antalfalva község része.) A tizenhárom „történelmi” település közül tizenegyben – egyes falvakban szignifikánsan – csökkent a népesség száma 1910 és 2022 között. Etnikai tekintetben elmondható, hogy a térségben továbbra is a szerbség a domináns népcsoport, továbbá – több mint száz év elteltével – mind a négy népcsoport többségben van azokon a településeken, ahol 1910-ben is „felülreprezentált” volt. Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyarság 2011-ben már csak relatív többséget képezett Torontálvásárhelyen. (Érdekes adat lehet, hogy a 2022. évi szerb népszámlálás szerint – főképp Torontálvásárhely magyarságának köszönhetően – „legalább” 1696 magyar nemzetiségű személy élt az egykori járás területén. „Legalább”, mert Farkasd esetében – adatvédelmi okok miatt – nem közölték a magyar nemzetiségűek számát.) Vallási, illetve felekezeti téren – a történelmi egyházak kapcsán – egyértelműen (szerb és román) ortodox többséget tapasztalhatunk. A térségben csak Antalfalva és Nagylajosfalva ágostai hitvallású evangélikus templomai, valamint az Opáván és Torontálvásárhelyen található

²⁴ Путниково. Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/putnikovo/> (Letöltés ideje: 2024. május 30.)

római katolikus templomok, illetve az ugyancsak Torontálvásárhelyen álló református templom képez kivételt, illetve utal más vallásokra, felekezetekre. A „fehér pestis”, a népességfogyás, főképp a szerb falvakat „pusztítja”, de a románság és a magyarság sorait is „tizedeli”. Elgondolkodtató,

hogy Antalfalva, illetve Nagylajosfalva többségi szlováksága a „szerb tengerben” továbbra is masszívan tartja magát. Megtizedelődve bár, de Torontálvásárhely magyarsága továbbra is az egyik legjelentősebb „déli védőbástyája” a vajdasági, illetve azon belül a bánáti magyarságnak.

Ötödször helyeztek el az újvidéki Futaki úti temetőben száz keresztet (1994)

IV. Felhasznált irodalom

IV. 1. Felhasznált nyomtatott irodalom

A magyar korona országainak 1880. évi népszámlálása. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1880

A magyar korona országainak 1890. évi népszámlálása. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1890

A magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. I. A népesség általános leírása községenként. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1902

A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Nyomása, Budapest, 1912

Census of Population, 2011, Households and Dwellings in The Republic of Serbia. Book 2.: Age and Sex, Data by settlements. Statistical Office of Republic Of Serbia, Belgrade, 2012

BOROVSKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. IV. kötet (Gas–Hom). Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 1998

DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. IX. kötet (Meszr–Olt). Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2004

EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság, Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928

FÉNYESS ELEK: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolott tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. VI. kötet. Katonai Végvidék. Trattner–Károlyi Tulajdona. Pesten, 1840

GYÉMÁNT RICHÁRD: Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Nagykikindai Kiváltságos Kerületben. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): Forum. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. IV. évfolyam, 1. szám. Szeged, 2014

GYÉMÁNT RICHÁRD: Nemzetiségi és felekezeti viszonyok a Bánság területén (különös tekintettel a 18. századi betelepítésekre). In: KATONA TAMÁS – KOVACSICSNÉ NAGY KATALIN – LACZKA ÉVA ZITA (szerk.): Vavró István, a tudós és pedagógus: Ünnepi kötet dr. Vavró István professzor 80. születésnapjára. Magyar Statisztikai Társaság. Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest–Győr, 2016

GYÉMÁNT RICHÁRD: Etnikai és felekezeti viszonyok a Német-bánsági Ezred területén. In: HOMOKI-NAGY MÁRIA (szerk.): Forum. Acta Juridica et Politica. Acta Universitatis Szegediensis. VIII. évfolyam, 2. szám. Szeged, 2018

HARASZTHY LAJOS: Torontál vármegye története 1867-től. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

JUHÁSZ JÓZSEF: Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története. Aula Kiadó, Budapest, 1999

KOGUTOWICZ MANÓ: Torontál vármegye térképe. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából. Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 1905

Knjiga 2, Stanovništvo, pol i starost, podaci po naseljima. Republički zavod za statistiku, Beograd, februar 2003.

Knjiga 9, Stanovništvo, uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, podaci po naseljima. Republički zavod za statistiku. Beograd, maj 2004.

KABÓK ERIKA: A magyar gyerekek „visszatértek”. In: Fodor István (szerk.): Szórványéletben II. Magyar Szó, Újvidék, 2017

KOVAČEVIĆ, STEVAN: Gradovi Srbije u slici i reči. Beogradska knjiga, Beograd, 2010

OLCHVÁRY ÖDÖN: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. A szerző sajátja. Nyomtatott Márkus Samu Könyvnyomdájában, Budapest, 1901

REISZIG EDE: Torontál vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912

Torontál vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme mívelési áganként és osztályonként, az 1909. évi V. törvénycikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1914

IV. 2. Felhasznált elektronikus irodalom

BANATerra, moguća enciklopedija Banata: <http://www.banaterre.eu/srpski/index.htm>

BÁNLAKY JÓZSEF: A Magyar Nemzet hadtörténelme. 21. kötet. Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. II. A téli hadjárat Jellacsics bán betörésétől az osztrák támadó hadjárat megindításáig (1848. évi szeptember elejétől december közepéig). IX. fejezet. A bács-bánsági események a magyar csapatok kivonulásáig, 1849. január végéig. Országos Széchenyi Könyvtár. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09400/09477/html/0021/2111.html>

Dioecesis Zrenianinensis. A Nagybecskerekeli Egyházmegye honlapja: <http://www.catholic-zr.org.rs/>

Magyarország régi térképeken: http://hungary-maps.myhunet.com/images_content/vm54.jpg

Population statistics of Eastern Europe & Former USSR: <http://pop-stat.mashke.org/#serbia>

PUTNIK, Radomir (1847–1917). Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html>

Putnikovo település honlapja: <http://putnikovo.com/strane/nazivi.html>

Српска Православна Епархија банатска. A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/>

Torontálvásárhely. Vajdasági Magyar Digitális Adattár: <http://adattar.vmmi.org/?ShowObject=telepules&id=174>

Torontálvásárhely. Hazajáró Honismereti és Turista Egylet: <https://hazajaroegylet.hu/uticelok/torontalvasarhely/>

Dormán László fotográfus, fotóművész, újságíró, szerkesztő*

Fotó: Dormán Bertalan

1944. november 2-án született Bácskossuthfalván. Az általános iskolát Bácskossuthfalván és Palicson, a gimnáziumot (1963) és a zeneiskolát (1965) Szabadkán fejezte be. Újvidéken a Zene-művészeti Főiskola zenetanári szakán végzett. 1968-tól húsz évig a Képes Ifjúság fotóriportere, újságírója. Közben az Újvidéki Rádióban jazz-műsorokat szerkesztett és vezetett. Az 1980-as években az Újvidéki Színház fényképésze. Az újvidéki Jazznapok tanácsának a tagja. Rádiómű-

soraiért és nemzetközi viszonylatban is elismert jazzfotóiért számos díjban részesült. Több önálló és csoportos kiállítása volt. Fotói sok könyv borítóján és kötetben szerepelnek. A *Naplónak*, az első magánhetilapnak 1990 és 1997 között volt a munkatársa. Az Újvidéki Rádióban 1988-tól 1993-ig dolgozott.

1993-ban Magyarországra költözött. 2011-ig a Magyar Rádió határon túli riport- és dokumentumműsorainak a munkatársa volt. 2012-ben a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét, öt évvel később a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség Magyar Életfa díját vehette át. 2022-ben az MMA díjával jutalmazták.

„Dormán László az egyetemes magyar pusztulás határőrvidéki képeit rögzítette már negyed évszázaddal ezelőtti filmtekercein is. [...] Szociofotók-e Dormán délvidéki tanya- és faluképei? És miféle temetőromantika kerítette hatalmába ezt a sokfelé elbarangoló ómoravicai-bácskossuthfalvi fotográfust?

Dormán László húsz éven át ilyen lét- és sorsfotográfiákat közölt a délvidéki magyar ifjúsági hetilapban. [...] dokumentumfényképei címázhatatlan dolgokról vallanak. Arról, hogy az ő képei fény és árnyék formájában, elrabol és sokszor meggyalázott szülőföldünkről vallanak. [...] Tömegsírban nyugvó, sintérgödörbe taszított elődeinkről beszélnek Dormán fotográfiái. Egyik fényképén csak egy sírkeresztfelirat olvasható: Itt Nyugvó Eltűnt Édes Apáink Emlékére – Anno 1944. Dormán László rögeszmésen csak erről beszél. A monómánia határán túl. Az öklendezésen innen. [...] Pilinszky verséből tudjuk: a múltnak hangja van. A mi szülőföldünknek is van hangja. Azt üzeni: »Valamikor a paradicsom állt itt. [...] hallani óriási fáit!« Dormán László a nega-

tív stilizálás megoldásához folyamodott: a történelmi idő változásait követve szinte nyomtalanul eltüntette képeiről a magyar néprajzi motívumokat. Talán csak a kopjafái üzennek még valamit. S a temetőkertjei, ahol már hetven álló éve hibásan írják fejfáinkra elődeink nevét. Vagy ahol már nincs is nevünk.

Ahol meztelenre vetkőztetett, szögesdróttal összekötözött, vadállati kegyetlenséggel megkínzott és kivégzett vétlen elődeink földi maradvá-

nyait egy-egy betű és szám jelzi csupán: NN 612, NN 873.”

Részletek Hornyik Miklós beszédéből, amely Dormán László fotókiállításának megnyitóján hangzott el 1991. december 13-án a budapesti Néprajzi Múzeumban.

* Dormán Lászlót köszöntjük 80. születésnapja alkalmából, és köszönjük e számunk fotóanyagát – a szerkesztőség.

Temerin

Bácsföldvár határában egy kunhalom tövében található egy tömegsír

A kunhalom tetejére helyezték el a kivégzettek emlékére állított nagy keresztet (2015)

Bácsföldvár – a községháza udvarában, ebben az épületben, az egykori istállóban tartották fogva az áldozatokat

A háttérben a piac, előtte a besüppedt beton tömegsírről árulkodik

Gádor – Bácska egyik legnagyobb haláltábora (1945. március – 1948. január), ahol a sok ezer német fogoly mellett magyarok is színlődtek

E számunk szerzői

Borsányi Katinka	költő, író, Fonte, Veneto
Botlik József	történész, Budapest
Dormán László	fotóriporter, újságíró, Piliscsaba
Döbrentei Kornél	költő, író, Pomáz
Gubás Ágota	újságíró, lapszerkesztő, Szabadka
Gutai István	író, nyugalmazott könyvtáros, Paks
Gyémánt Richárd	demográfus, jogász, Szeged
Hascák Mária	filológus, tolmács, Kárpátalja
Iancu Laura	költő, író, néprajzkutató, Velence
Juhász Lili	egyetemi hallgató, Budapest
Julesz János	költő, belgyógyász, endokrinológus, Szeged
Kondor Katalin	közíró, újságíró, Budapest
Mezey Katalin	költő, író, Budapest
Mező Gábor	kutató, újságíró, Budapest
Molnár Adrienn	történész, újságíró, Budapest
Párkányi Raab Péter	szobrász- és fotóművész, Budakeszi
Perjés Klára	újságíró, szerkesztő, Budaörs
Radnai István	költő, író, Budapest
Sági Zoltán	pszichiáter, Szabadka
Siflis Zoltán	operatőr, filmrendező, Szabadka
Stanyó Tóth Gizella	újságíró, Újvidék
Tráser László	író, újságíró, Szeged
Varga Domokos György	író, újságíró, szerkesztő, Budapest
Vizvári Soma	újságíró, Budapest

Párkányi Raab Péter Málnekij robot c. emlékműve, Budapest

A Ferencvárosi pályaudvarról tehervagonokban vitték munkatáborba az embereket...

...az életből a halálba – ezt jelzik a kiugró légiés figurák

Az elhurcoltak közt fiataloktól idősekig a társadalom minden rétegéből voltak

Járek: az egész falu egyetlen nagy koncentrációs tábor volt – erre emlékeztet a közeli temetőben már gazdátlanul maradt sírkövekből kialakított halom és a ráhelyezett keresztek, a tábor idejét jelző dátumokkal

Verbász

Embermagasságú gazzal övezett emlékkereszt, 2012

Megrongálva az emléktábla, 2013

Tábla nélkül a kereszt, 2014

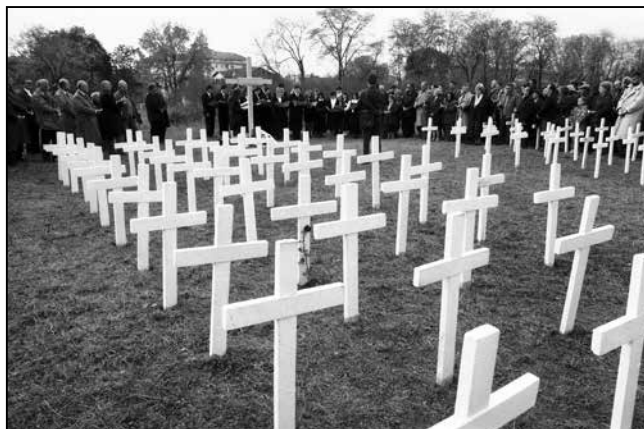

A gatzól megtisztított tömegsír, 2024

Újvidék

Indulnak az emlékezők a száz hófehér kereszttel

Emlékelek az áldozatoknak

A nagy kereszt száz kicsire vigyáz
a Futaki úti temetőben

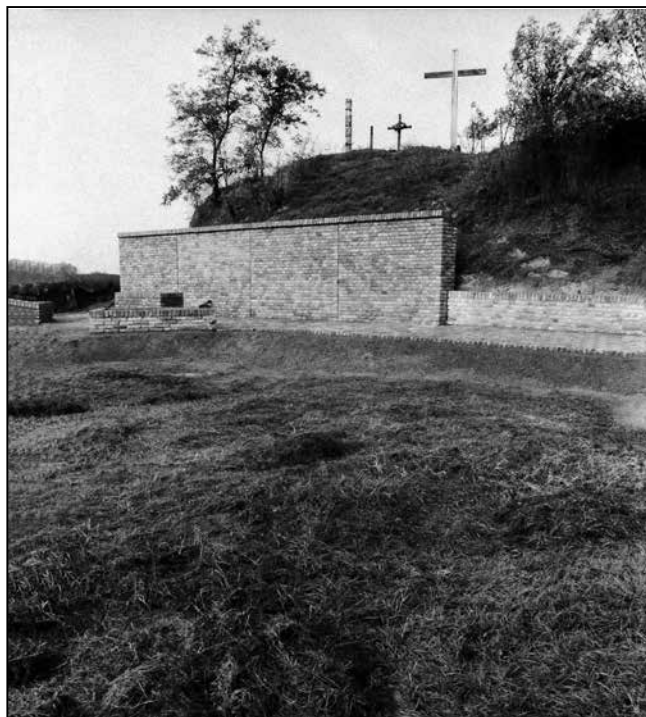

A kitépett keresztek közül csak néhányat
sikerült megmenteni a szeméttelapról

Gyertyák égnek a kitépett keresztek helyén

Szabadka

A régi téglagyár gödrében a tömegsír helyszínén épül az emlékhely

Az Antal öntőde fotója

Kalmár Ferenc szobrász a Vergődő madárral és Antal Mihály öntődéssel

Elkészült az első szobor a '44-es népirtás emlékére

1994. november 2-án volt az ünnepélyes avató

Fotó: Kispál Richárd

A 2013. évi novemberi megemlékezés előtt ellopták a szobrot, és ezzel eszmei értékét is meggyalázták

Egy belgrádi céggel öntették ki a szobor másolatát, amelyet 2014-ben avattak fel

Csúrog

A dögtemető és szeméttelp helyére hantolták el az áldozatokat, holtukban is meggyalázza őket

Számtalan fakeresztet, de még a műkőből készültet is megrongálták

Teleki Júlia (balról) sokévi küzdelmének is eredménye:
2013-ban felavatták a második emlékszobrot (Szarapka Tibor alkotása)

Két világhírű alkotó makettje vár megvalósításra, hogy méltóan emlékezhessen a délvidéki magyarság

Fotó: Makovecz Alapítvány

Makovecz Imre építész tervrajza alapján Csertő Lajos szobrász készítette el a makettet

Fotó: Szervátiusz Tibor

Szervátiusz Tibor: A fájdalom sikolya

Az összeállítást egy budapesti szobor fotója zárja – Petrás Mária: Pietà (részlet)